

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ГУЦОЛ РУСЛАН ІВАНОВИЧ

УДК 349.42

**ДИСЕРТАЦІЯ
ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ АГРОХОЛДИНГІВ В УКРАЇНІ**

081 – Право
(юридичні науки)

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі
права

Дисертація містить результати власних досліджень.
Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають
посилання на відповідне джерело _____ Р.І. Гуцол

Науковий керівник:
Єрмоленко Володимир Михайлович
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України

Київ – 2025

АНОТАЦІЯ

Гуцол Р.І. Правове становище агрохолдингів в Україні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». – Національний університет біоресурсів і природокористування України, Київ, 2025.

Дисертацію присвячено комплексному аналізу теоретичних і практичних проблем правового становища агрохолдингів в Україні, формулюванню наукових висновків з цього питання, а також розробленню практичних рекомендацій з удосконалення відповідного законодавства.

За результатами дослідження генезису правового забезпечення створення і функціонування агрохолдингів в Україні виокремлено такі етапи: перший етап (1991–2002 рр.) – становлення правового забезпечення холдингових відносин, які поширювали свою дію і в аграрній сфері; другий етап (2003–2005 рр.) формування законодавчих засад для створення і функціонування холдингів (прийняття Господарського і Цивільного кодексів України), початок активізації процесу створення агрохолдингів за відсутності обмежень щодо організаційно-правової форми холдингової (материнської) компанії; третій етап (2006 р. – до нині) розвиток спеціального правового забезпечення холдингових відносин (прийняття Законів України «Про холдингові компанії в Україні» і «Про акціонерні товариства»), яке визначило загальні засади функціонування холдингових компаній в Україні, а також особливості їх утворення і функціонування, обмеження функціонування холдингової (материнської) компанії в організаційно-правовій формі акціонерного товариства. Характерною рисою правового регулювання створення і функціонування агрохолдингів є використання загальної правової бази, що застосовується для врегулювання досліджуваної групи суспільних відносин.

Агрохолдингом визначено договірне об'єднання агрохолдингової

(материнської) компанії, якою є публічне сільськогосподарське акціонерне товариство, що має у власності контрольний пакет акцій (часток, паїв) інших сільськогосподарських підприємств, й при цьому цей пакет забезпечує вирішальний вплив на їх діяльність, і безпосередньо корпоративних (дочірніх) сільськогосподарських підприємств.

Виокремлено юридичні ознаки агрохолдингу: 1) агрохолдинг – договірне об'єднання підприємств; 2) особливий правовий статус агрохолдингу – не є юридичною особою, будь-які юридичні дії здійснюються через учасників об'єднання, що виступають самостійними суб'єктами; 3) особливий склад учасників агрохолдингу (агрохолдингова (материнська) компанія в організаційно-правовій формі публічного акціонерного товариства і корпоративні (дочірні) сільськогосподарські підприємства у формі сільськогосподарських товариств); 4) особливості правового статусу учасників агрохолдингу (агрохолдингова компанія (головна материнська компанія, суб'єкт організаційно-господарських повноважень) – публічне акціонерне товариство, що володіє, користується, а також розпоряджається холдинговими корпоративними пакетами акцій (часток, паїв) двох або більше корпоративних сільськогосподарських підприємств; корпоративне сільськогосподарське підприємство (дочірнє підприємство) – сільськогосподарське товариство, більше 50 відсотків пакету акцій (часток, паїв) якого, належить агрохолдинговій компанії, що забезпечує право вирішального впливу на його господарську діяльність); 5) існування відносин контролю-підпорядкування, що зумовлені наявністю в агрохолдинговій компанії можливостей контролювати корпоративні сільськогосподарські підприємства, завдяки наявності у власності контрольного пакету акцій (часток, паїв); 6) спеціалізація учасників агрохолдингу, за якої агрохолдингова компанія спеціалізується на веденні фінансово-інвестиційної та маркетингово-торговельної діяльності, а корпоративні сільськогосподарські підприємства – на здійсненні сільськогосподарського виробництва, а також переробці і зберіганні сільськогосподарської продукції.

Сільськогосподарське акціонерне товариство визначено як господарське товариство, статутний капітал якого поділено на визначену кількість часток однакової номінальної вартості, корпоративні права за якими посвідчуються акціями, має у власності, оренді або на іншій законній підставі земельні ділянки сільськогосподарського призначення, основним видом діяльності якого є виробництво та переробка сільськогосподарської продукції, дохід від реалізації якої становить не менше сімдесяти п'яти відсотків загального обсягу доходу.

Встановлено, що правові аспекти створення сільськогосподарського акціонерного товариства як материнської компанії агрохолдингу, формування його статутного фонду і процес функціонування має ряд особливостей, що визначаються специфікою сільськогосподарського виробництва (насамперед, його сезонністю) й високою ризикованістю функціонування (несприятливі природнокліматичні умови, надзвичайні випадки тощо). Крім того, процедура ліквідації (банкрутства) сільськогосподарських акціонерних товариств має низку відмінностей (переважне право на придбання майна сільськогосподарського акціонерного товариства належить сільськогосподарським підприємствам, розташованим у даній місцевості; рішення щодо земельних ділянок, які є у власності або користуванні товариства приймається відповідно до земельного законодавства України; аналіз фінансового становища сільськогосподарського акціонерного товариства проводиться з урахуванням сезонності сільськогосподарського виробництва та його залежності від природно-кліматичних умов; санація сільськогосподарського акціонерного товариства вводиться на строк до п'ятнадцяти місяців тощо).

З метою отримання офіційної інформації щодо кількості холдингів, зокрема, які здійснюють свою діяльність в аграрному секторі економіки, важливим є створення Державного реєстру холдингових компаній України. Негативною слід визнати практику нормотворення згідно з якою, необхідність створення реального правового механізму з метою виконання

положень закону, підмінюється прийняттям нормативно-правового акту, що скасовує таке виконання. Вказане стосується внесення змін до пункту 4 статті 3 Закону України «Про холдингові компанії в Україні» щодо відміни державної реєстрації холдингових компаній у спеціальному державному реєстрі.

Враховуючи складну структуру агрохолдингів, виокремлено три рівні управлінських відносин, які в них виникають: 1) внутрішні управлінські відносини в холдинговій компанії; 2) внутрішні управлінські відносини в корпоративних підприємствах; 3) зовнішні управлінські відносини між холдинговою компанією та корпоративними підприємствами. При чому, особливості управлінських правовідносин 1 та 2 груп обумовлені не тільки організаційно-правовою формою суб'єктів господарювання в яких вони виникають, а також метою їхньої діяльності. Так, управлінські правовідносини 1 групи спрямовані, як правило, на забезпечення ефективного управління корпоративними пакетами акцій корпоративних підприємств. Тоді, як 2 група спрямована на забезпечення ефективного управління сільськогосподарським виробництвом.

З метою підтримки створення і функціонування малих та середніх сільськогосподарських товаровиробників, у тому числі розвитку фермерських господарств, запропоновано внести зміни до вітчизняного законодавства у частині виключення агрохолдингів та корпоративних підприємств з програм державної підтримки сільського господарства (крім програм, спрямованих на розвиток тваринницької галузі) і недопущення пільгового оподаткування їх діяльності, зокрема, у Законі України «Про державну підтримку сільського господарства України», Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для фінансової підтримки заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 р. № 300, Податковому кодексі України.

У процесі правового регулювання діяльності агрохолдингів, мають

вживатися заходи (як зобов'язального, так і стимулюючого характеру), спрямовані на посилення соціальної складової та підтримку розвитку сільських територій. Для цього необхідно закріпити законодавчому рівні, зокрема у Законі України «Про агрохолдингові компанії в Україні», підвищену соціальну відповідальність таких компаній, передбачивши їх обов'язок щодо першочергового працевлаштування місцевих жителів, участі в розбудові соціальної інфраструктури сільських територій тощо) та правовий механізм їх забезпечення.

Визначено, що земельні правовідносини в агрохолдингу мають свою специфіку, обумовлену, насамперед, особливою правовою природою такого утворення, а також характером правовідносин між холдинговою (материнською) компанією та корпоративними (дочірніми) підприємствами. Земельні правовідносини в агрохолдингу виникають на підставі юридичного факту участі в агрохолдингу сільськогосподарських товаровиробників, яким земельні ділянки можуть належати на праві власності та/або різних правових титулах землекористування.

Особливістю земельних правовідносин в агрохолдингу нині є формування нових методів управління для підвищення ефективності використання земель. Для реалізації потенційних конкурентних переваг агрохолдингів, їх функціонування тепер має узгоджуватися із стратегією зрівноваженого розвитку сільських територій у контексті реформи децентралізації та створення об'єднаних територіальних громад.

Після відкриття ринку землі у 2021 р. процес концентрації земель сільськогосподарського призначення агрохолдингами буде продовжуватися через їх оренду та банкрутство неефективних аграрних підприємств, а з 2024 р. через набуття права власності на ці землі. Ці процеси потрібно враховувати насамперед при формуванні земельної та аграрної політики держави і програм підтримки розвитку сільських територій. Актуальною залишається і проблема відсутності обмежень щодо концентрації землі на рівні областей та об'єднаних територіальних громад.

Законодавством ряду країн ЄС встановлено низку обмежень на придбання земельних ділянок сільськогосподарського призначення, які спрямовані на захист національного сільськогосподарського товаровиробника. Такі обмеження, насамперед, спрямовані на захист основного національного багатства кожної країни – землі. Враховуючи позитивний досвід країн ЄС у сфері правового забезпечення використання земель сільськогосподарськими товаровиробниками, необхідно у вітчизняному земельному законодавстві особливу увагу приділити наданню переважних прав на придбання земель сільськогосподарського призначення фермерським господарствам, територіальним громадам, орендарям тощо; передбачити встановлення пільгового порядку придбання таких земель і надання податкових пільг; а також визначити граничні межі концентрації землі на рівні областей та об'єднаних територіальних громад або встановити дозвільний порядок придбання земельних ділянок площею більше ніж встановлена на території певної області або об'єднаної територіальної громади.

Ключові слова: агрохолдинг, холдинг, агрохолдингова компанія, акціонерне товариство, сільськогосподарське акціонерне товариство, сільськогосподарський товаровиробник, агробізнес, суб'єкт агробізнесу, аграрні правовідносини, суб'єкт аграрних правовідносин, сільськогосподарська продукція, сільськогосподарське виробництво, аграрне законодавство, державна підтримка.

Abstract

Gutsol R.I. Legal status of agricultural holdings in Ukraine. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of the doctor of philosophy on a specialty 081 «Law». – National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, 2025.

The dissertation is devoted to the complex analysis of theoretical and

practical problems of the legal status of agricultural holdings in Ukraine, the formulation of scientific conclusions on this issue, as well as the development of practical recommendations for improving the relevant legislation.

According to the results of the study of the genesis of legal support for the creation and functioning of agricultural holdings in Ukraine, the following stages are identified: the first stage (1991-2002) – the formation of legal support for holding relations, which spread in the agricultural sector; the second stage (2003-2005) of formation of legislative bases for creation and functioning of holdings (adoption of the Commercial and Civil Codes of Ukraine), the beginning of intensification of the process of creation of agricultural holdings in the absence of restrictions on organizational and legal form of holding (parent) company; the third stage (2006 – present) development of special legal support for holding relations (adoption of the Laws of Ukraine «On Holding Companies in Ukraine» and «On Joint Stock Companies»), which defined the general principles of holding companies in Ukraine, as well as features of their formation and functioning, restriction of functioning of holding (parent) company in the organizational and legal form of joint-stock company. A characteristic feature of the legal regulation of the creation and operation of agricultural holdings is the use of the general legal framework used to regulate the studied group of public relations.

The agroholding is a contractual association of the agroholding (parent) company, which is a public agricultural joint stock company, which owns a controlling stake (shares, units) of other agricultural enterprises, and this package provides a decisive influence on their activities, and directly corporate (subsidiaries) of agricultural enterprises.

The legal features of an agricultural holding are singled out: 1) agroholding – a contractual association of enterprises; 2) special legal status of the agricultural holding – is not a legal entity, any legal actions are carried out through the members of the association, acting as independent entities; 3) special composition of participants of the agroholding (agroholding (parent) company in the organizational and legal form of a public joint stock company and corporate

(subsidiary) agricultural enterprises in the form of agricultural companies); 4) peculiarities of the legal status of agroholding participants (agroholding company (main parent company, subject of organizational and economic powers) – a public joint stock company that owns, uses and disposes of holding corporate blocks of shares (shares, units) of two or more corporate agricultural corporate agricultural enterprise (subsidiary) - an agricultural company, more than 50 percent of the block of shares (shares, units) of which belongs to the agricultural holding company, which provides the right of decisive influence on its economic activity); 5) the existence of control-subordination relations, which are due to the presence in the agricultural holding company of opportunities to control corporate agricultural enterprises, due to the ownership of a controlling stake (shares, units); 6) specialization of agricultural holding participants, in which the agricultural holding company specializes in financial-investment and marketing-trade activities, and corporate agricultural enterprises - in the implementation of agricultural production, as well as processing and storage of agricultural products.

Agricultural joint-stock company is defined as a company whose authorized capital is divided into a certain number of shares of equal nominal value, corporate rights to which are certified by shares, owns, leases or otherwise legally owns agricultural land, whose main activity is production and processing agricultural products, the income from the sale of which is not less than seventy-five percent of total income.

It is established that the legal aspects of establishing an agricultural joint stock company as the parent company of an agricultural holding, forming its statutory fund and functioning process have a number of features determined by the specifics of agricultural production (especially its seasonality) and high risk of operation (adverse climatic conditions, emergencies, etc.). In addition, the procedure of liquidation (bankruptcy) of agricultural joint-stock companies has a number of differences. analysis of the financial position of the agricultural joint-stock company is carried out taking into account the seasonality of agricultural production and its dependence on climatic conditions; rehabilitation of the

agricultural joint-stock company is introduced for up to fifteen months, etc.).

In order to obtain official information on the number of holdings, in particular, operating in the agricultural sector of the economy, it is important to create the State Register of Holding Companies of Ukraine. The practice of rule-making should be considered negative, according to which the need to create a real legal mechanism to implement the provisions of the law is replaced by the adoption of a normative legal act that abolishes such implementation. This applies to amendments to paragraph 4 of Article 3 of the Law of Ukraine «On Holding Companies in Ukraine» to cancel the state registration of holding companies in a special state register.

Given the complex structure of agricultural holdings, there are three levels of management relations that arise in them: 1) internal management relations in the holding company; 2) internal management relations in corporate enterprises; 3) external management relations between the holding company and corporate enterprises. Moreover, the peculiarities of the administrative relations of groups 1 and 2 are determined not only by the organizational and legal form of economic entities in which they arise, but also the purpose of their activities. Thus, the managerial legal relations of group 1 are aimed, as a rule, at ensuring effective management of corporate stakes in corporate enterprises. While the 2nd group is aimed at ensuring effective management of agricultural production.

In order to support the establishment and functioning of small and medium-sized agricultural producers, including the development of farms, it is proposed to amend domestic legislation to exclude agricultural holdings and corporate enterprises from state support programs for agriculture (except programs aimed at livestock development) and prevent preferential taxation of their activities, in particular, the Law of Ukraine «On State Support of Agriculture of Ukraine», the Procedure for using funds provided in the state budget for financial support of measures in the agro-industrial complex by reducing loans, approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine from April 29, 2015 № 300, the Tax Code of Ukraine.

In the process of legal regulation of agricultural holdings, measures should be taken (both mandatory and stimulating) aimed at strengthening the social component and supporting the development of rural areas. To this end, it is necessary to consolidate the legislative level, in particular in the Law of Ukraine «On Agricultural Holding Companies in Ukraine», increased social responsibility of such companies, providing for their responsibility for priority employment of local residents, participation in social infrastructure of rural areas, etc.) and legal mechanism.

It is determined that land legal relations in the agricultural holding have their own specifics, due primarily to the special legal nature of such formation, as well as the nature of legal relations between the holding (parent) company and corporate (subsidiary) enterprises. Land legal relations in an agricultural holding arise on the basis of the legal fact of participation in the agricultural holding of agricultural producers, to whom land plots may belong on the right of ownership and / or different legal titles of land use.

A feature of land relations in the agricultural holding today is the formation of new management methods to improve the efficiency of land use. To realize the potential competitive advantages of agricultural holdings, their operation must now be consistent with the strategy of balanced rural development in the context of decentralization reform and the creation of integrated territorial communities.

After the opening of the land market in 2021, the process of concentration of agricultural land by agricultural holdings will continue due to their lease and bankruptcy of inefficient agricultural enterprises, and from 2024 due to the acquisition of ownership of these lands. These processes must be taken into account primarily in the formation of land and agricultural policy of the state and programs to support rural development. The problem of the lack of restrictions on the concentration of land at the level of oblasts and united territorial communities also remains relevant.

Legislation in a number of EU countries imposes a number of restrictions on the acquisition of agricultural land, which are aimed at protecting the national

agricultural producer. Such restrictions are primarily aimed at protecting the main national wealth of each country - the land. Given the positive experience of EU countries in the field of legal provision of land use by agricultural producers, it is necessary in domestic land legislation to pay special attention to granting preferential rights to purchase agricultural land to farms, local communities, tenants, etc .; provide for the establishment of a preferential procedure for the acquisition of such land and the provision of tax benefits; as well as to determine the limits of land concentration at the level of oblasts and united territorial communities or to establish a permitting procedure for the acquisition of land plots with an area larger than that established in a certain oblast or united territorial community.

Keywords: agricultural holding, holding, agricultural holding company, joint-stock company, agricultural joint-stock company, agricultural producer, agribusiness, agribusiness entity, agrarian legal relations, subject of agrarian legal relations, agricultural products, agricultural production, agrarian legislation, state support.

Список публікацій здобувача

Статті у наукових фахових виданнях України, включених до міжнародних наукометричних баз даних

1. Гуцол Р.І. Соціальна діяльність агрохолдингів: правові аспекти. Право. Людина. Довкілля: науково-практичний журнал. 2019. 10(2). С. 45–53.
2. Гуцол Р.І. Специфіка трансформацій організаційно-правової форми акціонерних товариств у сільському господарстві України: правові засади. Правове регулювання економіки. 2019. № 18. С. 153–164.
3. Гуцол Р.І., Єрмоленко В.М. Переваги та недоліки агрохолдингів у контексті законодавчої корпоратизації підприємницької діяльності. Інтернаука: Серія юридична. 2025. № 4. С. 106–111.

Статті у наукових виданнях ЄС

4. Гуцол Р.І. Вплив агрохолдингів на розвиток сільського господарства

України: проблеми правового забезпечення. AREA NAUKI. 2019. № 2. С. 43–50.

5. Гуцол Р.І. Особливості правового забезпечення формування землекористувань агрохолдингів в Україні. Visegrad Journal on Human Rights. 2021. № 1. С. 229–234.

Тези наукових доповідей

6. Гуцол Р.І. Правові засади формування статутного фонду сільськогосподарських акціонерних товариств. Збірник матеріалів Міжнародного конгресу «Правові проблеми державно-приватного партнерства в умовах євроінтеграції», присвяченого 20-річчю Національного університету «Одеська юридична академія» (м. Одеса, 2–4 червня 2017 р.) / відп. ред.: Є.О. Харитонов, О.І. Харитонova, Т.Є. Харитонova. Одеса: Юридична література, 2017. С. 125–128.

7. Гуцол Р.І. Проблеми правового регулювання оподаткування агрохолдингів. Розвиток аграрного, земельного та екологічного права на зламі тисячоліть: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 18–19 травня 2018 р.) / за заг. ред. В.М. Єрмоленка. Київ: Компринт, 2018. С. 189–191.

8. Гуцол Р.І. Щодо характеристики управлінських відносин в агрохолдингах. Сучасний стан та перспективи розвитку земельного, аграрного, екологічного та природоресурсного права: теорія та практика: зб. матеріалів науково-практичної конференції (м. Харків, 7 грудня 2018 р.) / за ред. А.П. Гетьмана, М.В. Шульги. Харків: ТОВ «Оберіг», 2018. С. 87–89.

9. Гуцол Р.І. Сільськогосподарські акціонерні товариства: вітчизняні правові реалії. Актуальні проблеми екологічного, земельного та аграрного законодавства в сучасних умовах: матер. «круглого столу», присвяч. 90-річчю з дня народження доктора юридичних наук, професора, члена-кореспондента В.К. Попова (м. Харків, 1 березня 2019 р.) / за заг. ред. А.П. Гетьмана і М.В. Шульги. Харків: Право, 2019. С. 212–214.

ЗМІСТ

Анотація	2
Вступ	15
Розділ 1. ТЕОРЕТИЧНІ І ЗАКОНОДАВЧІ ЗАСАДИ ПРАВОВОГО СТАНОВИЩА АГРОХОЛДИНГІВ В УКРАЇНІ	25
1.1 Генезис правового забезпечення створення і функціонування агрохолдингів в Україні	25
1.2 Поняття та юридичні ознаки агрохолдингів	37
1.3 Правове становище сільськогосподарського акціонерного товариства як материнської компанії агрохолдингу	62
Висновки до розділу 1	77
Розділ 2. ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТВОРЕННЯ І ФУНКЦІОНУВАННЯ АГРОХОЛДИНГІВ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ	82
2.1 Порядок та особливості створення агрохолдингів	82
2.2 Загальна характеристика управлінських правовідносин в агрохолдингах	102
2.3 Виробничо-фінансові та соціальні правовідносини в агрохолдингах	119
Висновки до розділу 2	140
Розділ 3. СУЧАСНИЙ СТАН І НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН АГРОХОЛДИНГІВ В УКРАЇНІ	144
3.1 Особливості правового забезпечення формування землекористувань агрохолдингів в Україні	144
3.2 Правове регулювання земельних відносин агрохолдингів у країнах ЄС	161
Висновки до розділу 3	179
ВИСНОВКИ	184
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	192
ДОДАТКИ	220

ВСТУП

Актуальність теми. Ринкові перетворення в агропромисловому комплексі України зумовили виникнення, становлення і розвиток потужних вертикально-інтегрованих формувань холдингового типу – агрохолдингів, які нині, сконцентрувавши величезні природні, матеріальні, людські та фінансові ресурси, багато в чому визначають тенденції розвитку національної економіки в цілому і сільського господарства зокрема. Виникнення агрохолдингів – це процес інтеграції і концентрації капіталу в аграрній сфері, що в ринкових умовах є складним явищем, правові механізми функціонування і розвитку якого досі, незважаючи на значну кількість публікацій вітчизняних і зарубіжних науковців, не отримали повноцінного теоретичного обґрунтування. Підтвердженням тому є існування різних точок зору щодо змісту цього процесу в юридичній науці, що зумовлює необхідність комплексного наукового дослідження правового забезпечення діяльності агрохолдингів. Окремо слід вказати на наявність дисертаційного дослідження В.В. Дударенка «Правовий статус аграрних холдингів в Україні та за кордоном: порівняльно-правовий аспект» (2019 р.), в якому основний акцент зроблено на компаративістських аспектах, внаслідок чого поза увагою автора залишився пласт вітчизняних реалій і проблем, які потребують нагального вирішення. З іншого боку, правовою основою діяльності агрохолдингів є Цивільний кодекс України, Господарський кодекс України та Закон України «Про холдингові компанії в Україні» від 15 березня 2006 року, тобто загальне законодавство. Декілька спроб законодавчо врегулювати їх правове становище успіхів не мали. Відсутність спеціального законодавства, яке б впорядковувало процедуру створення та діяльності агрохолдингів в Україні, лише посилює актуальність і нагальність дисертаційного дослідження.

Теоретичною основою проведеного дисертаційного дослідження стали праці науковців у галузі аграрного і земельного права, зокрема: Х.Н. Алієвої,

А.Г. Бобкової, О.В. Гафурової, Х.А. Григор'євої, В.В. Дударенка, В.М. Єрмоленка, О.В. Зубрицького, І.І. Каракаша, Т.О. Коваленко, Г.С. Корнієнко, Н.В. Кравець, П.Ф. Кулинича, Т.В. Курман, С.І. Марченко, А.М. Мірошніченка, В.В. Носіка, О.М. Савельєвої, Я.О. Самсонової, В.І. Семчика, А.М. Статівки, Н.І. Титової, В.Ю. Уркевича, М.М. Чабаненка, В.З. Янчука та інших вчених.

У дисертаційній роботі також використані праці науковців з інших галузей права: І.В. Булгакової, О.М. Вінник, В.О. Джуринського, Д.В. Задихайла, Н.В. Ібрагімової, О.Р. Кібенко, І.В. Лукач, Н.О. Саніахметової, В.С. Щербини, Т.О. Щетініної та ін.

У дослідженні застосовані також напрацювання вчених-економістів, якими є: В.Г. Андрійчук, О.М. Бородіна, Н.В. Бунецька, В.М. Геєць, Л.В. Гирник, А.Є. Данкевич, С.І. Дем'яненко, Ю.А. Карпишин, Ю.О. Лупенко, А.Г. Мартин, О.В. Никифоров, Ю.В. Самойлик, Г.В. Уманців, О.В. Ходаківська та ін.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію підготовлено на кафедрі аграрного, земельного та екологічного права імені академіка В.З. Янчука Національного університету біоресурсів і природокористування України згідно плану науково-дослідної роботи кафедри в межах виконання цільових комплексних програм у розрізі бюджетних тем «Організаційно-правові засади сталого розвитку об'єднаних територіальних громад в Україні» (номер державної реєстрації 0119U100830) і «Правове забезпечення агроекологічного розвитку України в повоєнний період» (номер державної реєстрації № 0124U001202).

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає у визначенні особливостей правового становища агрохолдингів в Україні, наданні теоретичних узагальнень з цього питання, а також практичних рекомендацій з удосконалення відповідного законодавства.

Досягнення поставленої мети стало можливим за рахунок вирішення таких завдань:

- проаналізувати генезис правового забезпечення створення і функціонування агрохолдингів в Україні;
- визначити поняття та виокремити юридичні ознаки агрохолдингів;
- розкрити правове становище сільськогосподарського акціонерного товариства як материнської компанії агрохолдингу;
- охарактеризувати порядок та особливості створення агрохолдингів;
- провести аналіз управлінських правовідносин в агрохолдингах;
- окреслити особливості виробничо-фінансових та соціальних правовідносин в агрохолдингах;
- виокремити особливості правового забезпечення формування землекористувань агрохолдингів в Україні;
- розкрити правове регулювання земельних відносин агрохолдингів у країнах ЄС.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері створення і функціонування агрохолдингів.

Предметом дослідження є правове становище агрохолдингів.

Методи дослідження. Досягнення мети і завдань дисертаційного дослідження зумовило необхідність використання відповідного методологічного інструментарію, поєднаного у систему філософських (діалектичний), загальнонаукових (формально-логічний, методи аналізу та синтезу) і спеціально-наукових методів (історико-правовий, формально-юридичний, порівняльно-правовий).

Застосування діалектичного методу дозволило підійти до розгляду процесу створення і функціонування агрохолдингів як до взаємопов'язаного, цілісного органічного процесу, який перебуває у стані постійних змін, причому ці взаємні зміни стосуються кожної складової зазначеного процесу. Формально-логічний метод дав змогу сформулювати базові складові понятійно-категорійного апарату дослідження, зокрема визначити поняття

агрохолдингу і сільськогосподарського акціонерного товариства, виокремити юридичні ознаки агрохолдингу. Метод аналізу застосовано при вивченні наукових доробків вчених-правників за темою дослідження, а також при встановленні колізій і прогалин у нормативно-правових актах, що врегульовують відносини у сфері створення і функціонування агрохолдингів. За допомогою методу синтезу було встановлено місце сукупності правових норм, що регулюють відносини у сфері створення і функціонування агрохолдингів, у системі права України. Історико-правовий метод застосовувався при дослідженні генезису правового забезпечення створення і функціонування агрохолдингів в Україні. Формально-юридичний метод дав змогу розкрити зміст відповідних правових норм, які опосередковують сферу дослідження. Порівняльно-правовий метод став основою для аналізу правового регулювання земельних відносин агрохолдингів у країнах ЄС і співставлення з відповідним національним законодавством.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертаційна робота є першим у юридичній науці України комплексним дослідженням правового становища агрохолдингів.

У дисертації сформульовано теоретичні висновки та практичні рекомендації, що виносяться на захист:

уперше:

– проведено етапізацію правового забезпечення створення і функціонування агрохолдингів в Україні у частині виокремлення таких етапів: перший етап (1991–2002 рр.) – становлення правового забезпечення холдингових відносин, які поширювали свою дію і в аграрній сфері; другий етап (2003–2005 рр.) формування законодавчих засад для створення і функціонування холдингів (прийняття Господарського і Цивільного кодексів України), початок активізації процесу створення агрохолдингів за відсутності обмежень щодо організаційно-правової форми холдингової (материнської) компанії; третій етап (2006 р. – до нині) розвиток спеціального правового забезпечення холдингових відносин (прийняття Законів України «Про

холдингові компанії в Україні» і «Про акціонерні товариства»), яке визначило загальні засади функціонування холдингових компаній в Україні, а також особливості їх утворення і функціонування, обмеження функціонування холдингової (материнської) компанії в організаційно-правовій формі акціонерного товариства. Характерною рисою правового регулювання створення і функціонування агрохолдингів є використання загальної правової бази, що застосовується для врегулювання досліджуваної групи суспільних відносин;

– з метою підтримки створення і функціонування малих та середніх сільськогосподарських товаровиробників, у тому числі розвитку фермерських господарств, запропоновано внести зміни до вітчизняного законодавства у частині виключення агрохолдингів та корпоративних підприємств з програм державної підтримки сільського господарства (крім програм, спрямованих на розвиток тваринницької галузі) і недопущення пільгового оподаткування їх діяльності, зокрема, у Законі України «Про державну підтримку сільського господарства України», Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для фінансової підтримки заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 р. № 300, Податковому кодексі України;

– з метою усунення ризиків у використанні земель сільськогосподарського призначення агрохолдингами в умовах запровадження обігу земель сільськогосподарського призначення, у вітчизняному земельному законодавстві, зокрема, у Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення» від 31 березня 2020 р., слід: надати переважне право на придбання земель сільськогосподарського призначення фермерським господарствам, територіальним громадам, орендарям тощо; передбачити встановлення пільгового порядку придбання таких земель і надання податкових пільг; визначити граничні межі концентрації землі на

рівні областей та об'єднаних територіальних громад або встановити дозвільний порядок придбання земельних ділянок площею більше ніж встановлена на території певної області або об'єднаної територіальної громади; передбачити можливість використання земель сільськогосподарського призначення на рівні областей та об'єднаних територіальних громад лише за умови узгодження функціонування агрохолдингів зі стратегією зрівноваженого розвитку сільських територій у контексті реформи децентралізації та створення об'єднаних територіальних громад;

удосконалено:

- поняття агрохолдингу шляхом визначення його як договірною об'єднання агрохолдингової (материнської) компанії, якою є публічне сільськогосподарське акціонерне товариство, що має у власності контрольний пакет акцій (часток, паїв) інших сільськогосподарських підприємств, й при цьому цей пакет забезпечує вирішальний вплив на їх діяльність, і безпосередньо корпоративних (дочірніх) сільськогосподарських підприємств;

- поняття сільськогосподарського акціонерного товариства через визначення його як господарського товариства, статутний капітал якого поділено на визначену кількість часток однакової номінальної вартості, корпоративні права за якими посвідчуються акціями, має у власності, оренді або на іншій законній підставі земельні ділянки сільськогосподарського призначення, основним видом діяльності якого є виробництво та переробка сільськогосподарської продукції, дохід від реалізації якої становить не менше сімдесяти п'яти відсотків загального обсягу доходу;

- характеристику управлінських правовідносин в агрохолдингах шляхом виокремлення трьох рівнів, які в них виникають: 1) внутрішніх управлінських відносин в холдинговій компанії – спрямовані, як правило, на забезпечення ефективного управління корпоративними пакетами акцій корпоративних підприємств; 2) внутрішніх управлінських відносин в

корпоративних підприємствах – спрямовані на забезпечення ефективного управління сільськогосподарським виробництвом; 3) зовнішніх управлінських відносин між холдинговою компанією та корпоративними підприємствами;

набули подальшого розвитку:

– виокремлення юридичних ознак агрохолдингу у частині визначення:

- 1) агрохолдингу – договірним об'єднанням підприємств; 2) особливого правового становища агрохолдингу, який не є юридичною особою, а будь-які юридичні дії здійснюються через учасників об'єднання, що виступають самостійними суб'єктами; 3) особливого складу учасників агрохолдингу (агрохолдингова (материнська) компанія в організаційно-правовій формі публічного акціонерного товариства і корпоративні (дочірні) сільськогосподарські підприємства у формі сільськогосподарських товариств); 4) особливостей правового статусу учасників агрохолдингу (агрохолдингова компанія (головна материнська компанія, суб'єкт організаційно-господарських повноважень) – публічне акціонерне товариство, що володіє, користується, а також розпоряджається холдинговими корпоративними пакетами акцій (часток, паїв) двох або більше корпоративних сільськогосподарських підприємств; корпоративне сільськогосподарське підприємство (дочірнє підприємство) – сільськогосподарське товариство, більше 50 відсотків пакету акцій (часток, паїв) якого, належить агрохолдинговій компанії, що забезпечує право вирішального впливу на його господарську діяльність); 5) існування відносин контролю-підпорядкування, що зумовлені наявністю в агрохолдинговій компанії можливостей контролювати корпоративні сільськогосподарські підприємства, завдяки наявності у власності контрольного пакету акцій (часток, паїв); 6) спеціалізації учасників агрохолдингу, за якої агрохолдингова компанія спеціалізується на веденні фінансово-інвестиційної та маркетингово-торговельної діяльності, а корпоративні сільськогосподарські підприємства – на здійсненні сільськогосподарського

виробництва, а також переробці і зберіганні сільськогосподарської продукції;

– положення про особливості правового становища сільськогосподарського акціонерного товариства, що визначається специфікою сільськогосподарського виробництва (насамперед, його сезонністю) й високою ризикованістю функціонування (несприятливі природнокліматичні умови, надзвичайні випадки тощо);

– характеристика земельних правовідносин в агрохолдингу у частині визначення їх специфіки, обумовленої, насамперед, особливою правовою природою такого утворення, а також характером правовідносин між холдинговою (материнською) компанією та корпоративними (дочірніми) підприємствами, – земельні правовідносини в агрохолдингу виникають на підставі юридичного факту участі в агрохолдингу сільськогосподарських товаровиробників, яким земельні ділянки можуть належати на праві власності та/або різних правових титулах землекористування;

– пропозиції щодо необхідності внесення змін і доповнень до Закону України «Про холдингові компанії в Україні» у частині визначення особливостей правового становища агрохолдингів, створення їх і функціонування, виробничої сільськогосподарської діяльності таких структур, управління агрохолдингами, специфіки концентрації виробництва та капіталу у сільськогосподарській сфері, використання ними земель сільськогосподарського призначення, підвищеної соціальної відповідальності таких утворень, передбачивши їх обов'язок щодо першочергового працевлаштування місцевих жителів, участі в розбудові соціальної інфраструктури сільських територій тощо;

– пропозиції щодо необхідності внесення змін і доповнень до Закону України «Про акціонерні товариства» у вигляді окремої глави, присвяченої особливостям правового становища, процедури створення, реорганізації та ліквідації сільськогосподарських товариств з метою ефективного розвитку аграрного сектора економіки, визначення специфіки правового становища сільськогосподарського акціонерного товариства як особливого суб'єкта

підприємницької діяльності.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною, завершеною науковою працею. Сформульовані теоретичні положення, висновки та пропозиції одержані автором самостійно. Стаття «Переваги та недоліки агрохолдингів у контексті законодавчої корпоратизації підприємницької діяльності» опублікована у співавторстві з науковим керівником, за допомогою якого було сформульовано висновки.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що основні положення і результати дослідження можуть бути використані:

- у науково-дослідній сфері – у подальших наукових розробках актуальних проблем правового становища агрохолдингів;
- у нормотворчій діяльності – при вдосконаленні сучасного аграрного і земельного законодавства, зокрема розробленні змін і доповнень до нормативно-правових актів, що визначають правове становище агрохолдингів;
- у правозастосовній діяльності – для уніфікації практики реалізації норм чинного аграрного і земельного законодавства у сфері створення і функціонування агрохолдингів;
- у навчальному процесі – при підготовці навчальних посібників, підручників та навчально-методичних матеріалів, а також при викладанні навчальних дисциплін «Аграрне право», «Земельне право», і відповідних спецкурсів.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення і висновки, практичні рекомендації, що містяться в дисертаційній роботі регулярно обговорювалися на засіданнях кафедри аграрного, земельного та екологічного права імені академіка В.З. Янчука, а також вченої ради юридичного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України. Окремі результати були оприлюднені на таких наукових зібраннях: Міжнародний конгрес «Правові проблеми державно-приватного партнерства в умовах євроінтеграції», присвячений 20-

річчю Національного університету «Одеська юридична академія» (м. Одеса, 2-4 червня 2017 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Вплив міждержавних інтеграційних процесів на розвиток аграрного, екологічного, природоресурсного та енергетичного права» (м. Мінськ, 26-27 квітня 2018 г.); Міжнародна науково-практична конференція «Розвиток аграрного, земельного та екологічного права на зламі тисячоліть» (м. Київ, 18–19 травня 2018 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Сучасний стан та перспективи розвитку земельного, аграрного, екологічного та природоресурсного права: теорія та практика» (м. Харків, 7 грудня 2018 р.); Круглий стіл «Актуальні проблеми екологічного, земельного та аграрного законодавства в сучасних умовах», присвячений 90-річчю з дня народження доктора юридичних наук, професора, член-кореспондента НАПрН України В.К. Попова (м. Харків, 1 березня 2019 р.).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження висвітлено у 10 наукових працях, з яких 3 статті у наукових фахових виданнях України, включених до міжнародних наукометричних баз даних, 2 статті – у наукових фахових виданнях країн ЄС і 5 тез доповідей на науково-практичних конференціях та круглих столах.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається з анотації, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 221 сторінку, з яких 177 сторінок основного тексту, анотації розміщено на 13 сторінках, список використаних джерел (258 найменувань) займає 28 сторінок, додатки – 2 сторінки.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ І ЗАКОНОДАВЧІ ЗАСАДИ ПРАВОВОГО СТАНОВИЩА АГРОХОЛДИНГІВ В УКРАЇНІ

1.1 Генезис правового забезпечення створення і функціонування агрохолдингів в Україні

Перехід до ринкових відносин в нашій країні зумовив пошук інших організаційно-правових форм господарювання в сільському господарстві, а також принципово новітніх методів державного управління зазначеними пертурбаційними процесами. Один з шляхів вирішення цієї проблеми полягає у створенні прошарку сільськогосподарських товаровиробників, очолюваних холдинговою материнською компанією – агрохолдингів. Поява агрохолдингів в Україні були зумовлена радше законами ринку, аніж правовими нормами. Агрохолдинги, виступаючи новими суб'єктами сільськогосподарського виробництва, стали здебільшого структурами, що організовані під впливом глобалізації і діють із залученням іноземного капіталу без належної правової регламентації. Починаючи із 90-х рр. XX ст. агрохолдинги стали об'єктивною реальністю вітчизняної сфери господарювання.

З цього приводу С.І. Дем'яненко зазначає, що поява агрохолдингів, по-перше, зумовлена недостатнім рівнем розвитку і прогалинами в дії механізму аграрної економіки, відсутністю необхідних інституційних і юридичних передумов для здійснення продуктивного аграрного бізнесу; по-друге, викликана нееквівалентною реакцією держави, включаючи відсутність належного ринку земель сільськогосподарського призначення [1, с. 6].

У свою чергу, А.Є. Данкевич, виникнення агрохолдингів розглядає як характерну реакцію аграрної економіки на ринкові вимоги, спрямовану на відновлювання існуючого раніше і втраченого внаслідок запровадження

ринкових змін рівня міжгалузевої інтеграції і закономірного виникнення так званих «ножиць цін» між поставленою на ринок сільськогосподарською продукцією і одержуваними натомість промисловими товарами, зокрема матеріально-технічними ресурсами, а також на відновлення належної кредитної системи [2, с. 76]. Водночас, як зазначає В.Ю. Уркевич, створення нової системи аграрного виробництва спричинює зміни в суб'єктному складі аграрних виробників, одним з яких, причому провідним, стали агрохолдинги [3, с. 204].

У зв'язку з цим, дослідження історичних аспектів розвитку правового забезпечення створення і функціонування агрохолдингів дасть можливість проаналізувати сучасний стан правової регламентації означеного кола суспільних відносин, спираючись на можливий позитивний досвід дії таких норм, виявити проблеми та надати рекомендації щодо її вдосконалення.

Законодавче впровадження холдингових компаній було започатковано статтю 7 Закону СРСР «Про підприємства в СРСР» від 4 липня 1990 р. [4], яка надавала підприємствам право створювати дочірні підприємства з правами юридичних осіб. Однак, ця стаття лише законодавчо закріпила зазначену організаційно-правову форму і можливість її створення, не розкриваючи деталей цього процесу.

Подальше формування законодавства, спрямованого на регулювання холдингових відносин, зокрема й аграрних, розпочалося вже у незалежній Україні з ухвалення Закону України «Про господарські товариства» від 19 вересня 1991 р. [5], в якому відбулося закріплення права господарських товариств на створення дочірніх підприємств унітарного типу. Так, згідно зі ст. 9 Закону України «Про господарські товариства» (у редакції від 19 вересня 1991 р.) господарське товариство набуло права створення не лише на території України, а й її межами філій, представництв, а також дочірніх підприємств відповідно.

При цьому, слід згадати Основи цивільного законодавства СРСР [6] (які вже втратили на той час свою чинність на території України, вчинивши

при цьому кардинальний вплив на формування і розвиток українського законодавства). Так, ч. 3 п. 2 ст. 11 цих Основ серед переліку юридичних осіб, на майно яких поширюється правило збереження їх засновниками права власності чи будь-яких інших речових прав, наводить і організаційно-правову форму дочірніх (залежних) підприємств. При цьому попередній п. 2 ст. 22 зазначених Основ надавав визначення дочірнього підприємства, яким є юридична особа іншого підприємства, що створена передачею їй частки свого майна для повного господарського відання. Засновник набував права не лише затвердження статуту дочірнього підприємства, а й призначення керівників останнього та здійснення інших прав власника, передбачених нормативними актами законодавства про підприємства.

Зазначена стаття Основ була доволі виписана і, на відміну від Закону України «Про господарські товариства», виокремлювала перелік конкретних взаємних прав підприємства-засновника та його дочірнього підприємства. Власником такого дочірнього підприємства був його засновник з передачею цілісного майнового комплексу дочірнього підприємства останньому на праві господарського відання. При цьому засновник не ніс жодної відповідальності за борги дочірнього підприємства, що, на думку І.В. Лукач, було явно недоцільним, виходячи з його статусу власника такого підприємства [7, с. 35].

Загалом правове становище дочірніх підприємств в Україні тривалий час залишалось невизначеним і нерегламентованим. Лише через сім років з прийняття Закону України «Про господарські товариства», тобто у 1998 році Ліцензійна палата України спромоглась надати нарешті роз'яснення відповідним органам державної реєстрації щодо законності створення дочірніх підприємств [8, с. 9].

Правовою основою для створення дочірніх підприємств став прийнятий у 1993 році Декрет Кабінету Міністрів України «Про режим іноземного інвестування» від 20 травня 1993 року [9], хоча на той час підприємствами з іноземними інвестиціями вже була створена потужна армія

дочірніх підприємств. Разом з тим, прийнятий трохи пізніше Закон України «Про режим іноземного інвестування» від 19 березня 1996 р. [10], не передбачив такої форми підприємств, що робило подальшу перспективу їх існування досить невиразною.

У 1992 році постановою Верховної Ради України була затверджена Державна програма приватизації майна державних підприємств від 7 липня 1992 р. № 2545 [11], у ч. 1 ст. 3.3 якої одним з посередників приватизації визнавались холдинги, нормативного визначення яких не було надано жодним тодішнім нормативним актом, тоді як ч. 4 ст. 3.3 дозволяла цим невизначеним організаційно-правовим формам набувати контрольних пакетів акцій підприємств, що підлягали приватизації. Єдиним законодавчим обмеженням була вимога урахування антимонопольного законодавства. На Фонд державного майна, Міністерство у справах роздержавлення власності і демонополізації виробництва України, Міністерство юстиції України і Міністерство економіки України покладалось зобов'язання протягом 1992 року у межах організації процесу приватизації розробити проект Закону України «Про холдинги». Однак цей Закон так і не було прийнято, хоча Державна програма приватизації, затверджена постановою Верховної Ради України від 26 січня 1994 р. № 3876 [12], теж визначала холдинги суб'єктами приватизації.

Натомість, правове підґрунтя утворення і функціонування холдингів були розроблені у 1994 році черговим Указом Президента України «Про холдингові компанії, що створюються в процесі корпоратизації і приватизації» від 11 травня 1994 р. [13], яким вперше було надане нормативне визначення дочірнього товариства і холдингової компанії на фоні недостатнього розкриття особливостей порядку їх створення і діяльності. Цим Указом було затверджене Положення про холдингові компанії, що створюються в процесі корпоратизації та приватизації, в якому вперше було дозволено бути засновниками холдингу не лише державним підприємствам чи державним органам, а й приватним власникам. Також тут вперше було надано

визначення холдингової компанії як господарюючого суб'єкта, володіючого контрольними пакетами акцій одного або більше інших господарюючих суб'єктів. При цьому під контрольним розумівся пакет акцій, що надає право здійснення фактичного контролю холдингової компанії над належним їй господарюючим суб'єктом. Уперше було визначено і способи створення холдингових компаній: 1) створення державними органами, зокрема у сфері управління державним майном або приватизації самостійно чи з іншими засновниками; 2) поглинання господарюючих суб'єктів через придбання їх контрольних пакетів акцій у ході приватизації. При цьому поглинаючий господарюючий суб'єкт є холдинговою компанією, тоді як поглинутий визнається дочірнім підприємством. Одночасно законодавчо надавалась можливість одним холдинговим компаніям бути дочірніми підприємствами по відношенню до інших холдингових компаній.

Варто також звернути увагу на те, що у п. 19 вказаного Указу містилося положення, яке прямо забороняло створення холдингових компаній у ході корпоратизації та приватизації в агросфері. При цьому, попередні акти такої заборони не містили, а тому їх застосування давало можливість легко «обходити» положення цього Указу. Однак уже в 2007 році зазначений Указ Президента України втратив свою чинність [14], у зв'язку з чим заборона діяльності холдингів у агросфері втратила свою актуальність і фактично була скасована прийняттям у 2006 році Закону України «Про холдингові компанії в Україні» [15].

Отже, перший етап становлення правового забезпечення створення і функціонування агрохолдингів характеризується безсистемним накопиченням нормативних актів, спрямованих на регулювання холдингових відносин, які поширювали свою дію і в аграрній сфері. Прийнятий у 1994 р. Указ Президента України «Про холдингові компанії, що створюються в процесі корпоратизації і приватизації» не висував жодних нормативних вимог до організаційно-правової форми холдингової компанії, а лише ототожнював останню з господарюючим суб'єктом. Цей період

характеризується відсутністю комплексу спеціального законодавства, спрямованого на створення і діяльність агрохолдингів. Господарюючі суб'єкти самостійно обирали організаційно-правову форму при створенні юридичних осіб, яка, за їх сприйняттям, повинна враховувати особливості здійснення сільськогосподарського виробництва. Тому, починаючи з 1994 року, стали виникати суб'єкти агробізнесу, збіжні з холдингами, переважно як товариства з обмеженою відповідальністю.

Як зазначає В.В. Дударенко, організаційно-правовою формою агрохолдингу на цьому етапі була материнська (холдингова) компанія, створена як товариство з обмеженою відповідальністю, яке володіло контрольним пакетом акцій інших, причому не тільки одного, а й більше суб'єктів господарювання в аграрній сфері [16, с. 64]. Прикладом є Товариство з обмеженою відповідальністю фірма «Астарта-Київ», створене у 1993 році, яке є одним з найбільших агрохолдингів нашої країни. Використовуючи більше 230 тис. га земель сільськогосподарського призначення, цей агрохолдинг став найбільшим виробником як цукру із загальною добовою потужністю переробки цукрового буряку 40 тис. тонн, так і молока також із загальним поголів'ям 24 тис. голів великої рогатої худоби, другим за обсягом переробником сої з річною потужністю переробки 220 тис. тонн, займаючи одну лідируючих позицій у біоенергетиці з потужністю щоденного біогазового виробництва 150 тис кубометрів біогазу [17]. Починаючи з 1993 р. агрохолдинг зростав і міцнів, застосовуючи інноваційні проекти та інвестуючи в майбутнє, входячи наразі до ТОП-5 найбільших виробників сільськогосподарської продукції в Україні.

Початок другого етапу правового забезпечення створення і функціонування агрохолдингів в Україні слід пов'язати з прийняттям Господарського кодексу України від 16 січня 2003 року [18], ч. 5 ст. 126 якого визнала холдингову компанію суб'єктом господарювання з контрольним пакетом акцій дочірніх підприємств. Характерною рисою співіснування зазначених суб'єктів стало встановлення взаємовідносин

контролю-підпорядкування. При цьому наведена правова норма змінювалася декілька разів.

Правові засади створення і функціонування агрохолдингів визначені також і прийнятим 16 січня 2003 року Цивільним кодексом України [19] через поняття залежного товариства, зокрема за ст. 118 ЦК України господарське товариство є залежним у разі належності іншому (головному) товариству двадцяти і більше відсотків статутних капіталів товариств з обмеженою чи додатковою відповідальністю або двадцяти і більше відсотків простих акцій акціонерних товариств. При цьому було встановлено законодавчу вимогу господарському товариству, яке набуло зазначену частку статутного капіталу або простих акцій, здійснити оприлюднення цієї інформації.

Звичайно, прийняття низки вищенаведених законодавчих актів створило початкові нормативні передумови для функціонування агрохолдингів, але жоден із зазначених кодексів, на жаль, не деталізує загальний механізм законодавчого регулювання їх діяльності. Однак, саме на другому етапі розвитку правового забезпечення створення і функціонування агрохолдингів, тобто після 2003 року, в Україні активізувалися процеси створення агрохолдингів як у організаційно-правових формах товариств з обмеженою відповідальністю, так і акціонерних товариств, оскільки законодавством цього періоду не було запроваджено жодних обмежень щодо форми холдингових компаній.

Саме тоді були засновані провідні агрохолдинги України, зокрема Товариство з обмеженою відповідальністю «Українські аграрні інвестиції» (2005 р.) – агрохолдинг, що займається обробітком землі і виробництвом сільськогосподарської продукції (пшениця, кукурудза, соняшник, соя тощо), має у своєму розпорядженні один з найбільших земельних банків в Україні (261 тис. га). До структури агрохолдингу входило 62 сільськогосподарських підприємств і 5 елеваторів у 16 областях України [20].

Як уже зазначалося, в 2006 році було прийнято Закон України «Про

холдингові компанії в Україні» і саме з цієї дати розпочинається третій етап у розвитку правового забезпечення створення і функціонування агрохолдингів в Україні. Цей Закон не тільки визначив загальні правові засади діяльності холдингових компаній, а й здійснив належну деталізацію утворення, діяльності й ліквідації останніх. У відповідності зі ст. 1 цього Закону (у редакції від 15 березня 2006 р.) організаційно-правову форму холдингової компанії було зведено до відкритого акціонерного товариства з належними йому холдинговими корпоративними пакетами акцій двох і більше корпоративних підприємств. У свою чергу, законодавче визначення холдингового корпоративного пакету акцій (часток, паїв) було прив'язане до виникнення права вирішального впливу, забезпечуваного наявністю понад 50 відсотків акцій чи іншої їх розміру, який згідно статутних документів зможе надати право вирішального впливу на діяльність корпоративного підприємства. Однак через деякий час припис цієї статті Закону було змінено.

Слід зазначити, що з набранням чинності Закону України «Про холдингові компанії в Україні» створення агрохолдингів передбачалося лише в організаційно-правовій формі акціонерного товариства. Згідно із Прикінцевими положеннями Закону холдингові компанії та їх корпоративні підприємства, утворені в установленому законодавством порядку до набрання чинності цим Законом, зобов'язані привести свої установчі документи у відповідність з вимогами цього Закону протягом трьох років з дня набрання чинності цим Законом без внесення плати за перереєстрацію.

Разом із тим, як вказує В.В. Дударенко, фактично на той час зазначені обмеження не були дотримані, адже агрохолдинги, створені до появи цих обмежень, з материнською компанією у вигляді товариств з обмеженою відповідальністю, так і не перемінили цю організаційно-правову форму на акціонерне товариство. При цьому в подальшому новостворені агрохолдинги продовжили створюватись у формі ТОВ [16, с. 65]. Таке становище пояснюване відсутністю й досі в законодавстві жодної відповідальності за

підприємництво в організаційно-правовій формі товариства з обмеженою відповідальністю, а також простим правовим механізмом створення, функціонування й управління їх діяльністю, на відміну від акціонерного товариства.

Наприклад, у 2009 р. був заснований агрохолдинг ТД «Укragропром», холдингова (материнська) компанія якого має організаційно-правову форму товариства з обмеженою відповідальністю. ТД «Укragропром» – це український агрохолдинг, що динамічно розвивається, спеціалізується на вирощуванні зернових та олійних культур на власній виробничій базі й об'єднує у своєму складі низку сільськогосподарських підприємств, повністю укомплектованих сільськогосподарською технікою, які знаходяться в Київській, Чернігівській і Дніпропетровській областях. У найближчих планах – збільшення банку землі по території України. На сьогодні земельний банк агрохолдингу ТД «Укragропром» складає 107, 4 тис. га [21].

Набуття чинності Законом України «Про холдингові компанії в Україні» зумовило внесення відповідних змін до Господарського кодексу України щодо регулювання діяльності холдингів у частині обмеження кола суб'єктів, що відносяться до холдингових компаній. Прийняття у 2008 році Закону України «Про акціонерні товариства» від 17 вересня 2008 року [22] поглибило загальний механізм законодавчого регулювання особливостей створення і діяльності холдингів з організаційно-правовою формою акціонерних товариств, що відповідно зачепило і пласт агрохолдингів. З прийняттям зазначеного Закону були внесені і відповідні зміни до Закону України «Про холдингові компанії в Україні». Так, згідно зазначеного Закону холдинговою компанією нині є акціонерне товариство, що має у власності холдинговий корпоративний пакет акцій двох і більше корпоративних підприємств, тоді як холдинговим корпоративним пакетом є наявність понад 50 відсотків акцій корпоративного підприємства, у нашому випадку – холдингової компанії, який надає права вирішального впливу на діяльність корпоративного підприємства у організаційно-правовій формі холдингової

компанії (ст. 1 Закону).

Доцільно звернути увагу і на вчинені зміни 2015 року до Закону «Про холдингові компанії в Україні», якими було виключено вимогу обов'язкової державної реєстрації холдингової компанії в Державному реєстрі холдингових компаній за загальним порядком. Поряд з цим у контексті наведених змін виключення положення ч. 3 ст. 3 цього Закону про обов'язкову відповідність установчих документів та діяльності холдингової компанії вимогам Закону України «Про холдингові компанії» породжує ще більшу невизначеність у регламентованості створення і функціонування агрохолдингів в Україні.

Отже, третій етап розвитку правового забезпечення створення і функціонування агрохолдингів в Україні, який розпочався у 2006 р. й триває досі, характеризується наявністю Закону України «Про холдингові компанії в Україні», що визначає загальні законодавчі засади не тільки діяльності холдингових компаній в Україні, а й певні специфічні особливості їхнього утворення та ліквідації. Разом з тим так і не був прийнятий спеціальний нормативно-правовий акт, спрямований на регулювання правового становища агрохолдингів. Проаналізувавши норми чинного вітчизняного законодавства, слід констатувати факт паралельного вживання відповідними нормативно-правовими актами видових понять «холдингова компанія», «материнська компанія» та «дочірнє підприємство», а також наявність норм, які певним чином визначають правове становище холдингів, хоча таке їх застосування не є уніфікованим.

За дослідженням П.Ф. Кулинич, така ситуація є наслідком не сформованості власної оцінки доцільності та перспектив агрохолдингової організації ведення сільськогосподарського виробництва. Водночас досі не сприймається об'єктивність передумов агрохолдингізації суто економічними факторами, а не суб'єктивними чинниками державної аграрної політики, втіленої в законодавство, спрямоване на регулювання сільськогосподарського землекористування [23, с. 37].

У свою чергу, на думку Х.Н. Алієвої, правове становище агрохолдингів може бути врегульоване спеціальним Законом України «Про аграрні холдингові компанії (агрохолдинги) в Україні». Як зазначає науковиця, вказаний законодавчий акт має охопити своїм впливом цілу низку аграрних відносин, включивши крім визначення загальних особливостей правового статусу агрохолдингів, конкретизацію складу їх засновників у особі сільськогосподарських товаровиробників, деталізацію законодавчого регулювання майнових відносин, зокрема землекористування, особливості їх сільськогосподарської діяльності тощо [24, с. 16]. Однак В.В. Дударенко ставить під сумнів виправданість прийняття зазначеного спеціального закону, з огляду на існування загального Закону України «Про холдингові компанії в Україні». Водночас він допускає одночасне прийняття Закону України «Про сільське господарство», як загального закону, в якому слід передбачити також загальні особливості не лише створення, а й діяльності агрохолдингів [16, с. 69–70]. Поряд з цим варто вказати на позицію О.Д. Костур, згідно якої правове становище агрохолдингів доцільно виокремити в найбільш загальному за своєю природою кодифікованому акті аграрного права з паралельним відображенням головних особливостей агрохолдингів у нормативних актах цивільного й господарського законодавства. Аграрним же законодавством, на її думку, повинні регламентуватися лише їх сільськогосподарське землекористування, виробничі аспекти їх сільськогосподарської діяльності, а також атрибутивні особливості управління та концентрації капіталу в агросфері [25, с. 102].

При цьому слід зауважити, що кодифікація аграрного законодавства може бути здійснена як у вигляді Аграрного кодексу, так і Закону України «Про сільське господарство». Не вдаючись до зайвої дискусії про переваги і недоліки кожного з вказаних формальних джерел, що виходить за межі предмету нашого дослідження, слід погодитись із позицією В.М. Єрмоленка про незначну ймовірність прийняття як Аграрного кодексу, так і окремого кодифікованого Закону в оглядовій перспективі, передусім через відсутність

необхідного політичного волевиявлення держави [26, с. 48]. Як наслідок, за наявного стану правового регламентування холдингових відносин, необхідним вбачається визначення особливостей створення і функціонування агрохолдингів у господарському законодавстві України, зокрема у Законі України «Про холдингові компанії в Україні», що потребує внесення змін і доповнень, уточнень, усунення неузгодженостей і налаштування на сучасний рівень розвитку аграрних відносин.

Отже, сучасний стан правового забезпечення окресленої сфери суспільних відносин має досить велику кількість проблем, що пов'язані з якістю регламентування окремих аспектів створення і функціонування агрохолдингів. У результаті проведеного дослідження виявлено, що нині процедура створення агрохолдингів переважно висвітлюється в організаційно-економічному аспекті і регулюється нормами господарського законодавства. Однак вирішення даного питання має бути перенесено у спеціальне правове поле аграрного законодавства. Оскільки функціонування агрохолдингів при якісній правовій регламентації може забезпечити позитивний екологічний, економічний і соціальний ефект для сільського господарства нашої держави.

Враховуючи відсутність спеціального нормативно-правового акта, спрямованого на регулювання правового становища агрохолдингів, який досі не прийнято, у розвитку правового забезпечення холдингових відносин в Україні можна виокремити такі етапи: перший етап (1991–2002 рр.) – становлення правового забезпечення холдингових відносин, які поширювали свою дію і в аграрній сфері; другий етап (2003–2005 рр.) формування законодавчих засад для створення і функціонування холдингів (прийняття Господарського і Цивільного кодексів України), початок активізації процесу створення агрохолдингів за відсутності обмежень щодо організаційно-правової форми холдингової (материнської) компанії; третій етап (2006 р. – до нині) розвиток спеціального правового забезпечення холдингових відносин (прийняття Законів України «Про холдингові компанії в Україні» і

«Про акціонерні товариства»), яке визначило загальні засади функціонування холдингових компаній в Україні, а також особливості їх утворення і функціонування, обмеження функціонування холдингової (материнської) компанії в організаційно-правовій формі акціонерного товариства. Характерною рисою правового регулювання створення і функціонування агрохолдингів є використання загальної правової бази, що застосовується для врегулювання досліджуваної групи суспільних відносин.

1.2. Поняття та юридичні ознаки агрохолдингів

Аграрні відносини на сучасному етапі розвитку суспільства з позицій товаровиробника зорієнтовані, головним чином, на вирішення проблем виробництва продукції для отримання прибутку. Разом із тим, таке цільове спрямування не сприяє вирішенню економічних проблем сільських територій, соціально-економічних проблем розвитку сільських поселень і функціонування територіальної громади населених пунктів, їх відтворення тощо. Аграрний сектор економіки для сільської місцевості є визначальним фактором як економічних, так і соціальних відносин та є вирішальною передумовою для розвитку суспільства в цілому. У сучасних умовах цей сектор економіки характеризується ще недостатньою соціально-економічною віддачею для сільського населення.

Ринкові умови обумовлюють формування специфічних за територіальною структурою і принципами функціонування агроформувань у сільській місцевості. Сучасні тенденції соціально-економічного розвитку в сільській місцевості значною мірою опосередковані діяльністю великих компаній – агропромислових холдингів. Вони є найбільшими агрокомпаніями України у сфері агробізнесу та можуть відродити втрачені раніше переваги України в зв'язку з деградацією матеріально-технічної бази аграрного виробництва, зниженням продуктивності праці, втратою

престижності роботи в агросекторі, різким скороченням спеціалістів, катастрофічним погіршенням соціально-демографічної ситуації на селі тощо [27, с. 14].

Агрохолдинги й аграрні холдингові компанії є порівняно новими суб'єктами аграрних відносин. Поява агрохолдингів у сільському господарстві і на аграрному ринку в Україні є не лише результатом реформування суспільних відносин, а й наслідком глобалізації. Досвід формування агрохолдингів в агропромисловому виробництві досить невеликий. Особливо більш інтенсивно вони розпочали своє формування наприкінці ХХ століття. Ядром для функціонування агрохолдингів в Україні стали процеси приватизації та акціонування великих державних підприємств. Вступ України до СОТ (протокол про вступ від 5 лютого 2008 року було ратифіковано відповідним Законом України «Про ратифікацію Протоколу про вступ України до Світової організації торгівлі» від 10 квітня 2008 р.) є додатковим рушійним чинником створення крупних агропромислових об'єднань, що внаслідок суттєвих інституційних трансформацій стали значно гнучкішими в організаційно-функціональному плані.

Адже наразі для більшості сільськогосподарських товаровиробників дійсно набувають надзвичайної актуальності питання удосконалення власної організаційної структури, зумовлені необхідністю опанування новими сферами діяльності, розширення ринкових ареалів. З огляду на сказане, в умовах формування сучасного аграрного ринку все більше підвищується актуальність холдингових підприємств [28, с. 127].

Питання правового статусу агрохолдингів має важливе як теоретичне, так і практичне значення. Перше пов'язано з необхідністю розвитку доктринальних засад їх діяльності, а друге – з вирішенням наявних правозастосовчих проблем. Однак, визначена проблематика є малодослідженою у науковій літературі і не має належного рівня правового забезпечення. У зв'язку з цим, розкриття питання правової природи, поняття та юридичних ознак агрохолдингів, є надзвичайно актуальним і нагальним на

сучасному етапі розвитку аграрних відносин.

У науковій і довідковій літературі немає єдиного визначення поняття «холдинг», хоча нині існує безліч його трактувань. При цьому, слід зауважити, що більшість науковців та практичних фахівців з піднятої проблематики не проводять відмінності між категоріями «холдинг» і «холдингова компанія».

Термін «холдинг» походить від англійського слова holding – володіння. У науковій літературі значна увага дослідженню змісту й ознак цього поняття приділена у працях вітчизняних і зарубіжних вчених-економістів. Так, дослідження й аналіз дефініції «холдинг» висвітлено й у працях вітчизняних авторів. Наприклад, Н.В. Бунецька визначає холдинг як групу підприємств, головною з яких є материнська (холдингова) компанія, що володіє контрольними пакетами акцій інших – дочірніх та внучатих підприємств [29, с. 53]. Холдингову компанію як об'єднання, функціями якого є не тільки утримання контрольного пакета акцій дочірніх підприємств, а й здійснення управління їх діяльністю та контролю, визначають ряд науковців [30, с. 14–15]. У свою чергу, Н.О. Саніахметова характеризує холдингову компанію як фінансовий центр, біля якого об'єднуються та накопичуються окремі компанії, не втрачаючи при цьому своєї комерційно-господарської незалежності [31, с. 190].

Американський вчений-економіст Дж. Кеннон визначає холдингову компанію як організацію, що створюється не для здійснення традиційних господарських операцій чи ведення активного бізнесу, а для реалізації завдань щодо володіння активами, такими як: акції інших корпорацій, товариств з обмеженою відповідальністю, фондів прямих інвестицій, хедж-фондів, акціями, викупленими на відкритих торгах, облігаціями, нерухомістю, авторськими правами, фірмовими найменуваннями, патентами, товарними знаками, авторськими правами або практично всім, що має цінність [32, с. 29]. Уже класичним стало визначення холдингових підприємств, зроблене американським науковцем Г. Гутманом, що в

найзагальнішому розумінні холдинговим підприємством є корпорація з пакетом, що надає право вирішального голосу щодо акцій іншої корпорації, достатнього для встановлення над нею ділового контролю [33, с. 107]. Традиційно еталоном і первісною моделлю корпорацій є акціонерне товариство. Разом з тим ототожнення агрохолдингу і акціонерного товариства вбачається не зовсім коректним, адже, як правильно підмічає Т.О. Коваленко, у структурі агрохолдингу дійсно є акціонерне товариство, проте ним є холдингова (материнська) компанія, а не сам аграрний холдинг [34, с. 152].

В юридичній літературі також існують різні підходи до розуміння понять «холдинг» і «холдингова компанія». Так, О.М. Вінник у основу визначення холдингової компанії ставить ознаку володіння контрольним пакетом акцій, як підстави для здійснення владних повноважень по відношенню до власних корпоративних підприємств [35, с. 195]. При цьому, вона виокремлює риси холдингу, до яких належать: винятковий склад учасників, утворений холдинговою компанією і належними їй корпоративними підприємствами; специфіка правового становища холдингу, яку відбиває відношення холдингової компанії, як суб'єкта організаційно-господарських повноважень стосовно власних корпоративних підприємств, до зазначених корпоративних підприємств, які є суб'єктами господарювання, вирішально залежними від холдингової компанії; відносини контролю-підпорядкування, детерміновані спроможністю холдингової компанії контролювати свої корпоративні підприємства через володіння контрольним пакетом акцій [35, с. 199].

Як зазначає Н.В. Ібрагімова, аналіз визначень досліджуваних понять, дозволяє стверджувати, що існує два підходи до розуміння поняття «холдинг»: по-перше, під холдингом можна розуміти сукупність певним чином пов'язаних між собою юридичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності; по-друге, холдингом характеризується компанія здатна визначати рішення корпоративних підприємств [36, с. 274].

Звідси, більш зваженим вбачається підхід, за яким поняття «холдинг» і «холдингова компанія» розрізняються, хоча за законодавством України ці поняття ототожнюються. Підтвердженням останнього висновку є ч. 5 ст. 126 ГК України, згідно якої холдингова компанія публічним акціонерним товариством, що має у своїй власності холдингові корпоративні пакети акцій (часток, паїв) двох і більше корпоративних підприємств, за виключенням пакетів акцій державної власності. У свою чергу, відповідно до ст. 1 Закону України «Про холдингові компанії в Україні» холдинговою компанією нині є акціонерне товариство, що має у власності холдинговий корпоративний пакет акцій двох і більше корпоративних підприємств, тоді як холдинговим корпоративним пакетом є наявність понад 50 відсотків акцій корпоративного підприємства, у нашому випадку – холдингової компанії, який надає права вирішального впливу на діяльність корпоративного підприємства у організаційно-правовій формі холдингової компанії. За відсутності принципових відмінностей різниця у наведених визначеннях полягає лише в уточненні виду акціонерного товариства, яким є публічне.

Звідси випливає, що за нормативним визначенням організаційно-правовою формою холдингової компанії є публічне акціонерне товариство, яке має у своїй власності пакет акцій інших корпоративних підприємств, який забезпечує можливість вирішального впливу на останніх [37, с. 15]. При цьому, зазначені ст. 63 ГК України і ст. 1 Закону України «Про холдингові компанії в Україні» сходяться у визначенні вказаних корпоративних підприємств як господарських товариств, тобто холдингова компанія може володіти акціями (частками, паями) лише господарських товариств – акціонерних товариств, товариств з обмеженою чи додатковою відповідальністю, повних або командитних товариств. У кінцевому підсумку, за організаційною структурою холдинг представляє собою об'єднання холдингової (материнської) компанії, якою є публічне акціонерне товариство, що має у власності пакет акцій інших корпоративних підприємств, який дає можливість забезпечення вирішального впливу на такі підприємства, що

безпосередньо є корпоративними (дочірніми) підприємствами.

Уже досить усталеним стало розуміння того, що пріоритетною і невід'ємною частиною євроінтеграційного процесу України, є уніфікація європейського і вітчизняного законодавства через процедуру адаптації останнього. Закономірним наслідком цього стала необхідність узгодження вітчизняної законодавчої термінології з *acquis communautaire* ЄС. Звідси, слід вказати на застосування поняття холдингової компанії в законодавстві ЄС за відсутності його чіткого визначення. Холдинг за законодавством ЄС є об'єднанням підприємств, тоді як холдинговою є компанія, яка забезпечує здійснення контролю за дочірніми компаніями. При цьому, підприємства, очолювані холдинговою компанією, не є юридичною особою, що, тим не менш, розцінюється як одна з переваг. Це формує сприйняття холдингової компанії як головної, яка в зазначеному об'єднанні підприємств здійснює контроль інших дочірніх підприємств шляхом переважної участі в їхніх статутних капіталах або утриманням більшості голосів у органах управління, чи в інший, визначений законом спосіб [38].

Тому Г.В. Уманців розглядає агрохолдинг як групу суб'єктів господарювання, яка може охоплювати підприємства різної галузевої належності, що становить певну новизну, не закріплену в нашому законодавстві. В юридичному відношенні зазначена група господарюючих суб'єктів позбавлена самостійності як суб'єкт права і не є носієм статусних норм, а тому всі дії реалізуються окремими учасниками такої групи, які є юридичними особами [39, с. 103]. При цьому цілісність виробничо-економічного взаємозв'язку між групами визначається прямою або непрямою участю окремих підприємств у діяльності всього агрохолдингу, що обумовлено інвестиційною в них часткою, яка й визначає роль інвестора в управлінні. Але тільки кооперація агропромислової сфери із потужним земельним банком виступає вихідною умовою становлення і функціонування агрохолдингу – визначає його приналежність до аграрного бізнесу.

На відміну від вищезазначеного розуміння агрохолдингу як групи

суб'єктів господарювання, аграрно-правовою доктриною обґрунтовується визначення агрохолдингу як окремого цілісного суб'єкта [40, с. 75] як акціонерного товариства зі складною правосуб'єктністю, яка й зумовлює необхідність об'єднання підприємств на основі концентрації капіталу і характеризується наявністю вертикально інтегрованої структури технологічно завершеного процесу виробництва та реалізації сільськогосподарської продукції з використанням значних земельних площ, у якому управління здійснюється головною (материнською) компанією з метою отримання прибутку та виконання соціальних програм [41, с. 10].

Ефективність у досягненні виробничо-економічних параметрів має набувати рис комплексності з певним розподілом сфер впливу на господарсько-фінансову діяльність, а саме: структурним одиницям агрохолдингу рекомендується виконувати оперативні функції із реалізації поточних планів економічної політики: виробнича і маркетингова діяльність, фінансова, кадрова політика, аналіз і контроль використання оборотних і необоротних активів. Головному підприємству необхідно «передати» функції розробки економічної стратегії агрохолдингу, включаючи питання соціального розвитку сільських поселень.

Як показує практика, ефективність функціонування агрохолдингу найімовірніша за наявності провідного підприємства-інтегратора – це одна із необхідних умов доцільності створення формування. Крім того, головне підприємство має не тільки випереджати за рівнем розвитку інші, а й стати лідером зазначеного інтегрованого формування [42, с. 12]. При наданні доктринальних визначень В.Ю. Уркевич виходить із законодавчого дефінування, пропонуючи розуміння аграрної холдингової компанії, яку він ототожнює з агрохолдингом, як публічного акціонерного товариства, у власності якого перебувають переважні холдингові корпоративні пакети акцій двох і більше сільськогосподарських товариств [43, с. 115], тоді як О.М. Савельєва зосереджує увагу на необхідності вказування наявності в агрохолдингах, як корпоративних сільськогосподарських підприємствах,

обов'язкової частки сільськогосподарського товаровиробництва обсягом не менше 75 відсотків за попередній податковий рік [44, с. 90]. У свою чергу, П.Ф. Кулинич зосереджує свою увагу на відсутності в агрохолдингу ознак особливої організаційно-правової форми юридичної особи, який є лише видовим проявом родового поняття публічного акціонерного товариства, покликаного об'єднувати й контролювати підлеглих йому сільськогосподарських товаровиробників [45, с. 321].

При цьому М.Ф. Кропивко і Ю.О. Лупенко виокремлюють низку суттєвих ознак, які відрізняють агрохолдинги від інших господарських об'єднань, серед яких наводять: наявність поглибленої спеціалізації їх структурних складових, зокрема закріплення за холдинговою (материнською) компанією зосередження на фінансово-інвестиційній та маркетингово-торгівельній діяльності, тоді як за корпоративними (дочірніми) підприємствами – на виробничій сфері, тобто виробництві, переробці та зберіганні сільськогосподарської продукції [46, с. 6].

Крім зазначених особливостей агрохолдингів, Д.В. Іващенко також надає наступні ознаки: придбання у власність або встановлення контролю агрохолдинговою компанією над сільськогосподарськими підприємствами, насамперед колишніми радгоспами і колгоспами, що спеціалізуються на виготовленні, переробці, зберіганні й реалізації сільськогосподарської продукції; можливість забезпечення вітчизняних і міжнародних стандартів якості сільськогосподарської продукції; застосування новітніх інноваційних технологій у діяльності [47, с. 130]. У свою чергу, В.Ю. Уркевич ідентифікує агрохолдинги з особливою формою інвестування в сільськогосподарське виробництво, з чим безумовно доцільно погодитись. Одночасно він розглядає формою організації аграрного виробництва, а підтвердження інвестиційної природи агрохолдингів знаходить в основному шляху їх створення, який проходить через інвестування вітчизняними чи іноземними капіталами передусім переробної промисловості, в якій спостерігається істотно швидша їх окупність, ніж у суто виробничій сфері. Тому цілком закономірним є

визначення ще одним напрямом інвестиційних капіталовкладень сферу реалізації готової продукції. Адже лише акумулювання належного фінансового підґрунтя дозволяє створення власного сільськогосподарського виробництва з подальшим залученням орендованих земельних і майнових паїв і наступним придбанням решти необхідних матеріальних ресурсів, у першу чергу сучасної сільськогосподарської техніки. У цілому саме економічна модель агрохолдингів має найбільшу інвестиційну привабливість, порівняно з іншими сільськогосподарськими товаровиробниками, що зумовлюється їх реальними можливостями проходження аудиту за міжнародними стандартами, як неодмінної передумови будь-якого інвестування, в першу чергу, іноземного, що базується на проведенні міжнародними експертами оцінки бізнесу, прозорій управлінській структурі, з визначальним чинником обсягу виробництва, якого не можуть досягнути невеликі підприємства [43, с. 119–120].

Однак будь-яке іноземне інвестування поряд з позитивними має цілу низку негативних моментів і наслідків, з яких не є виключеннями й агрохолдингові структури: а) застосування моделей іноземного інвестування, які дають можливість виведення одержуваних доходів за кордон; б) приховане поширення іноземної власності на вітчизняні підприємства; в) зловживання податковими пільгами; г) уникнення сплати митних платежів, враховуючи статус суб'єктів господарювання з іноземними інвестиціями; ґ) можливість постачання недостатньо якісної та безпечної продукції через застосування спрощених процедур сертифікації. Встановлення повного контролю над вітчизняним тягне за собою його або налагодження виробництва з подальшим одержанням одностороннього прибутку [48, с. 234–235]. Це безумовно загальні негативи, властиві всім і сучасним агрохолдингам.

Ще однією суттєвою загрозою агрохолдингів є надмірна концентрація ними сільськогосподарських угідь через витискання з земельно-орендних відносин невеликих сільськогосподарських підприємств і фермерських

господарств, що зумовлює лише загостренню соціально-економічної ситуації в цих сільських регіонах. Наслідком такого становища є: ліквідація зазначених невеликих підприємств; зменшення рівня працевлаштування; зниження податкового наповнення місцевих бюджетів; позбавлення фінансового забезпечення сільської соціальної інфраструктури, яке завжди належало до компетенції місцевих сільськогосподарських підприємств [43, с. 122].

Водночас, за спостереженнями науковців, найменшими за землекористуванням особистими селянськими і фермерськими господарствами наноситься менша шкода ґрунту, ніж крупними сільськогосподарськими підприємствами. Таким чином, агрохолдинги в цьому плані завдають найбільшої шкоди, яка посилюється імпортуванням генетично модифікованих рослин і веденням монокультурного виробництва, що зумовлює, в кінцевому підсумку, деградацію сільськогосподарських земель [49, с. 56].

У свою чергу, П.Ф. Кулинич і В.Ю. Уркевич рахують основним напрямом державної аграрної політики має бути відродження села не лише у виробничому, а й духовному аспектах зі створенням сільським жителям сприятливого для існування ареалу [45, с. 237; 43, с. 123]. Варто підтримати висловлену П.Ф. Кулиничем думку, що таке становище є наслідком не сформування державою власного бачення необхідності й перспектив діяльності агрохолдингів. Адже виникнення агрохолдингів зумовлене лише об'єктивними економічними факторами, а не суб'єктивною цілеспрямованою законотворчістю держави [45, с. 379]. Водночас П.Ф. Кулинич також робить висновок про негативний вплив агрохолдингів навіть на перспективи розвитку ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення й формування фермерського аграрного виробництва [50, с. 29].

Подібних критичних висновків щодо негативного впливу агрохолдингів на розвиток земельних відносин доходить О.А. Воловик, яка зазначає, що після 2004 року розпочалася великомасштабна концентрація

землекористування, яка виявляється у концентрації орендованих земель, виникненні нових агрохолдингів із земельними масивами з кількома десятками-сотнями тисяч гектарів з наступною монополізацією переваг від сільськогосподарської міжнародної торгівлі [51, с. 3].

Аналізуючи агрохолдинги як суб'єкт господарювання в аграрному секторі економіки, Т.О. Щетініна підкреслює їх негативний вплив на розвиток сільської місцевості, який полягає у вмілому використанні передбачених для них законом податкових пільг та преференцій, що дає зазначеним господарським структурам можливість присвоювати додаткову вартість, справжнім призначенням якої мало б стати повноцінне відтворення природних і соціальних ресурсів, які використали агрохолдинги, а також підвищення рівня життєвого середовища селян, а натомість привласнюється зазначеними товаровиробниками [52, с. 98].

Виходячи з наведених обставин, В.Ю. Уркевич пропонує поповнити законодавство цілою низкою спеціальних нормативних приписів у частині регламентації діяльності агрохолдингів. По-перше, на його думку, варто обмежити розмір орендованих агрохолдингами чи його учасниками земельних ділянок. При цьому він вказує на існуючі неодноразові спроби такого обмеження окремими проектами законів про ринок земель. Слід виходити з наукового обґрунтування таких кроків, що обмежили б можливість набуття агрохолдингами монопольного становища в окремих сегментах аграрного ринку. Обмеження мали б стосуватись територій діяльності агрохолдингу відповідним адміністративним регіоном. По-друге, доцільно зобов'язати агрохолдинги спрямовувати частку податкових платежів до відповідних місцевих бюджетів за розташуванням ділянок їх землекористування, причому розмір вказаних платежів може обґрунтовуватися розміром використовуваних земельних ділянок. По-третє, варто встановити зобов'язання агрохолдингів щодо надання фіксованої кількості робочих місць жителям навколишніх сіл за розташуванням використовуваних земельних угідь. Ймовірним варіантом є встановлення

фіксованого співвідношення між резервованими місцями працевлаштування і земельними площами використовуваними певним агрохолдингом. При невиконанні зазначеного обов'язку агрохолдинг має бути притягнений до фінансової відповідальності через сплату штрафних коштів до місцевих бюджетів. Наведені заходи можуть бути дієвим способом збалансування державних й приватних інтересів щодо розвитку аграрної сфери й функціонування агрохолдингів. А для розбудови соціальної інфраструктури села за участю агрохолдингів можна застосовувати організаційно-правовий механізм державно-приватного партнерства, що вже закріплений законодавством України [43, с. 124].

Сучасний стан сільського господарства в Україні сприяв розвитку різноманітних організаційно-правових форм, що наблизили вітчизняного аграрія до світових стандартів господарювання. Чимало факторів соціально-економічного характеру зумовили утворення й подальше поширення агрохолдингів.

Науковці вказують на перспективність холдингової моделі для розвитку сільського господарства України, що надасть змогу його виведення на якісно новий рівень зі стабільним, високоефективним і конкурентноспроможним господарюванням і вирішенням низки пріоритетних завдань, зокрема продовольчої проблеми, досягнення раціонального рівня споживання головних продуктів харчування населенням країни, зростання експортного потенціалу вітчизняного аграрного виробництва. Додатковим є завдання забезпечення комплексного благоустрою, соціально-економічної й екологічно урівноваженої трансформації сільських територій [54, с. 155].

Так, Я.О. Самсонова зараховує до конкурентних переваг агрохолдингів можливість здійснювати виробництво у великих обсягах сільськогосподарської продукції та розвиток технологічно пов'язаних з ним підприємств переробки й торгівлі, а також високий рівень диверсифікації виробництва, можливість залучення значних інвестицій в основне

виробництво, що не під силу середнім і дрібним сільськогосподарським підприємствам, централізація управління та високий рівень кваліфікації управлінського персоналу [55, с. 5].

Безперечно, зростання кількості агрохолдингів в Україні актуалізує проблему правового забезпечення їх діяльності. У наукових дослідженнях із проблем аграрних холдингових компаній в Україні першочергово наголошується на відсутності окремої регламентації правового статусу агрохолдингів у чинному законодавстві. Відсутність окремого нормативно-правового акта про статус агрохолдингів зобов'язує науковців звертатися до регламентації статусу холдингових компаній загалом [52, с. 96].

Законодавство України не містить спеціальних положень щодо створення і функціонування агрохолдингів, тому задля комплексного дослідження правової природи агрохолдингів, визначення змісту поняття та виокремлення юридичних ознак, необхідним є з'ясування правових аспектів утворення і функціонування холдингів в Україні.

Одним з основним етапів створення суб'єкта господарювання є обрання необхідної організаційно-правової форми. Як зазначалося вище, відповідно до Господарського кодексу України і Закону України «Про холдингові компанії в Україні» холдингова компанія – це публічне акціонерне товариство, що володіє, користується, а також розпоряджається холдинговими корпоративними пакетами акцій (часток, паїв) двох або більше корпоративних підприємств. Тобто, законодавець звужує перелік можливих організаційно-правових форм агрохолдингових компаній до публічного акціонерного товариства. Слід зазначити, що попередня редакція Господарського кодексу України не містила обмежувальних вимог до організаційно-правових форм холдингових компаній. При цьому, нині продовжують існувати агрохолдингові компанії в інших організаційно-правових формах: ТОВ «Мрія», ТОВ «Українські аграрні інвестиції», ТОВ «ТД «Укراгропром» тощо [56, с. 139].

Більшість науковців вважають, що законодавчі обмеження

організаційно-правової форми холдингової компанії є необґрунтованими і такими, які не відповідають дійсності та не відбивають зміст наявних економічних процесів у суспільстві. Так, І.В. Лукач зазначає, що необхідно визначити холдингову компанію як суб'єкта господарювання без зазначення конкретного виду господарської організації, оскільки на практиці фактично існують холдингові компанії у формі і приватного підприємства, і товариства з обмеженою відповідальністю [7, с. 44].

Однак, однастайності щодо можливості вибору організаційно-правової форми для холдингових компаній немає. Наприклад, О.В. Никифоров, вважає, що необхідно розширити коло організаційно-правових форм для створення холдингових компаній, але зазначає, що недоречними формами будуть товариство з обмеженою відповідальністю і фізична особа – підприємець, оскільки це може призвести до ухилення холдингової компанії від відповідальності за фінансові втрати, що виникли у корпоративних підприємствах внаслідок виконання вказівок материнської компанії [57, с. 80–81].

Незважаючи на наявну дискусію, залишається все ж таки незрозумілою позиція законодавця щодо обов'язковості дотримання холдинговою компанією виключної форми публічного акціонерного товариства. З одного боку, норма закону викладена імперативно, з іншого – прикінцеві положення закону не містять обов'язку привести у відповідність до закону організаційно-правову форми фактично створених холдингових компаній, які існували під час прийняття закону [47, с. 132].

Крім того, правова регламентація способів створення холдингових компаній також має ряд проблемних питань. Відповідно до ч. 1 ст. 3 Закону України «Про холдингові компанії в Україні» останні можуть створюватися двома способами: 1) наказовим, тобто державними органами управління чи приватизації державного майна самостійно або з іншими засновниками через об'єднання холдингових корпоративних пакетів акцій; 2) договірним, тобто іншими суб'єктами на договірній основі. При цьому, поза увагою

залишається спосіб утворення холдингової компанії, зазначений Указом Президента України «Про холдингові компанії, що створюються в процесі корпоратизації та приватизації», яким є поглинання, тобто набуття певним господарським товариством контрольного пакету акцій інших господарських товариств. Разом з тим цей спосіб суперечить ч. 3 ст. 3 Закону України «Про холдингові компанії в Україні», яка встановлює, що холдинговими компаніями є лише організації, створені згідно з цим Законом, тобто першими наведеними способами, чим створюється певна колізійність цього питання.

При цьому слід не випускати з уваги існування вимоги одержання при створенні холдингових компаній попереднього дозволу Антимонопольного комітету України або уряду на концентрацію чи узгодження дій суб'єктів господарювання, хоча це швидше виняток, встановлений законодавством. У цьому разі погодженню підлягають проекти установчих документів холдингів, створюваних за умови одержання такого дозволу.

Дослідники вказують також на відсутність законодавчого закріплення вимог до суб'єктів, які створюють холдингові компанії. Наприклад, відповідно до ст. 4 Закону України «Про холдингові компанії в Україні» прийняття рішень про створення холдингової компанії належить до повноважень власників холдингових корпоративних пакетів акцій і оформлюється відповідним договором. Тобто, на думку Д.В. Іващенко, суб'єктом створення холдингу може бути будь-яка особа (фізична, фізична особа-підприємець або юридична особа) за умови володіння холдинговими пакетами акцій двох і більше корпоративних підприємств [56, с. 138].

Також, слід звернути увагу на те, що ще однією умовою при створенні агрохолдингової компанії власниками двох і більше корпоративних пакетів акцій є необхідність вираження свого волевиявлення та його закріплення у відповідній договірній формі. Однак, законодавець не визначає жодних вимог до форми і змісту зазначеного договору, що ускладнює його практичну реалізацію, передусім у частині визначення істотних умов такого договору.

Водночас думки науковців щодо правової природи такого договору є схожими. Зокрема, варто звернути увагу на позицію О.В. Никифорова, який вважає що в зазначеному випадку йдеться про засновницький договір при створенні холдингової компанії, виходячи зі змісту ч. 3 ст. 57 ГК України, де встановлюються вимоги до засновницького договору, з урахуванням при цьому особливостей правового становища холдингової компанії [57, с. 81].

Водночас, на думку Д.В. Іващенко, слід не випускати з уваги, що установчим документом для будь-якого публічного акціонерного товариства є не засновницький договір, а саме статут. Тобто, для реєстрації холдингової компанії вимагається крім засновницького договору також одночасне прийняття і затвердження статуту. При цьому, не зовсім ясною є ситуація з укладенням подібного договору у разі наявності лише одного засновника, адже законодавство дозволяє створення акціонерного товариства однією особою, що просто унеможливорює укладення засновницького договору в таких умовах [56, с. 139]. Тому наведені положення ст. 4 Закону України «Про холдингові компанії в Україні» у чинній редакції є вкрай невдалими і недієвими.

Показовим у цьому плані є те, що необхідною умовою ведення агробізнесу є наявність у володінні та користуванні земель сільськогосподарського призначення. Положеннями Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення» від 31 березня 2020 р. [58] були внесені відповідні зміни до Земельного кодексу України [59], якими було відмінено п. 14 розд. X, де заборонялося формувати статутний капітал господарських товариств шляхом внесення прав на земельну частку (пай), а з 1 січня 2024 року були зняті обмеження на відчуження сільськогосподарських земель приватної власності, розмір яких одночасно збільшено до 10 тис га у власності однієї юридичної особи. Водночас актуальним залишається питання оренди агрохолдингами земель сільськогосподарського призначення у населення.

Частиною 4 ст. 3 Закону України «Про холдингові компанії в Україні» передбачено набуття холдинговою компанією статусу юридичної особи виключно з часу її державної реєстрації в порядку, встановленому Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» [60]. Така державна реєстрація здійснюється державним реєстратором за порядком, встановленим урядом у відповідності із Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» та іншими нормативно-правовими актами. Разом з тим Кабінетом Міністрів України не було прийнято жодного окремого нормативно-правового акта, спрямованого на встановлення спеціального порядку держреєстрації холдингових компаній в Україні, а тому нині це питання вирішується виключно на підставі зазначеного Закону.

Статтею 6 Закону України «Про холдингові компанії в Україні» визначені особливості утворення та діяльності державних холдингових компаній, які утворюються органами управління державним майном та/або приватизації. Тому єдиним акціонером зазначеної компанії від її створення до припинення є держава. Як наслідок, статутний капітал державної холдингової компанії утворюється з належних державі акцій відповідних державних господарських товариств. При цьому засновниками державних холдингових компаній згідно ч. 2 ст. 6 Закону України «Про холдингові компанії в Україні» є органи управління державним майном та/або приватизації. Законодавство виокремлює ще одного процедурного суб'єкта, яким є ініціатор створення державної холдингової компанії. Відповідно до ч. 4 ст. 6 Закону України «Про холдингові компанії в Україні» таким ініціатором у процесі корпоратизації є державне підприємство або орган управління державним майном. У процесі приватизації ініціатором може бути державний орган приватизації або безпосередньо підприємство, яке підлягає приватизації, або новостворені внаслідок корпоратизації господарські товариства.

Ініціатор створення державної холдингової компанії звертається до органу управління державним майном з обґрунтуванням доцільності утворення державного холдингу в цілому, переліком підприємств з їх структурними підрозділами, які пропонується використати як матеріальну основу створення, та проект статуту створюваної компанії.

Порядок створення державних холдингових компаній затверджується Кабінетом Міністрів України за поданням центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері економічного розвитку. Нині, цей Порядок регламентовано постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку утворення державної холдингової компанії» від 22 серпня 2012 р. № 773 [61].

Слід також звернути увагу, що в науковій літературі, за метою створення холдинги, у тому числі й агрохолдинги, поділяються на чисті та змішані. Чистий (фінансовий) холдинг створюється для фінансового контролю й управління дочірніми підприємствами, а змішаний (виробничий) – при здійсненні всіма дочірніми підприємствами виробничої діяльності, контрольованої холдинговою компанією, створеною для забезпечення контролю над останніми [7, с. 61]. Тобто, коли холдингова (материнська) компанія створюється здебільшого за кордоном та спеціалізується на веденні фінансово-інвестиційної діяльності, а у структурі агрохолдингу існують так звані субхолдингові компанії, які займаються контролем саме за господарською діяльністю дочірніх сільськогосподарських підприємств, то такі агрохолдинги відносять до чистих. Прикладами чистих агрохолдингів в Україні є Укрлендфармінг (місце реєстрації – Кіпр), Alpcot Agro (місце реєстрації – Швеція), NCHCapitalinc (місце реєстрації – США) тощо. Щодо змішаних (виробничих) агрохолдингів, то про наявність такого суб'єкта можна говорити, коли агрохолдингова компанія створюється на території України і здійснює, крім фінансового контролю, промисловий, виробничий та інші види управлінського контролю. До змішаних (виробничих) агрохолдингів можна віднести агрохолдинги «Мрія», «Дружба-Нова»,

Торговий дім «Укragропром» та інші [47, с. 132].

Враховуючи вищевикладене, агрохолдинг є договірним об'єднанням агрохолдингової (материнської) компанії у формі публічного сільськогосподарського акціонерного товариства з контрольним пакетом акцій інших сільськогосподарських підприємств, який забезпечує вирішальний вплив на них, і корпоративних (дочірніх) сільськогосподарських підприємств. Юридичними ознаками агрохолдингу є:

- 1) агрохолдинг – договірне об'єднання підприємств;
- 2) особливий правовий статус агрохолдингу – не є юридичною особою, будь-які юридичні дії здійснюються через учасників об'єднання, що виступають самостійними суб'єктами;
- 3) особливий склад учасників агрохолдингу (агрохолдингова (материнська) компанія в організаційно-правовій формі публічного акціонерного товариства і корпоративні (дочірні) сільськогосподарські підприємства у формі сільськогосподарських товариств);
- 4) особливості правового статусу учасників агрохолдингу (агрохолдингова компанія (головна материнська компанія, суб'єкт організаційно-господарських повноважень) – публічне акціонерне товариство, у власності якого перебувають холдингові корпоративні пакети акцій двох і більше корпоративних сільськогосподарських підприємств;
- 5) корпоративне сільськогосподарське підприємство (дочірнє підприємство) – сільськогосподарське товариство, більше 50 відсотків пакету акцій якого належить агрохолдинговій компанії, що забезпечує останній право вирішального впливу на його господарську діяльність);
- 6) існування відносин контролю-підпорядкування, зумовлених наявністю можливостей контролю агрохолдинговою компанією корпоративних сільськогосподарських підприємств завдяки перебуванню у власності останньої контрольного пакету акцій;
- 7) спеціалізація учасників агрохолдингу, за якої агрохолдингова компанія спеціалізується на веденні фінансово-інвестиційної та маркетингово-торговельної діяльності, а корпоративні сільськогосподарські підприємства – на здійсненні сільськогосподарського виробництва, а також

переробці і зберіганні сільськогосподарської продукції.

Агрохолдинги є відносно новим явищем для економіки України, яке поступово набирає великих темпів свого розвитку, набуваючи домінуючого статусу на ринку виробництва сільськогосподарської продукції серед інших форм організації аграрного бізнесу. Агрохолдинги мають специфічні юридичні ознаки, які відрізняють їх від інших господарських об'єднань холдингового типу, однак наявні особливості агрохолдингів зумовлені сферою сільського господарства, де вони створюються а не особливостями їх правового становища як суб'єктів господарювання. Агрохолдинги створюються за нормативними приписами Господарського кодексу України і Закону України «Про холдингові компанії в Україні» за відсутності в законодавстві спеціальних норм. При цьому, процедура створення холдингів в Україні потребує певних уточнень, усунення неузгодженостей і налаштування на сучасний рівень розвитку соціально-економічних відносин.

Водночас особливий інтерес наразі становить сучасне правове становище агрохолдингів в Україні, яке набуває принципово нових особливостей, з огляду на запровадження курсу на поглиблення корпоратизації суб'єктів підприємницької діяльності, введеного Законом України «Про особливості регулювання підприємницької діяльності окремих видів юридичних осіб та їх об'єднань у перехідний період» [62], який нещодавно набув чинності. Разом з тим кожне явище суспільного буття, зокрема юридичного, завжди несе з собою низку як позитивних, так і негативних змін, які одночасно зумовлюють розвиток і гальмування розвитку цього явища. Адже філософська діалектична доктрина визначає протилежності як найбільш суттєві відмінності, які виключають, але водночас і обумовлюють та доповнюють одна одну [63, с. 214]. Виходячи з цих особливостей діалектичного закону єдності і боротьби протилежностей, позитивні й негативні будь-якого процесу або явища, виключаючи одне одного, одночасно їх взаємодоповнюють, будучи таким чином джерелом розвитку останніх. Аналогічно і явище «агрохолдинізації» агросфери

одночасно містить низку позитивних та негативних рис, які доцільно розкрити і характеризувати, що має визначальне значення для подальшої законотворчої діяльності в області удосконалення правового становища агрохолдингів в Україні.

Передусім слід зазначити, що негативним аспектам корпоратизації агросфери присвятили свою увагу В.М. Єрмоленко [64–66], а також Л.В. Міхневич і О.М. Браніцький [67]. Водночас висновки зазначеними авторами робились на момент досить тривалого (біля трьох років) прийняття вищевказаного Закону, тобто по суті в результаті аналізу його проекту, між якими наразі існують суттєві відмінності. Крім того, не розкритими є позитивні аспекти корпоратизації, зокрема у контексті агрохолдинізації.

Загальним позитивним аспектом удосконалення механізму правового регулювання підприємницької діяльності у частині її корпоратизації є розширення меж законодавчого і діяльнісного поля безпосередньо для агрохолдингів як корпорацій найвищого організаційного рівня. При цьому позитиви від поглиблення корпоратизаційних процесів в аграрному секторі виробництва доцільно диференціювати на переваги безпосередньо для агрохолдингів як юридичних осіб та населення сільських територій, на яких здійснюється виробнича діяльність цих корпоративних організаційно-правових форм.

Щодо першої складової, то найголовнішою її перевагою є зростання концентрації виробництва в межах агрохолдингів. Вже класичними, визнаними економічною теорією ознаками концентрації виробництва, є процес зосередження працівників, засобів виробництва, наукових досліджень, інформаційних систем тощо на великих підприємствах, а також техніко-економічні та організаційно-економічні відносини, які при цьому розвиваються. При цьому концентрація виробництва посилюється внаслідок зростання та централізації капіталу [68, с. 348]. Усі зазначені ознаки властиві процесам розвитку агрохолдингів і пов'язуються, як правило, з їх розміром і фінансовими можливостями.

Для розвитку самих агрохолдингових корпорацій безумовне значення має також іноземне інвестування, що дає змогу навіть в сучасних воєнних умовах одержувати пристойне іноземне фінансування не лише за рахунок безпосередніх інвестиційних вкладів, а й через гарантований доступ до зарубіжних банківських кредитів, що видаються під невелику процентну ставку. Крім того, наявність у акціонерному капіталі іноземної складової є певною запорукою доступу до зарубіжних ринків для збуту одержуваної сільськогосподарської продукції.

Безпосередньо для внутрішніх учасників агрохолдингових відносин явним позитивом є можливість широкого залучення до акціонерних відносин значного обсягу міноритарних акціонерів, кожен з яких мають невелику фінансову спроможність, включаючи земельну пайову власність, на фоні відсутності засобів виробництва для обробітку землі, що за відсутності особистої участі дає змогу одержувати сталий дохід у вигляді дивідендів.

Ще одним позитивом є внесок агрохолдингів у соціальний розвиток села, передусім за рахунок підвищення рівня орендної плати за використання земельних ресурсів та оплати праці своїх працівників, порівняно з іншими організаційними формами орендарів земельної пайової власності, створенні робочих місць для жителів сільських територій, участі в розбудові соціальної інфраструктури сільських територій, формуванні надходжень до держаного і місцевого бюджетів, а також в цілому участі у зміцненні економіки сільських територій [46, с. 14]. Разом з тим раніше нами вже зверталась увага на те, що зазначена діяльність, на жаль, не сприяє в достатній мірі сталому соціально-економічному розвитку сільських територій через запровадження одиничних, а не комплексних проектів [69, с. 49]. Хоча справедливості заради слід зауважити, що комплексний розвиток сільських територій не є безпосереднім завданням агрохолдингів, метою яких є першочергове задоволення належного рівня доходів акціонерів.

Науковці економічного профілю зазначають, що як соціальному інституту корпорації притаманні соціальна відповідальність, соціальний

обов'язок, соціальна чуйність [70, с. 882]. Разом з тим у цьому висновку спостерігається певна «гіперболізована» надмірність, особливо в частині соціальної чуйності, хоча не набагато відстають й інші зазначені характеристики. Автори випускають з уваги, що першочерговою зоною відповідальності корпорацій є забезпечення сталих і належного рівня доходів їх співвласників, а в другу чергу – заробітною платою найманих працівників. Якщо лише в цьому полягають соціальні переваги корпорацій, то аналогічні завдання стоять і перед іншими різновидами організаційно-правових форм підприємництва. При цьому в жодному локальному акті навіть крупних корпорацій, включаючи аграрні, не міститься жодних обов'язків з соціального розвитку певних об'єктів чи територій, на що мають спрямовуватись доходи державного бюджету, участь у формуванні яких беруть і корпорації. Що ж до досить поодиноких розрекламованих акцій крупних агрохолдингів, спрямованих на окремі інфраструктурні об'єкти на сільських територіях і підвищення орендної плати, то вони виглядають вимушеними кроками у досить жорсткій конкурентній боротьбі за орендовані масиви земель сільськогосподарського призначення.

Водночас поглиблення корпоратизації організаційних форм аграрної підприємницької діяльності має низку недоліків, на першому місці серед яких перебуває загроза монополізації виробництва сільськогосподарської продукції та ринків її збуту, що загрожує насамперед надмірним збільшенням цін на продукти харчування для населення та відповідно зростанням непотрібної соціальної напруги. А це абсолютно нівелюватиме будь-які теоретичні викладки щодо «високого» соціального призначення корпорацій. Звичайно, порівняно з проектом 6013 у Законі України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» виключено вимогу про припинення і корпоратизацію фермерських господарств та приватних сільськогосподарських підприємств, що лише значно підсилило б зменшення конкурентоспроможності сільськогосподарського виробництва.

Водночас наступну пересторогу викликає законодавча заборона такої організаційно-правової форми, як державне та комунальне сільськогосподарське підприємство, що впливає з положень ст. 14 Закону України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб». Якщо комунальних сільськогосподарських підприємств нараховуються по всій країні одиниці, то державні підприємства будуть корпоратизовані. У першу чергу, це сільськогосподарські підприємства, які є структурними одиницями Національної академії аграрних наук (НААН). На офіційному сайті НААН міститься інформація про наявність 39 державних підприємств дослідних господарств, які безпосередньо підпорядковуються НААН та 125 державних підприємств дослідних господарств, які входять до структурних одиниць, зокрема науково-дослідних інститутів і Національних наукових центрів [71]. На перший погляд, кількісно їх не так уже й багато, але всі вони є науковими центрами інноваційного розвитку агросфери, які перебувають під безпосереднім контролем держави, забезпечуючи нині не досить значний, але відчутний вклад у розвиток вітчизняних аграрних технологій.

Слід зазначити, що дослідні підприємства, як невід'ємні атрибутивні установи апробації творчих досягнень, є і в науково-дослідних установах НАН України. Яскравим прикладом цьому є Інститут фізіології рослин і генетики НАН України, який за час свого існування створив понад 200 високопродуктивних інноваційних сортів та гібридів пшениці, кукурудзи, ячменю, жита, тритикале, спельти, які за продуктивністю та якістю зерна вже понад пів століття тримають першість у рейтингу української селекції, а деякі з них є унікальними. При цьому крім традиційних, широкого виробничого попиту набувають сорти спеціального використання, що завдяки специфічним властивостям забезпечують певні біологічні і господарські потреби. Серед них – вперше створений в Україні сорт Зимоярка, який є дворічкою і може висіватися як восени, так і навесні [72].

Натомість, попри законодавче визначення і реальну презентацію

агрохолдингів як наукових центрів, про їхні досягнення на цій ниві відсутня суттєва інформація. А суцільна корпоратизація зазначених державних підприємств дослідних господарств, як показує попередня практика, є надійним містком до їх подальшої поступової приватизації, що остаточно може закріпити повну залежність вітчизняного сільськогосподарського виробництва від зарубіжних сортів і порід тварин.

Ще одну істотну пересторогу викликає можливість концентрації надзначних земельних масивів в руках небагатьох власників і землекористувачів. Справа в тому, що з 1 січня 2024 року втратив чинність п. 15 розд. X ЗК України, згідно якого загальна площа земельних ділянок сільськогосподарського призначення у власності громадянина України не могла перевищувати 100 гектарів. Натомість було введено обмеження в 10 тис. га, що є значним обсягом. Враховуючи можливість існування прихованих схем набуття права власності на землі сільськогосподарського призначення, про що свідчить минула практика земельного обігу, це створює потенційну загрозу у частині монопольної концентрації таких земель.

Нарешті, варто звернути увагу на ще один недолік функціонування агрохолдингів, на чому вже зосереджували свою увагу науковці економічного профілю. Це стосується переважної орієнтованості діяльності агрохолдингів на галузь рослинництва. Крім того, монокультурність та нехтування принципами сівозмін негативно позначаються на якісних характеристиках ґрунтів [73, с. 58]. І справа навіть не у пересторогах щодо зниження якості та родючості ґрунтів, які не дивлячись на монокультуризацію сільськогосподарського виробництва, суттєво не втрачають своїх корисних властивостей, а саме у викривленні оптимальної структури аграрного сектору економіки країни в цілому за рахунок випадіння з виробництва тваринницького напрямку, що ставить під загрозу продовольчу безпеку за окремими показниками. Так, вже досить давно до уваги науковців доводилась інформація щодо критичного показника імпорту (понад 30 %) по споживанню такого традиційного для нас продукту харчування, як свинина

[74, с. 115]. На жаль, у підприємницькому менталітеті співвласників крупних сільськогосподарських товаровиробників, у першу чергу агрохолдингів, отримання швидких надприбутків витісняє питання раціонального виробництва та продовольчої безпеки.

Закономірним наслідком проведеного дослідження стало виокремлення сучасних переваг (позитивів) агрохолдингової організації агросфери, до яких слід віднести: 1) зростання концентрації виробництва в межах агрохолдингів; 2) широке іноземне інвестування; 3) можливість залучення до акціонерних відносин значного обсягу міноритарних акціонерів; 4) внесок агрохолдингів у соціальний розвиток села. Водночас поглиблення корпоратизації організаційних форм аграрної підприємницької діяльності має низку відчутних недоліків, серед яких: 1) загроза монополізації виробництва сільськогосподарської продукції та ринків її збуту крупними товаровиробниками у особі агрохолдингів; 2) неможливість агрохолдингів забезпечити інноваційний розвиток агросфери, замінивши державні наукові центри; 3) потенційна ймовірність концентрації надзначних земельних масивів в межах небагатьох агрохолдингів; 4) переважна орієнтованість діяльності агрохолдингів на галузь рослинництва та монокультурність виробництва [75, с. 109].

Разом з тим наведена класифікація не є виключною, що передбачає подальшу плідну наукову дискусію з метою удосконалення відповідного корпоративного та аграрного законодавства.

1.3 Правове становище сільськогосподарського акціонерного товариства як материнської компанії агрохолдингу

Обрання нашою країною ринкового курсу об'єктивно зумовлює необхідність становлення нових організаційно-правових форм

господарювання у сільському господарстві. На початку ХХІ ст. у нашій країні почав активно відроджуватися інститут господарських товариств, серед яких особливе місце займають акціонерні товариства, що відіграють істотну роль в економіці країни, справляючи певний вплив на формування ринків та інші важливі соціально-економічні процеси [76, с. 162].

Акціонерні товариства у сільському господарстві протягом порівняно нетривалого строку свого існування зайняли важливу нішу серед суб'єктів аграрного господарювання [77, с. 252]. Тим більше, як засвідчує світовий досвід, незважаючи на те, що сільськогосподарські акціонерні товариства становлять лише 10–15 % загальної кількості підприємств, їм належить більш як 80 % вартості активів, продажу та обсягу прибутку [78, с. 72].

Правовим аспектам акціонерних товариств присвячено увагу передусім науковців представників цивілістичного і господарсько-правового профілю (Д.В. Боброва, О.М. Вінник, О.В. Дзера, І.В. Спасибо-Фатєєва, Є.О. Харитонов, В.С. Щербина, О.В. Щербина та ін.). Більшість з представлених учених визначають акціонерне товариство як господарське товариство зі статутним фондом, розділений на певну кількість акцій рівної номінальної вартості, яке відповідає за своїми зобов'язаннями лише майном товариства, тоді як акціонери несуть відповідальність, визначену вартістю належних їм акцій. Акціонерне товариство при цьому характеризується як об'єднання осіб, тобто підприємців, та їх капіталів з метою отримання прибутку.

З цього визначення випливають особливості акціонерного товариства, що обумовлюють специфіку його юридичного статусу. По-перше, статутний фонд акціонерного товариства, обумовлений його акціонерною природою, формується через випуск і продаж акцій фізичним і юридичним особам. По-друге, акціонерне товариство має публічний статус емітента акцій. Акції товариств допускаються до вільного продажу на умовах, визначених Законом України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» [79]. По-третє, фізичні та юридичні особи, які придбали акції акціонерних товариств

набувають статусу акціонерів. Права та обов'язки учасників акціонерних відносин визначені статтями 10, 11 Закону України «Про господарські товариства», ст. 4 Закону України «Про акціонерні товариства», статтями 35, 112, 118 Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки». По-четверте, особливою ознакою акціонерного товариства є обмеження відповідальності акціонерів за зобов'язаннями товариства лише вартістю належних їм акцій. Разом з тим це не виключає наявності й інших юридичних ознак правового статусу акціонерного товариства.

При цьому правовий статус акціонерних товариств в Україні наразі визначається цілою низкою нормативно-правових актів, зокрема Цивільним кодексом України від 16 січня 2003 р., Законом України «Про господарські товариства» від 19 вересня 1991 р., Законом України «Про акціонерні товариства» від 17 вересня 2008 р., Законом України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» від 23 лютого 2006 р. та іншими нормативно-правовими актами.

Стаття 24 Закону України «Про господарські товариства» визначає акціонерним товариство, яке має статутний (складений) капітал, поділений на визначену кількість акцій рівної номінальної вартості, і несе відповідальність за зобов'язаннями тільки майном товариства. Відповідно до ст. 3 Закону України «Про акціонерні товариства» акціонерне товариство – це господарське товариство, статутний капітал якого поділено на визначену кількість часток однакової номінальної вартості, корпоративні права за якими посвідчуються акціями. Аналогічне визначення міститься й у ст. 152 Цивільного кодексу України і п. 3.2.1 Державного класифікатора України ДК 002:2004 «Класифікація організаційно-правових форм господарювання», затверджений наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 28 травня 2004 р. № 97 [80].

Проблемам правового становища сільськогосподарських акціонерних товариств присвячено значно меншу увагу науковців, порівняно із загальногосподарською тематикою. Вивченням зазначених проблем займаються як

науковці-економісти, так і вчені-юристи: В.Г. Андрійчук, О.М. Будник, М.В. Гребенюк, В.М. Єрмоленко, З.А. Жученко, П.О. Рижко, С.В. Томчук, Я.І. Функ, Н.В. Харченко, В.В. Хвалей та інші.

Так, В.М. Єрмоленко пропонує визначати належність приватних підприємств до сільськогосподарських не за валовими доходами, що є результатом фінансово-правового регулювання, а за показниками щорічного виробництва валової продукції, у якій частка сільськогосподарської продукції має бути не меншою, ніж 75 відсотків, що переводить процес ідентифікації будь-якого приватного підприємства як сільськогосподарського зі сфери фінансово-правового до аграрно-правового регулювання [81, с. 8]. Безумовно, ця пропозиція стосується і сільськогосподарських акціонерних товариств.

В історичному аспекті активне акціонування сільськогосподарського виробництва розпочалося з другої половини 90-х рр. минулого століття внаслідок реорганізації колгоспно-радгоспної системи. Створювалися сільськогосподарські акціонерні товариства переважно в формі товариств закритого типу. Їх засновниками були колишні члени КСП, причому як працездатні, так і пенсіонери, які отримали право на майновий пай. За рахунок таких майнових паїв і формувався статутний фонд новостворюваних сільськогосподарських акціонерних товариств [82, с. 213]. Причому першими прообразами сільськогосподарських акціонерних товариств стали саме приватизовані державні сільськогосподарські підприємства. При цьому чітко фіксувалася частка державних акцій, що становило перший етап акціонування. Другим став етап перерозподілу власності за рахунок зменшення частки міноритарних акціонерів з одночасним визначенням власників контрольних пакетів акцій [83, с. 213].

Однак, створені внаслідок приватизації акціонерні товариства, включаючи сільськогосподарські, кардинально відрізнялися від західноєвропейських аналогів. Відмітною ознакою є те, що вітчизняними науковцями акціонування сільськогосподарських підприємств сприймається

переважно як одним із способів приватизації державного майна. При цьому випускається з уваги факт зміни колективної форми власності на приватну.

Характерною рисою акціонування державних сільськогосподарських підприємств стало безоплатне надання їх працівникам частки державного майна або приватизаційних цінних паперів, що однак не давало реального залучення фінансових ресурсів. Це нівелювало головну мету акціонування, не було досягнуто очікуваного позитивного результату, що зумовило необхідність звернення новостворених сільськогосподарських акціонерних товариств до зовнішніх інвесторів, які поступово й стали власниками не лише майна й виробленої продукції з перетворенням селян на найманих працівників [82, с. 217]. Водночас слід вказати на більшу ефективність сільськогосподарських акціонерних товариств порівняно з іншими організаційно-правовими формами, включаючи товариства з обмеженою відповідальністю та виробничі кооперативи, з огляду на їх значний інвестиційний потенціал.

Попри намагання створення організаційно-правового механізму реалізації переваг акціонування, в Україні цей процес триває, що зумовлює реформування сільськогосподарських акціонерних товариств у напрямі формування ефективного приватного власника, зацікавленого створенні у фінансово спроможних приватних акціонерних товариств, включно і в аграрній сфері. Це потребує серйозного переосмислення попереднього досвіду акціонування, зокрема в частині віднаходження ефективних шляхів подолання попередніх допущених помилок [84, с. 149]. Закономірним наслідком є нагальна необхідність пошуку і розробки вітчизняної правової моделі створення і функціонування сільськогосподарських акціонерних товариств, дійового корпоративного управління у агросфері з врахуванням менталітету і законних прав та інтересів селян, які є співвласниками (акціонерами) зазначених товариств організаційно-правові механізми реалізації переваг акціонерної власності [78, с. 74].

Беручи до уваги поширеність даної форми господарювання в Україні та

те, що Закон України «Про господарські товариства» вичерпав свої можливості щодо ефективного врегулювання проблем, які виникають у процесі корпоративного управління товариствами, Верховна Рада України 19 вересня 2008 р. прийняла новий Закон України «Про акціонерні товариства». Нині правовідносини, що виникають при створенні і функціонуванні акціонерних товариств в агропромисловому комплексі, регулюються Цивільним кодексом України, Законом України «Про господарські товариства», Законом України «Про акціонерні товариства» та іншими нормативно-правовими актами. Відповідно до ст. 3 Закону України «Про акціонерні товариства» акціонерне товариство – це господарське товариство, статутний капітал якого поділено на визначену кількість часток однакової номінальної вартості, корпоративні права за якими посвідчуються акціями. Згідно зі ст. 5 Закону України «Про акціонерні товариства» акціонерні товариства за типом поділяються на публічні та приватні акціонерні товариства. Публічне акціонерне товариство може здійснювати публічне та приватне розміщення акцій. Приватне акціонерне товариство може здійснювати тільки приватне розміщення акцій. У разі заснування акціонерного товариства його акції підлягають розміщенню виключно серед його засновників шляхом приватного розміщення. Публічне розміщення акцій товариства може здійснюватися після отримання свідоцтва про реєстрацію першого випуску акцій.

Частиною 3 ст. 3 Закону України «Про акціонерні товариства» передбачено, що акціонерне товариство може бути створене шляхом заснування або злиття, поділу, виділу чи перетворення підприємницького товариства, державного, комунального та інших підприємств в акціонерне товариство. Відповідно до ст. 9 Закону України «Про акціонерні товариства» засновниками акціонерного товариства можуть бути держава в особі органу, уповноваженого управляти державним майном, територіальна громада в особі органу, уповноваженого управляти комунальним майном, а також фізичні та/або юридичні особи, що прийняли рішення про його заснування.

Частиною 5 ст. 9 Закону України «Про акціонерні товариства» визначено, що створення акціонерного товариства здійснюється у декілька етапів.

1. Прийняття зборами засновників рішення про створення акціонерного товариства та про емісію акцій.

На зборах засновників акціонерного товариства засновниками може укладатися засновницький договір, у якому визначаються порядок провадження спільної діяльності щодо створення акціонерного товариства, кількість, тип і клас акцій, що підлягають придбанню кожним засновником, номінальна вартість і вартість придбання цих акцій, строк і форма оплати вартості акцій, строк дії договору. Засновницький договір не є установчим документом товариства і діє до дати реєстрації Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку звіту про результати закритого (приватного) розміщення акцій. Засновницький договір укладається в письмовій формі. Якщо товариство створюється за участю фізичних осіб, їх підписи на засновницькому договорі підлягають нотаріальному засвідченню.

У разі заснування товариства однією особою засновницький договір не укладається, рішення, які повинні прийматися зборами засновників, приймаються цією особою одноосібно і оформляються рішенням про намір заснувати товариство. Якщо єдиним засновником товариства є фізична особа, її підпис на рішенні про намір заснувати товариство підлягає нотаріальному засвідченню.

2. Подання заяви та всіх необхідних документів на реєстрацію випуску акцій до Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку.

Відповідно до ст. 20 Закону України «Про акціонерні товариства» акції товариства посвідчують корпоративні права акціонерів щодо цього акціонерного товариства. Усі акції товариства є іменними. Акції товариств існують виключно в бездокументарній формі. Акціонерне товариство може здійснювати розміщення акцій двох типів – простих та привілейованих. Прості акції, згідно із Законом України «Про цінні папери та фондовий

ринок», надають їх власникам право на отримання частини прибутку акціонерного товариства у вигляді дивідендів, на участь в управлінні акціонерним товариством, на отримання частини майна акціонерного товариства у разі його ліквідації та інші права, передбачені законодавством. Привілейовані акції надають їх власникам переважні, стосовно власників простих акцій, права. Частина привілейованих акцій у розмірі статутного капіталу акціонерного товариства не може перевищувати 25 відсотків.

Порядок реєстрації випуску акцій при заснуванні акціонерних товариств здійснюється відповідно до Положення про порядок здійснення емісії акцій, реєстрації та скасування реєстрації випуску акцій, затвердженого рішенням Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 22 листопада 2023 р. № 1308 [85].

Відповідно до ст. 12 Закону України «Про господарські товариства» об'єктом права власності сільськогосподарського акціонерного товариства є: майно, переданого йому засновниками у власність як вклад до статутного капіталу, продукції, виробленої товариством у результаті господарської діяльності, одержаних доходів, а також іншого майна, набутого на підставах, не заборонених законодавством. Вкладом до статутного капіталу сільськогосподарського акціонерного товариства можуть бути гроші, цінні папери, інші речі або майнові чи інші відчужувані права, що мають грошову оцінку, якщо інше не встановлено законодавством. Таке майно називається вкладом засновників, якими є фіксовані частки майнової участі цих осіб у статутному фонді товариства, вартість яких у грошовому виразі визначається вартістю акцій, на які поділено статутний фонд. Вклади у статутний фонд акціонерного товариства у натуральній та нематеріальній формах підлягають оцінці у національній валюті. За загальним правилом, порядок оцінки вкладів визначається установчими документами товариства, якщо інше не передбачено законодавством України. Оцінку вкладів у статутний фонд акціонерного товариства, внесених у натуральній формі, затверджують установчі збори товариства.

Слід звернути увагу на Лист Держкомпідприємництва «Щодо можливості формування статутного капіталу юридичної особи земельними ділянками» від 19 травня 2010 р. № 6309 [86]. З врахуванням вищезазначених змін до розд. X Земельного кодексу України юридичні особи (засновані громадянами України або юридичними особами України) можуть набувати у власність земельні ділянки сільськогосподарського призначення для здійснення підприємницької діяльності, зокрема, при внесенні земельних ділянок засновниками до статутного фонду. Отже, з урахуванням зазначеного можна дійти висновку, що немає заборони на внесення до статутного фонду юридичної особи земельних ділянок (прав на земельну ділянку) сільськогосподарського призначення [87, с. 127].

Статутний фонд є однією з майнових гарантій стабільності сільськогосподарського акціонерного товариства як суб'єкта господарювання. Збільшення статутного фонду можливе лише за умови повної оплати акціонерами усіх раніше випущених акцій, у порядку, встановленому Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку, зокрема шляхом випуску нових акцій і реалізації їх за рахунок додаткових грошових, матеріальних або інших внесків акціонерів. Акціонери користуються переважним правом на придбання акцій додаткового випуску перед іншими особами. Збільшення статутного фонду можна здійснювати також завдяки збільшенню номінальної вартості вже випущених акцій, а також шляхом обміну облігацій на акції. Прийняття рішення про збільшення статутного фонду належить до компетенції загальних зборів. Зменшення статутного фонду можливе шляхом зменшення номінальної вартості випущених акцій або зменшення кількості акцій шляхом викупу частини акцій у їх власників з метою анулювання цих акцій. Зменшення статутного фонду неможливе за наявності заперечень кредиторів. Рішення про зменшення статутного фонду приймається в такому самому порядку, як і про збільшення. Рішення товариства про зміну статутного фонду впливає на майнові інтереси акціонерів, тому діє правило: товариство зобов'язане

відшкодувати власнику акцій збитки у зв'язку зі зміною статутного фонду. Порядок відшкодування збитків повинні визначати загальні збори [88, с. 262].

При цьому, звертається увага на те, що формування статутного фонду і використання фінансових ресурсів у сільськогосподарському акціонерному товаристві має ряд особливостей, які визначаються специфікою виробництва, наявністю державних програм пріоритетності фінансування тощо. Зокрема, такими особливостями є: 1) періодичність вкладання і використання. Сезонність виробництва вимагає значних капіталовкладень у весняні та літні періоди, а грошові надходження слід очікувати переважно в осінню пору. Таким чином, спостерігається розрив між надходженням і витрачанням коштів, який потребує здійснення заощаджень або залучення кредитів; 2) сезонні пріоритети чи схильності. Весною чи влітку усі наявні кошти витрачаються на придбання сировини, матеріалів, інших оборотних засобів та на здійснення поточних витрат, а восени, коли реалізується основна частина виробленої продукції, підприємства мають змогу вкласти отримані кошти у нову техніку, обладнання, здійснити інші капітальні вкладення; 3) висока ризиковість вкладених коштів. Несприятливі природнокліматичні умови у рослинництві (вимерзання, засуха, повінь і таке ін.) та надзвичайні випадки в тваринництві (хвороби, падіж) можуть призвести до великих фінансових збитків, коли фінансові ресурси не лише не відтворюються, а й значно зменшуються [89, с. 154].

Право участі в сільськогосподарському акціонерному товаристві за змістом є комплексним. До нього входять як майнові права та обов'язки акціонера, так і членські (управлінські) права та обов'язки. До майнових прав акціонера належать: брати участь у розподілі прибутків товариства; отримувати частку прибутку товариства у вигляді дивідендів; отримувати частку вартості майна товариства у разі його ліквідації; розпоряджатися акціями: продавати, передавати, відчужувати іншим способом у порядку, визначеному чинним законодавством та статутом товариства; придбавати

додатково випущені акції товариства. Акціонер несе й майнові обов'язки щодо товариства, ризик відповідальності акціонера за зобов'язаннями товариства лише в межах належних йому акцій [88, с. 263].

Правові засади припинення діяльності сільськогосподарських акціонерних товариств визначені ст. 79 Закону України «Про акціонерні товариства». Діяльність сільськогосподарських акціонерних товариств припиняється внаслідок їх реорганізації (злиття, приєднання, поділу, перетворення) або ліквідації.

Відповідно до положень законодавства господарське товариство ліквідується за ініціативою власника (власників) або уповноважених ним органів, за рішенням інших осіб (засновників господарського товариства чи їх правонаступників), за рішенням суду (у випадках, передбачених чинним законодавством); у зв'язку із закінченням строку, на який воно створювалося чи в разі досягнення мети, заради якої його було створено; у разі визнання його в установленому порядку банкрутом; у разі скасування його державної реєстрації. Статтею 88 Закону України «Про акціонерні товариства» визначена процедура добровільної ліквідації акціонерного товариства.

Відповідно до визначених норм законодавства ліквідація сільськогосподарського акціонерного товариства здійснюється ліквідаційною комісією, яка створюється на загальних зборах засновників товариства, або за рішенням суду (у разі припинення діяльності товариства за рішенням суду). З моменту обрання ліквідаційної комісії до неї переходять повноваження наглядової ради та виконавчого органу акціонерного товариства. Ліквідаційна комісія насамперед вміщує у засобах масової інформації оголошення про ліквідацію товариства та про порядок і строки заяви кредиторами претензій. Ліквідаційна комісія оцінює наявне майно сільськогосподарського акціонерного товариства, яке ліквідується, і розраховується з кредиторами, складає ліквідаційний баланс та подає його на затвердження загальним зборам.

Ліквідація акціонерного товариства вважається завершеною, а

товариство таким, що припинилося, з дати внесення до Єдиного державного реєстру запису про проведення державної реєстрації припинення товариства у результаті його ліквідації.

Відповідно до положень Кодексу України з процедур банкрутства від 18 жовтня 2018 року [90] процедура банкрутства акціонерного товариства, яке є сільськогосподарським підприємством, має ряд особливостей. Так, згідно зі ст. 136 Кодексу України з процедури банкрутства у разі відкриття провадження у справі про неплатоспроможність стосовно боржника, який зайнятий у сільському господарстві, план реструктуризації боргів розробляється з урахуванням особливостей ведення такої діяльності – сезонності сільськогосподарського виробництва та його залежності від природно-кліматичних умов, а також можливості задоволення вимог кредиторів за рахунок доходів, які можуть бути одержані боржником від такої діяльності.

У разі визнання боржника, який зайнятий у сільському господарстві, банкрутом і введення процедури погашення боргів боржника рішення щодо земельних ділянок, які є власністю такого боржника або перебувають у постійному чи тимчасовому користуванні, приймається з урахуванням вимог Земельного кодексу України.

Враховуючи загальні нормативні засади створення, функціонування і припинення діяльності акціонерних товариств, сільськогосподарські акціонерні товариства мають певну специфіку. На думку деяких науковців, можна виокремити певні специфічні ознаки, властиві виключно сільськогосподарським акціонерним товариствам.

По-перше, це – правові властивості руху статутного капіталу. У сільськогосподарському акціонерному товаристві може бути як збільшення статутного капіталу і відповідно внеску кожного засновника або учасника при систематичному розширеному відтворюванні господарства, так і зменшення статутного капіталу й частки майнових внесків за наявності об'єктивних чинників зниження урожаїв і виходу продукції тваринництва та

відсутності резервних фондів. До цих об'єктивних чинників належить нестабільність сільськогосподарського виробництва, коливання прибутковості підприємств, що викликає необхідність створення резервних фондів, які залежать від спеціалізації і природно-кліматичних умов кожного конкретного товариства.

По-друге, у складі сільськогосподарських акціонерних товариств серед їх засновників є багато пенсіонерів, а у зв'язку з впровадженням нової техніки і технологій кількісний склад працівників зменшується, що зобов'язує товариство повертати засновникам та учасникам, що виходять з його складу, вартість їхніх внесків.

По-третє, визначені законодавством критерії розмежування видів акціонерних товариств дають змогу дійти такого висновку: оскільки сільськогосподарські акціонерні товариства є об'єднанням фізичних осіб, які зайняті у трудовому процесі та утворюють прибуток, їх засновники більше зацікавлені в створенні моделі акціонерних товариств приватного типу, за якої якій не відбувається вилучення частини прибутку на користь сторонніх інвесторів.

По-четверте, працівники сільськогосподарських акціонерних товариств мають подвійний правовий статус: акціонерів та осіб, трудові відносини яких з товариством засновані на трудовому договорі й регулюються трудовим законодавством.

Невідповідність сільськогосподарських акціонерних товариств нинішнім соціально-економічним умовам ведення сільськогосподарського виробництва визначається такими чинниками: повного відчуження селян від власного майна за високого ризику його втрати при припиненні товариства за рахунок існування попередніх черг кредиторів; можливості штучного заниження майнових вкладів; конфліктів корпоративних інтересів мажоритарних та міноритарних акціонерів; можливості зловживання органами управління на фоні низького стану правової освіченості селян-акціонерів; можливості обмеження права на управління товариством

більшості селян міноритарних акціонерів. У сільськогосподарському акціонерному товаристві закритого типу «закритість» тільки посилює тенденцію дефіциту залученого капіталу [81, с. 19].

При цьому В.М. Єрмоленко вказує на наявність низки негативних факторів щодо можливості застосування акціонерної форми в аграрному виробництві, зокрема: а) набуваючи акції під час створення акціонерного товариства і передаючи останньому кошти чи майновий пай, акціонер при неефективній діяльності товариства може фактично позбутися своєї і так безпосередньо незначної власності; б) маючи тільки право вимоги на частку в ліквідаційній масі акціонерного товариства, акціонер ризикує втратити своє майно в разі припинення товариства; в) унаслідок ліквідації товариства всі ліквідні активи, які дійсно мають певну цінність, дістаються попереднім чергам кредиторів; г) в акціонерному товаристві існує модель власності з відокремленим управлінням майном, у результаті чого акціонери майже не мають ефективної влади над підприємством, яку сконцентровано в руках групи управлінців [91, с. 127–128].

З метою ефективного розвитку аграрного сектора економіки у частині врахування специфіки сільськогосподарських акціонерних товариств вбачається доцільним обрання одного з двох шляхів: 1) прийняття змін і доповнень до діючого Закону України «Про акціонерні товариства», об'єднаних у окрему главу, де буде відображено особливості правового становища сільськогосподарських товариств; 2) прийняття спеціального Закону України «Про сільськогосподарські акціонерні товариства».

При цьому другий напрям вбачається значно ефективнішим, оскільки прийняття спеціального закону дасть змогу врахувати специфіку сільськогосподарського виробництва і, відповідно, особливості сільськогосподарського акціонування, не висвітлені у Законі України «Про акціонерні товариства», адже основні суперечності між загальним і сільськогосподарським товариствами полягають передусім у порядку їх створення, зокрема у частині формування статутного капіталу. Як наслідок,

до законодавчого вирішення зазначених суперечностей слід зосередитись на відсутності можливості реалізації багатьох норм Закону України «Про акціонерні товариства» для забезпечення діяльності існуючих сільськогосподарських акціонерних товариств.

Отже, наразі термін «сільськогосподарське акціонерне товариство» охоплює дві категорії акціонерних товариств. Насамперед, це існуючі з 90-х років минулого століття сільськогосподарські акціонерні товариства, створені внаслідок реорганізації колгоспів і радгоспів. Статутний капітал цих товариств формувався за рахунок майнових паїв колишніх членів розпайованих колективних сільськогосподарських підприємств, перетворених таким чином на відповідну кількість акцій. Іншими є сільськогосподарські акціонерні товариства, які були створені вже після набуття чинності Законом України «Про акціонерні товариства».

Для порівняння окремі науковці виокремлюють у цілому три групи акціонерних товариств, особливості правового регулювання кожної з яких можуть відбиватися у спеціальних нормативно-правових актах, до однієї з яких включають аграрні акціонерні товариства [92, с. 44].

Враховуючи позитивний досвід правового регулювання створення і функціонування сільськогосподарських акціонерних товариств у ФРН, П.О. Рижко робить висновок про доцільність внесення змін до відповідних статей Закону України «Про акціонерні товариства» щодо, по-перше, спрощення процедури заснування сільськогосподарських акціонерних товариств шляхом скорочення кількості етапів у цій процедурі; по-друге, з метою запозичення правової практики ФРН щодо контролю за процесом створення суб'єктів аграрного підприємництва з боку державних органів ввести інститут установчих контролерів, якими можуть виступати засновники (уповноважені ними особи), а також органи державної реєстрації; по-третє, внести зміни щодо усунення розмаїття назв виконавчого органу сільськогосподарських акціонерних товариств, закріпивши, що виконавчим органом акціонерного товариства є правління або голова (генеральний

директор); по-четверте, доцільним є пряме закріплення у Законі України «Про акціонерні товариства» вимог до осіб, які можуть бути членами правління та інших органів управління сільськогосподарського акціонерного товариства, як це зроблено у Законі ФРН про акціонерні товариства; по-п'яте, недоцільними для сільськогосподарських акціонерних товариств є положення Закону України «Про акціонерні товариства» щодо внутрішньої структури наглядової ради. Також заслуговує на увагу та може бути запозиченим шляхом внесення до Закону України «Про акціонерні товариства» досвід ФРН щодо врегулювання питання про захист прав кредиторів сільськогосподарського акціонерного товариства у випадку припинення його діяльності (розподілу майна між акціонерами передуює три повідомлення про припинення діяльності акціонерного товариства, майно може розподілятися між акціонерами лише у разі, якщо минув один рік після третього повідомлення для кредиторів, можливість депонування суми боргу для відомого кредитора, що не заявляє самостійних вимог) [93, с. 8].

В Україні процес реформування сільськогосподарських акціонерних товариств триває, поки що не вдалося створити організаційно-правові механізми реалізації переваг акціонерної власності у сільському господарстві, ще не сформувався ефективний приватний власник, зацікавлений у фінансовому оздоровленні акціонерних товариств, залученні додаткового капіталу, що, відповідно, не дає змоги більшості аграрних підприємств працювати ефективно. Глибокого вивчення потребують помилки, допущені при створенні вітчизняних сільськогосподарських акціонерних формувань. Особливості сільськогосподарського виробництва зумовлюють й необхідність удосконалення механізму правового регулювання діяльності сільськогосподарських акціонерних товариств, розробки національної моделі ефективного корпоративного управління у сільському господарстві, які б сприяли захисту законних прав та інтересів селянина-акціонера і враховували менталітет українського селянина [94, с. 163].

Отже, дослідження правового становища сільськогосподарських акціонерних товариств як суб'єктів аграрних відносин дає можливість визначити сільськогосподарське акціонерне товариство як господарське товариство, статутний капітал якого поділено на визначену кількість часток однакової номінальної вартості, корпоративні права за якими посвідчуються акціями, має у власності, оренді або на іншій законній підставі земельні ділянки сільськогосподарського призначення, основним видом діяльності якого є виробництво та переробка сільськогосподарської продукції, дохід від реалізації якої становить не менше сімдесяти п'яти відсотків загального обсягу доходу. Правові аспекти створення сільськогосподарського акціонерного товариства має низку особливостей, що визначаються специфікою сільськогосподарського виробництва, насамперед його сезонністю, й високими ризиками господарювання, передусім через високу ймовірність настання несприятливих природно-кліматичних умов.

Висновки до розділу 1

Проведене дослідження теоретичних і законодавчих засади правового становища агрохолдингів в Україні, дало змогу дійти таких висновків:

– враховуючи відсутність спеціального нормативно-правового акту, спрямованого на регулювання правового становища агрохолдингів, який досі не прийнято, у розвитку правового забезпечення холдингових відносин в Україні можна виокремити такі етапи: перший етап (1991–2002 рр.) – становлення правового забезпечення холдингових відносин, які поширювали свою дію і в аграрній сфері; другий етап (2003–2005 рр.) формування законодавчих засад для створення і функціонування холдингів (прийняття Господарського і Цивільного кодексів України), початок активізації процесу створення агрохолдингів за відсутності обмежень щодо організаційно-правової форми холдингової (материнської) компанії; третій етап (2006 р. – до нині) розвиток спеціального правового забезпечення холдингових

відносин (прийняття Законів України «Про холдингові компанії в Україні» і «Про акціонерні товариства»), яке визначило загальні засади функціонування холдингових компаній в Україні, а також особливості їх утворення і функціонування, обмеження функціонування холдингової (материнської) компанії в організаційно-правовій формі акціонерного товариства. Характерною рисою правового регулювання створення і функціонування агрохолдингів є використання загальної правової бази, що застосовується для врегулювання досліджуваної групи суспільних відносин;

– агрохолдингом можна вважати договірне об'єднання агрохолдингової (материнської) компанії, якою є публічне сільськогосподарське акціонерне товариство, що має у власності контрольний пакет акцій (часток, паїв) інших сільськогосподарських підприємств, й при цьому цей пакет забезпечує вирішальний вплив на їх діяльність, і безпосередньо корпоративних (дочірніх) сільськогосподарських підприємств;

– юридичними ознаками агрохолдингу є: 1) агрохолдинг – договірне об'єднання підприємств; 2) особливий правовий статус агрохолдингу – не є юридичною особою, будь-які юридичні дії здійснюються через учасників об'єднання, що виступають самостійними суб'єктами; 3) особливий склад учасників агрохолдингу (агрохолдингова (материнська) компанія в організаційно-правовій формі публічного акціонерного товариства і корпоративні (дочірні) сільськогосподарські підприємства у формі сільськогосподарських товариств); 4) особливості правового статусу учасників агрохолдингу (агрохолдингова компанія (головна материнська компанія, суб'єкт організаційно-господарських повноважень) – публічне акціонерне товариство, що володіє, користується, а також розпоряджається холдинговими корпоративними пакетами акцій (часток, паїв) двох або більше корпоративних сільськогосподарських підприємств; корпоративне сільськогосподарське підприємство (дочірнє підприємство) – сільськогосподарське товариство, більше 50 відсотків пакету акцій (часток, паїв) якого, належить агрохолдинговій компанії, що забезпечує право

вирішального впливу на його господарську діяльність); 5) існування відносин контролю-підпорядкування, що зумовлені наявністю в агрохолдингової компанії можливостей контролювати корпоративні сільськогосподарські підприємства, завдяки наявності у власності контрольного пакету акцій (часток, паїв); 6) спеціалізація учасників агрохолдингу, за якої агрохолдингова компанія спеціалізується на веденні фінансово-інвестиційної та маркетингово-торговельної діяльності, а корпоративні сільськогосподарські підприємства – на здійсненні сільськогосподарського виробництва, а також переробці і зберіганні сільськогосподарської продукції;

– агрохолдинги мають особливий правовий статус і специфічні юридичні ознаки, які відрізняють їх від інших господарських об'єднань холдингового типу, однак наявні особливості агрохолдингів зумовлені сферою сільського господарства, де вони створюються а не особливостями їх правового статусу як суб'єктів господарювання. Процедура створення агрохолдингів, що визначена господарським законодавством України і Законом України «Про холдингові компанії в Україні», потребує уточнень, усунення неузгодженостей й налаштування на сучасний рівень розвитку соціально-економічних відносин;

– сільськогосподарське акціонерне товариство – це господарське товариство, статутний капітал якого поділено на визначену кількість часток однакової номінальної вартості, корпоративні права за якими посвідчуються акціями, має у власності, оренді або на іншій законній підставі земельні ділянки сільськогосподарського призначення, основним видом діяльності якого є виробництво та переробка сільськогосподарської продукції, дохід від реалізації якої становить не менше сімдесяти п'яти відсотків загального обсягу доходу;

– правові аспекти створення сільськогосподарського акціонерного товариства, формування його статутного фонду і процес функціонування має ряд особливостей, що визначаються специфікою сільськогосподарського виробництва (насамперед, його сезонністю) й високою ризикованістю

функціонування (несприятливі природнокліматичні умови, надзвичайні випадки тощо). Крім того, процедура ліквідації (банкрутства) сільськогосподарських акціонерних товариств має низку відмінностей (переважне право на придбання майна сільськогосподарського акціонерного товариства належить сільськогосподарським підприємствам, розташованим у даній місцевості; рішення щодо земельних ділянок, які є у власності або користуванні товариства приймається відповідно до земельного законодавства України; аналіз фінансового становища сільськогосподарського акціонерного товариства проводиться з урахуванням сезонності сільськогосподарського виробництва та його залежності від природно-кліматичних умов; санація сільськогосподарського акціонерного товариства вводиться на строк до п'ятнадцяти місяців тощо);

– з метою ефективного розвитку сільського господарства, визначення специфіки правового статусу сільськогосподарського акціонерного товариства як особливого суб'єкта господарювання необхідним є внесення змін до Закону України «Про акціонерні товариства» шляхом доповнення його окремою главою;

– у зазначеній главі Закону України «Про акціонерні товариства» потрібно: законодавчо закріпити поняття сільськогосподарського акціонерного товариства; виокремити особливості створення, формування статутного фонду, функціонування і припинення діяльності сільськогосподарського акціонерного товариства; визначити правовий статус акціонерів сільськогосподарського товариства; встановити особливості реалізації сільськогосподарським акціонерним товариством права власності і права користування земельними ділянками, з урахуванням положень земельного законодавства; визначити правовий статус двох категорій сільськогосподарських акціонерних товариств: створених до прийняття Закону України «Про акціонерні товариства» у процесі реорганізації колгоспів та радгоспів, статутний капітал яких сформований шляхом внесення майнових паїв і розділений відповідно до цих вкладів на певну

кількість акцій; створені після набрання чинності Закону України «Про акціонерні товариства».

РОЗДІЛ 2. ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТВОРЕННЯ І ФУНКЦІОНУВАННЯ АГРОХОЛДИНГІВ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

2.1 Порядок та особливості створення агрохолдингів

Виникнення агрохолдингів наразі відбувається прискореними темпами, не зважаючи на відсутність належного нормативного масиву аграрного законодавства, що свідчить про наявність об'єктивних економічних передумов і потенційної привабливості аграрної сфери для інвесторів (передусім у сфері переробки та збуту сільськогосподарської продукції). З метою визначення специфіки створення зазначених суб'єктів господарювання, розглянемо умови, за яких відбувалося їх становлення.

Суттєвим поштовхом для створення агрохолдингів стали процеси реорганізації колективних сільськогосподарських підприємств (далі – КСП) на підставі Указу Президента України від 3 грудня 1999 р. № 1529/99 «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» [95]. Як наслідком стало повне перетворення до кінці 2000 року КСП на сільськогосподарські підприємства інших організаційно-правових форм, серед яких значну частину зайняли сільськогосподарські акціонерні товариства та товариства з обмеженою відповідальністю (далі – ТОВ). У подальшому, як зазначається у спеціальній літературі, на основі механізмів злиття або поглинання аграрних підприємств, переважно через уступку прав оренди сільськогосподарських земель, значна їх частина збільшила розмір свого землекористування, зупинившись на організаційній формі приватних підприємств або товариств з обмеженою відповідальністю [96, с. 212].

За дослідженнями спеціалістів у галузі аграрної економіки головним шляхом стало створення агрохолдингів через інвестування вітчизняних або іноземних капіталів, спершу до переробної промисловості, завдяки значно

швидшого його обігу та окупності. Передусім це стосується борошномельної, хлібопекарської, олієжирової, цукрової та м'ясо-молочної промисловості. Наступним етапом зазначених капіталовкладень стала галузь збуту виробленої продукції через оптимізацію логістики і розбудову власної торговельної мережі. І лише на третій стадії після накопичення належних фінансових ресурсів утворюється безпосередньо сільськогосподарське виробництво шляхом оренди земельних і майнових паїв та закупівлю сучасної техніки і інших матеріальних ресурсів. Наприклад, за цією схемою в Луганській області створені такі агрохолдинги як ТОВ «Стрілецький степ» та ТОВ «Любава» (олієжирова промисловість), ВАТ «Каравай» (хлібопекарська промисловість), ВАТ «Луганськмлин» (борошномельна промисловість) [1, с. 9]. Проте на практиці застосовується і інший шлях створення агрохолдингів, коли промисловими підприємствами формуються підсобні або дочірні сільськогосподарські підприємства. Відомими прикладами «підсобних» холдингів є підсобне господарство Маріупольського металургійного комбінату імені Ілліча, а також агрофірма «Шахтар», яка є дочірнім підприємством шахти ім. О.Ф. Засядька [45, с. 378].

Як слушно зазначає І.В. Лукач, з системного аналізу положень Закону України «Про холдингові компанії в Україні» випливає, що холдингові компанії можуть утворюватися як новий суб'єкт господарювання або реорганізований через відсутність прямих заборон стосовно реорганізації господарюючого суб'єкта у холдингову компанію [7, с. 123]. Насамперед, необхідно зупинитися на особливостях створення агрохолдингів шляхом реорганізації підприємств аграрного сектору економіки. Реорганізація – спосіб припинення діяльності суб'єкта господарювання, внаслідок якого відбувається перехід усіх його прав та обов'язків до новоствореного суб'єкта (правонаступника). Реорганізація є одночасно способом припинення діяльності діючого суб'єкта та способом утворення нового суб'єкта господарювання [97, с. 173]. До способів реорганізації належать злиття, приєднання, поділ та перетворення (ст. ст. 56, 59 Господарського кодексу

України). Останній з цих способів і застосовувався при виникненні значної частини агрохолдингів внаслідок корпоратизації й приватизації майна державних аграрних підприємств. Хоча, слід зазначити, що згідно з Положенням про холдингові компанії, що створюються в процесі корпоратизації та приватизації, затвердженого Указом Президента України від 11 травня 1994 р. № 224/94, створення таких компаній у галузі виробництва та переробки сільськогосподарської продукції не допускалося (п. 19). Але прийняття Закону України «Про холдингові компанії в Україні» зняло ці обмеження.

Розглянемо детальніше вищезазначені правовідносини. Під поняттям «корпоратизація» у законодавстві розуміється перетворення державних підприємств, закритих акціонерних товариств, більш як 75 відсотків статутного фонду яких перебуває у державній власності, а також виробничих і науково-виробничих об'єднань, правовий статус яких раніше не був приведений у відповідність з чинним законодавством, у відкриті акціонерні товариства. Корпоратизації підлягали підприємства, балансова вартість основних фондів яких за станом на 1 січня 1993 р. становила не менш як 20 млн. карбованців (п. 1 Указу Президента України «Про корпоратизацію підприємств» від 15 червня 1993 р. № 210/93 [98]). Причому дія згаданого Указу не поширювалася на підприємства, які підпадали під дію Закону України «Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі» від 10 липня 1996 року [99] (крім підприємств Державного комітету рибного господарства України та хлібоприймальних і хлібозаготівельних підприємств Державної акціонерної компанії «Хліб України» та підприємств Національної акціонерної компанії «Укراгролізинг») (п. 1). Зазначений підхід дозволяв зберегти майно таких підприємств у державній власності. Адже, як зазначається у науковій літературі, держава проявила особливу активність в процесі холдингізації, об'єднуючи в холдинги підконтрольні їй корпоративні права власності на стратегічно важливі підприємства [100, с. 67]. Також, необхідно відмітити,

що в Господарському кодексі України передбачена можливість перетворення державного унітарного комерційного підприємства у випадках та порядку, передбачених чинним законодавством, у корпоратизоване підприємство (державне акціонерне товариство) (ч. 7 ст. 74). Тобто, чітко встановлюється, що в процесі корпоратизації державне унітарне комерційне підприємство перетворюється лише у державне акціонерне товариство. При цьому вказаним нормативно-правовим актом не передбачалося жодних виключень для підприємств агропромислового комплексу. Таким чином, в процесі корпоратизації, який відбувався у середині 90-х – на початку 2000 років в аграрному секторі економіки були створені, зокрема, такі компанії як ДАК «Хліб України» та ВАТ НАК «Укراгролізинг», які за своєю сутністю є державними холдинговими компаніями. Адже, як слушно зазначається у господарсько-правовій літературі, первинним для перетворення господарської організації в холдингову компанію є наявність у останньої корпоративних холдингових пакетів акцій, а не безпосередньо її організаційно-правова форма [101, с. 9]. Цікаво, що саме Концепцією розвитку рибного господарства України, схваленою постановою Верховної Ради України від 13 липня 2000 р. № 1885-III [102], обґрунтовувалася доцільність створення Державної акціонерної компанії за участю реформованих акціонерних товариств рибної галузі з метою зосередження в ній управління державними пакетами акцій та майном, що опинилось поза статутними фондами акціонерних товариств. Це ґрунтується на необхідності здійснення єдиної технологічної політики вирощування риби за обмежених фінансових можливостей, а також спільних зусиль, спрямованих на відтворення необхідних рибних запасів, проведення селекційної й племінної діяльності в рибництві (п. 7).

В українському законодавстві передбачався такий спосіб утворення холдингових компаній, яким є поглинання одним господарюючим суб'єктом іншого через придбання контрольного корпоративного пакета акцій. При цьому поглинаючий господарюючий суб'єкт визнається холдинговою

компанією, тоді як поглинутий – її дочірнім підприємством (п. 3 Положення про холдингові компанії, що створюються в процесі корпоратизації та приватизації, затвердженого Указом Президента України від 11 травня 1994 р. № 224/94). Але, на сьогоднішній день, нормативно-правова база щодо регулювання вказаних відносин практично відсутня. Як зазначають фахівці у сфері господарського права, «інститут поглинання» тягне за собою низку юридичних питань, передусім з корпоративного і трудового права, завершуючи питаннями економіки. Тим не менш, вказані процеси є звичайними для європейських країн. Адже купівля акцій іншим товариством з обов'язковістю вчинення пропозиції щодо оптимізації виробництва при переході контрольного пакета акцій безперечно сприяє не лише посиленню конкуренції, а й економічному прогресу та технологічному розвитку [103, с. 217].

Якщо звернутися до законодавства, яким регулюються відносини приватизації в аграрному секторі економіки, то, ні Декрет Кабінету Міністрів України «Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі» від 17 травня 1993 р. [104], ні прийнятий пізніше вищевказаний однойменний Закон України, не передбачали можливості поглинання підприємств. Так, зокрема останнім нормативно-правовим актом встановлювалося, що приватизація майна підприємств харчової промисловості у сфері переробки сільськогосподарської сировини, зокрема комбікормової та борошномельно-круп'яної промисловості, а також обслуговуючих, фірмової торгівлі, будівельних й інших несільськогосподарських підприємств у сфері виконання робіт і надання послуг сільськогосподарським товаровиробникам, причому незалежно від їх приватизаційної вартості (проте не менше, ніж необхідна для створення акціонерного товариства за законодавством України); сільськогосподарських підприємств, спеціалізованих в галузі вирощування багаторічних насаджень (хмелю, ефіроолійних і лікарських рослин; державних сільськогосподарських підприємств з виробництва вина та інших алкогольних напоїв; дослідних

господарств, експериментальних виробництв, проектно-конструкторських та інших підприємств, підпорядкованих навчальним та науково-дослідним установам, радгоспів-технікумів; переробних підприємств лісового господарства незалежно від вартості їх майна (але не меншого необхідної для створення акціонерного товариства за законодавством України) (статті 2, 9, 10, 11, 15), відбувається через їх перетворення в акціонерні товариства у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України (ст. 2). Приватизація радгоспів й інших державних сільськогосподарських підприємств відбувалася через перетворення їх у КСП або акціонерні товариства згідно рішень загальних зборів чи зборів уповноважених (ст. 5). Перетворення, як вже зазначалося вище, є способом реорганізації юридичної особи, що передбачає обов'язкову зміну організаційно-правової форми останньої. У разі перетворення до новоствореної юридичної особи переходять усі права та обов'язки, включаючи майнові, перетвореної юридичної особи (ст. 108 ЦК України). При цьому в новоствореної юридичної особи залишається ідентифікаційний код від попередньої юридичної особи (п. 6 Положення про Єдиний державний реєстр підприємств і організацій України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 22 січня 1996 р. № 118 [105]).

Розглянемо безпосередньо порядок створення холдингових груп, складовими яких є сільськогосподарські й переробні підприємства, а також оптово-роздрібні торгівельні організації. Часто структурними елементами агрохолдингів є постачальники матеріально-технічних ресурсів та підрядники. Причому зазначені можуть виступати ініціаторами створення об'єднань холдингового типу. Проте на практиці такими ініціаторами є переважно переробні підприємства, що об'єднують виробництво сировини (сільськогосподарські підприємства), а також постачання матеріальних ресурсів та логістику. Бувають випадки засновництва або ініціаторства створення агрохолдингів фінансовими структурами, внаслідок чого утворюються фінансово-агропромислові холдинги. Але переважно фінансові структури здійснюють фінансове обслуговування агрохолдингів на договірних

засадах. Такими фінансово-інвестиційними установами для агрохолдингів є крім комерційних банків, ще й лізингові, інвестиційні, страхові компанії, а також венчурні фонди і фінансові біржі [106, с. 108].

Представники господарсько-правової науки звертають увагу на те, що юридичні особи, заінтересовані у створенні холдингу, на початку можуть створити відповідні корпоративні підприємства, де їм належатимуть холдингові корпоративні пакети акцій, а вже далі прийняти рішення про утворення певної холдингової компанії з формуванням її статутного капіталу через передання зазначених пакетів акцій. Ще одним способом створення холдингу є прийняття такого рішення особами-власниками холдингових корпоративних пакетів акцій діючих господарюючих суб'єктів [107, с. 160]. У будь-якому випадку, для функціонування холдингової групи необхідна наявність консолідуючого центру – холдингової компанії, яка може утворюватися як до створення чи приєднання певних корпоративних підприємств, так і разом з ними. Як зазначається в науковій літературі, переважає перший випадок, еволюційний за своєю природою. На початку засновується товариство, що починає здійснювати певну господарську діяльність. У разі успішності та прибутковості такої діяльності, вказане товариство розширює масштаби свого виробництва завдяки заснуванню нових або купівлі корпоративних прав уже існуючих суб'єктів господарювання [7, с. 102]. Так, наприклад, у 1991 р. було створено спільне українсько-угорсько-англійське сільськогосподарське підприємство «НІБУЛОН» (ССГП «НІБУЛОН»). У 1992–1993 рр. воно купує міжколгоспний комбікормовий завод, на базі якого створюється підприємство з виробництва комбікормів та продукції птахівництва ТОВ «Агрокомбінат «Врадіївський». У 1994 р. ССГП «НІБУЛОН» купує ВАТ «Сабіко» з метою створення на його основі виробничої бази і машинно-тракторної станції для сільськогосподарської техніки закордонного виробництва, що купується. А вже у 1996 р. у Миколаївській та Луганській областях створено 4 філії ССГП «НІБУЛОН» [108].

Варто вказати на характер створення холдингових груп, який може бути як плановий, так і спонтанний. Плановий характер створення холдингових груп властивий процесам реорганізації чи послідовного набуття контрольних пакетів акцій за єдиним проектом розвитку групи. Причому цей спосіб застосовується крупними холдинговими компаніями, адже їм для розвитку бізнесу треба постійно розширювати свою мережу у відповідності до існуючого чіткого конкурентоспроможного плану [7, с. 102–103].

Одним з первісних масштабних прикладів злиття компаній в аграрному секторі економіки є об'єднання у вересні 2009 р. активів «Ленд Вест компанії» та «Західної компанії «Дакор» (обидві – Рівне) і створення нової компанії «Дакор Агро Холдинг» (Dakor Agro Holding, Кіпр). Контролюючий 69,34 % акцій «Ленд Весту» і 77,41 % акцій «Дакор» Данило Корилкевич об'єднав ці активи в один пакет кількістю 4,1 млн. акцій, що складало 75,81 % акцій новоствореної компанії «Дакор Агро Холдинг». До складу об'єднання увійшли чотири цукрові, 163 тис га земель сільськогосподарського призначення, машинний парк сучасної техніки та логістичні компанії й підприємства зі зберігання продукції. Проте проіснувало це об'єднання недовго. Уже на початок 2011 року конкуруюча аграрна компанія «Ukrlandfarming» перекупила зазначені агрохолдинги «Дакор Агро Холдинг» і «Райз» [109].

У свою чергу, спонтанний спосіб створення холдингової групи переважно реалізується на стадії перебування бізнесу на початковій фазі розвитку, коли холдингова компанія здійснює спроби розширення бізнесу для збільшення доходів. Однак, переважно на цей час у останньої нема твердого плану в частині утворення нових дочірніх підприємств, для чого потрібен час для з'ясування питання прибутковості вже створених холдингових компаній [7, с. 103].

В економічній літературі виокремлюють такі способи створення холдингових груп, як вертикальна, горизонтальна та конгломератна інтеграція [39, с. 19]. Вертикальна інтеграція передбачає об'єднання

підприємств, задіяних в єдиному технологічному ланцюгу, але в різних його ланках. При такій моделі холдинг уособлює головну компанію, а також ланцюг дочірніх підприємств, вибудованих згідно принципу повного виробничого циклу [110, с. 25]. Вказані агрохолдинги є об'єднанням видів діяльності, технологічно пов'язаних між собою через створення єдиного прикінцевого продукту. Наприклад, рослинництво – елеватор – комбікормовий завод – свинокомплекс – м'ясокомбінат – збутова мережа. У 2007 р. створено найбільшу вертикально інтегровану компанію ПАТ «Ukrlandfarming» (zareєстрована на Кіпрі). На сьогодні її підприємства розташовані у 23 областях України, основні напрями діяльності яких зосереджені в галузях рослинництва, м'ясо-молочного тваринництва, виробництва яєць та яйцепродуктів, виробництва цукру, м'ясопереробки, зберігання і торгівлі зерновими й технічними культурами, дистрибуції агротехніки, запасних частин, а також мінеральних добрив, технічного сервісу [111].

На основі світового досвіду і з урахуванням особливостей рибної галузі України (рибне господарство представлене великим числом добувних, оброблювальних, судоремонтних і збутових підприємств та залишається роз'єднаним і слабо структурованим), у науковій літературі пропонується створення економічного об'єднання підприємств рибного господарства за допомогою вертикально інтегрованої структури для здійснення спільної господарської діяльності і консолідації економічних інтересів [112, с. 13]. Причому, на думку фахівців, необхідним є створення саме холдингових компаній, які об'єднували б і видобуток риби, і її перероблення, враховуючи те, що окремим приватним інтересом суб'єкта господарювання, який спонукає його до створення холдингових об'єднань, є формування виробничо-збутових ланцюгів, що забезпечують технологічно та економічно повний виробничо-збутовий цикл господарської діяльності [113, с. 29].

Виробники свинини також йдуть по шляху створення вертикально інтегрованих агропромислових холдингів, стаючи власниками м'ясо

комбінатів. Це обумовлене тим, що проблемою для виробників свинини є імпорт дешевого й не завжди якісного м'яса. Такий імпорт вигідний м'ясо комбінатам, але вкрай небажаний, або навіть згубний для вітчизняних виробників. Прикладом тут можуть бути компанії «АПК-ІНВЕСТ», «Глобинський свинокомплекс», «Бахматський аграрний союз» [114, с. 15].

Горизонтальна інтеграція має місце при об'єднанні підприємств, що виробляють однотипну продукцію. Ця модель холдингу уособлює материнську компанію й мережу дочірніх компаній, побудованих і працюючих, виходячи з єдиних підходів, основною ознакою яких є територіальне охоплення, адже обсяг територіального охоплення прямо корелює з масштабністю виробництва [110, с. 25]. Серед таких агрохолдингів можна виділити вузькоспеціалізовані та неспеціалізовані (зокрема, агрохолдинги, які займаються тільки виробництвом продукції рослинництва або тваринництва). Наприклад, перший виноробний холдинг, що входить до складу корпорації «Логос» (Дніпропетровськ), складається із сировинних баз, первинного і вторинного виробництва та маркетингової структури. До структури холдингу входять Інкерманський завод марочних вин (АРК, Севастополь), агропромислова фірма «Таврія» (Нова Каховка, Херсонська область), агрофірма «Чорноморець» (АРК), підприємство первинного виноробства «Качинский» (АРК) «Інститут виноробства» (Дніпропетровськ). Загальна площа виноградників холдингу становить 3,5 тис. га [7, с. 104–105].

Натомість конгломератна інтеграція або диверсифікованість об'єднує підприємства, які не поєднані технологічними зв'язками, і зайняті в різних галузях [115]. У цьому випадку формування дочірніх компаній здійснюється за принципом суміжності. Виникнення холдингів за такими схемами зумовлюється тим, що певний суміжний продукт, який необхідний для виробництва основного продукту, не відповідає потребам головної компанії за ціною та якістю, що викликає створення нового напрямку бізнесу, відповідного стратегічним вимогам компанії. Обов'язковими атрибутивними умовами створення суміжної компанії при цьому є рентабельність і

одночасно перспективність вибраного суміжного ринку [110, с. 25]. Таким чином, до складу агрохолдингів конгломератного типу входять підрозділи, види діяльності яких не мають істотних зв'язків між собою. У таких холдингах підприємства мають високий рівень автономності і пов'язані лише спільною системою управління.

Як вже зазначалося вище, для створення агрохолдингових груп необхідно заснувати агрохолдингову компанію. Слід взяти до уваги думку В.Ю. Уркевича, що агрохолдинг – це не особлива організаційно-правова форма юридичної особи або суб'єкта господарювання, а різновид холдингової компанії, а саме публічного акціонерного товариства, створеного для об'єднання і контролю аграрних товаровиробників [43, с. 118]. Відповідно, як і будь-які холдингові компанії, вони можуть створюватися органами управління державним майном, приватизаційними державними органами як самостійно, так і разом з іншими засновниками через об'єднання корпоративних пакетів акцій у статутних фондах холдингових, а також іншими суб'єктами за допомогою договорів (п. 1 ст. 3 Закону України «Про холдингові компанії в Україні»).

Рішення про створення агрохолдингової компанії приймається власниками холдингових корпоративних пакетів акцій (часток, паїв) та оформлюється відповідним договором (ст. 4 Закону України «Про холдингові компанії в Україні»). На думку О.В. Никифорова [57, с. 81], у цьому випадку законодавець має на увазі засновницький договір, яким регламентується створення холдингової компанії. Враховуючи, що холдингова компанія повинна створюватися виключно в формі акціонерного товариства, вимоги щодо його змісту встановлені у Законі України «Про акціонерні товариства». У п. 3 ст. 9 цього Закону визначено змістовні рубрики засновницького договору, у яких вказується: порядок провадження спільної діяльності при створенні акціонерного товариства, кількість, тип, вид і клас акцій, які має придбати кожний засновник, номінальну вартість та вартість придбання таких акцій, строк і форма їх оплати, строк дії договору. Але, слід звернути

увагу, що по-перше, установчим документом будь-якого акціонерного товариства є саме статут, а не засновницький договір (ст. 82 Господарського кодексу України, ст. 153 Цивільного кодексу України). Тобто, для державної реєстрації холдингової компанії необхідно окрім засновницького договору прийняти і затвердити на установчих зборах її статут, вимоги до якого встановлено Законами України «Про акціонерні товариства» (ст. 13) та «Про холдингові компанії» (ст. 5). По-друге, засновницький договір не укладається у разі заснування холдингової компанії однією особою (п. 3 ст. 9 Закону України «Про акціонерні товариства»). Таким чином, як слушно зазначає І.В. Лукач, при створенні нового господарюючого суб'єкта процедуру укладення договору не можна застосувати тоді, коли склад холдингової компанії формуватиме не більше двох вказаних власників, однак все одно залишаються незрозумілими причини запровадження законодавцем необхідності укладення зазначеного договору, а також порядок його укладення [7, с. 124]. Тому, слід погодитися з думкою Д.В. Іващенко, що зазначені положення Закону України «Про холдингові компанії в Україні» є вкрай невдалими і недієвими [47, с. 132].

Зважаючи на те, що створення холдингових компаній є одним із напрямів економічної концентрації, слід вказати на важливу роль в утворенні холдингової компанії Антимонопольного комітету України, до компетенції якого віднесено процедуру надання попереднього дозволу на концентрацію та узгоджені дії суб'єктів господарювання, що передбачено Законом України «Про захист економічної конкуренції» від 11 січня 2001 р. (ст. 5; п. 2 ст. 22). Так, у засобах масової інформації можна зустріти повідомлення про отримання відповідних дозволів. Наприклад, Антимонопольний комітет України дозволив підконтрольній інвестиційному фонду NCH Capital (США) компанії NAP II Holdings (Нідерланди) придбати понад 50 % акцій двох аграрних підприємств в Хмельницькій області. Зокрема, дозвіл надано на покупку акцій ТОВ «Укрзернопром-Деражня» і ТОВ «Сігнет Поділля» (обидві – Хмельницька область). Перше спеціалізується на вирощуванні і

реалізації сільськогосподарських культур, переважно пшениці, ріпаку, ячменю, соняшнику і кукурудзи; входить до складу ТОВ «Укрзернопром Агро» – дочірнього підприємства холдингу MCB Agricole Holding AG (Австрія). Друге – на вирощуванні кукурудзи, сої, пшениці, цукрових буряків і розвитку молочного тваринництва [АМКУ одобрив приобретение агрохолдингом NCH Capital двух компаний в Хмельницкой области. URL: <https://delo.ua/business/amku-odobril-priobretenie-agroholdingom-nch-capital-dvuh-kompani-314561/> (дата звернення: 17.02.2022).]. Також ТОВ «Інвестиційна компанія «Вітагро» отримало дозвіл Антимонопольного Комітету України на придбання частки в статутному капіталі ТОВ «Горинь Агро Плюс» (Рівненська обл.) [116].

Крім того, слід зазначити, що проекти установчих документів холдингових компаній, які утворюються за умови отримання зазначеного дозволу, підлягають погодженню з відповідним органом Антимонопольного комітету України (п. 2 ст. 3 Закону України «Про холдингові компанії в Україні»). Вказані відносини регулюються підзаконними нормативно-правовими актами Антимонопольного комітету України. Тим не менш, слід зазначити, що на практиці відбувається фактична монополізація аграрного ринку. Скажімо, якщо у 2005 р. функціонувало 500 птахопідприємств різного профілю, то у 2012 році – менше 200 [115, с. 10]. При цьому, наприклад, компанія «МХП» охоплює більше 55 % українського ринку промислового виробництва курятини [117]. AVANGARDCO IPL – одна з найкрупніших агропромислових компаній нашої країни, що виробляє яйця і сухі яєчні продукти. Станом на кінець 2016 р. вона займала 31 % агропромислового ринку яєць і 87 % сухих яєчних продуктів [118]. Вказані процеси стосуються і формування земельних масивів, які використовуються агрохолдинговими групами у процесі господарювання, про що більш детально зазначатиметься у розділі 3. Як вказує В.В. Носік, на жаль, чинне антимонопольне законодавство щодо таких утворень практично не застосовується [119, с. 33].

Необхідно звернути увагу, що у законодавстві залишається нечітко

визначеним тип акціонерного товариства для створення холдингової компанії. Так, Господарський кодекс України в ч. 5 ст. 126 під холдинговою компанією розуміє публічне акціонерне товариство, тоді як відповідно до п. 1 ст. 1 Закону України «Про холдингові компанії в Україні» – це акціонерне товариство (п. 1 ст. 1). Причому, визначення, що міститься в Господарському кодексі України, сформульоване на підставі ст. 11 Закону України «Про холдингові компанії в Україні». Тобто, в Прикінцевих положеннях останнього нормативно-правового акту практично конкретизується тип акціонерного товариства у організаційно-правовій формі якого може бути створена холдингова компанія. На наш погляд, вказаний підхід є неприйнятним з точки зору законотворчої практики. Адже, остання стаття Закону України «Про холдингові компанії в Україні», якою вносяться зміни до іншого нормативно-правового акту, конкретизує поняття, що визначено у статті 1 цього ж Закону. Крім того, це не сприяє однаковій правозастосовній практиці, оскільки нормативно-правовий акт вищої юридичної сили обмежує створення холдингових компаній виключно у формі публічних акціонерних товариств, а спеціальний Закон дозволяє це робити у формі акціонерного товариства будь-якого типу. Таким чином, зазначена колізія має бути усунута шляхом внесення змін до одного з нормативно-правових актів.

У науковій літературі відсутня єдина точка зору на проблему визначення організаційної форми холдингів взагалі та агрохолдингів зокрема. Так, деякі науковці звертають увагу на позитивні риси саме публічного акціонерного товариства. Адже в законодавстві до публічного акціонерного товариства, на відміну від приватного, підвищено вимоги щодо оприлюднення інформації про створення чи результати діяльності. Зокрема, ч. 1 ст. 24 Закону України «Про акціонерні товариства» передбачено обов'язок публічного акціонерного товариства щодо включення акцій до біржового списку щонайменше однієї фондової біржі, а ст. 12-1 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [120] – встановлено обов'язок складати фінансову звітність за міжнародними

стандартами. На думку вчених-економістів, зазначені публічні кроки сприяють встановленню справедливих ринкових цін на акції холдингів, а також залученню додаткових інвестицій та позикового фінансування [121, с. 35]. Що стосується доцільності створення холдингової компанії у вигляді акціонерного товариства, то з одного боку, це максимально забезпечує інтереси контрагентів холдингу (фактично саме холдингу), насамперед, через великий розмір статутного фонду акціонерних товариств (наприклад, у випадку банкрутства корпоративного підприємства внаслідок дій холдингової компанії) та через наявність контролю за діяльністю акціонерних товариств з боку відповідних державних органів [122, с. 57]. З іншого боку, науковці наголошують на необхідності врахування і негативних наслідків створення сільськогосподарських підприємств вказаної організаційно-правової форми. Так, на ризикованість застосування акціонерної організаційно-правової форми в сільськогосподарському виробництві вказує і В.М. Єрмоленко. На його думку, це такі ризики: а) ризик втрати своєї і так незначної власності міноритарним акціонером при неефективній діяльності товариства; б) ризик втрати майна у разі припинення товариства міноритарним акціонером, який матиме лише право вимоги на належну йому частку в ліквідаційній масі; в) унаслідок ліквідації товариства всі ліквідні активи, які дійсно мають певну цінність, дістаються попереднім чергам кредиторів; г) відсутність у міноритарних акціонерів в акціонерному товаристві ефективної влади над товариством, яка сконцентрована в руках групи управлінців [91, с. 127–128].

Слід зазначити, що певний період часу у законодавстві не вказувалася конкретна організаційно-правова форма такого суб'єкта господарювання. Наприклад, в Положенні про холдингові компанії, що створюються в процесі корпоратизації та приватизації, затверджене Указом Президента України від 11 травня 1994 р. № 224/94, холдингова компанія визначалася як господарюючий суб'єкт, який володіє контрольними пакетами акцій інших, одного або більше, господарюючих суб'єктів (п. 2). Практично аналогічне

визначення містилося і в Господарському кодексі України. Це, в свою чергу, надавало можливість створювати такі компанії в будь-яких організаційно-правових формах. На наш погляд, з урахуванням зазначеного, слід підтримати думку І.В. Лукач щодо необхідності визначити холдингову компанію як суб'єкта господарювання без зазначення конкретного виду господарської організації, оскільки на практиці існують фактично холдингові утворення у формі і приватного підприємства, і товариств з обмеженою відповідальністю [7, с. 44]. Аналогічної точки зору дотримується і Н.В. Ібрагімова, розглядаючи холдингову компанію незалежно від її організаційно-правової форми, у разі володіння, користування та розпорядження нею холдинговими корпоративними пакетами акцій у обсязі не менше як двох корпоративних підприємств [101, с. 9]. Так, на сьогодні продовжують існувати агрохолдинги в інших організаційно-правових формах, зокрема такі, як ТОВ «Українські аграрні інвестиції» та ТОВ «Укراгропром» [56, с. 139]. У науковій літературі до агрохолдингових компаній віднесено і державне публічне акціонерне товариство «Державна продовольчо-зернова корпорація України» (далі – ДПАТ «Державна продовольчо-зернова корпорація України») [123, с. 24], активи якого включають обидва державні портові елеватори – Одеський і Миколаївський, 24 лінійні елеватори, 18 комбінатів хлібопродуктів, низку інших підприємств і 150 тис га орендованих земель сільськогосподарського призначення [124].

Слід також зважити на існуючу законодавчу вимогу до юридичної особи мати власне найменування з інформацією про організаційно-правову форму (п. 1 ст. 90 ЦК України). Аналогічно законодавством України визначено вимоги стосовно найменування холдингової компанії, у якому має міститися вказівка на організаційно-правову форму, зокрема це «холдингова компанія» чи «державна холдингова компанія» (п. 3 ст. 3 Закону України «Про холдингові компанії в Україні»). Вказане найменування та утворені з нього словосполучення мають право використовувати лише суб'єкти господарювання, установчі документи яких та діяльність відповідають

вимогам зазначеного Закону. Інші суб'єкти господарювання не мають права використовувати у своїх найменуваннях такі словосполучення (п. 2.24 Вимог до написання найменування юридичної особи, її відокремленого підрозділу, громадського формування, що не має статусу юридичної особи, крім організації профспілки, затверджених Наказом Міністерства юстиції України від 5 березня 2012 р. № 368/5) [169]. Відповідає законодавець зобов'язує холдингові компанії або державні холдингові компанії та їхні корпоративні підприємства, утворені до набрання чинності Законом України «Про холдингові компанії в Україні», привести свої установчі документи у відповідність з його вимогами протягом трьох років з дня набрання чинності цим Законом без внесення плати за перереєстрацію (п. 3 ст. 11). Разом з тим зазначене нововведення може призвести до унеможливлення існування переважної кількості компаній під назвою «холдингова», які до цього успішно здійснювали свою господарську діяльність [7, с. 127–128], що є особливо актуальним для аграрного сектору економіки. Адже, як вже зазначалося вище, агрохолдингові компанії у переважній більшості не створювалися у формі акціонерних товариств.

У назві юридичної особи, окрім зазначення організаційно-правової форми, мають встановлюватися особливості характеру її діяльності (ч. 1 ст. 90 Цивільного кодексу України), але ця вимога висувається тільки до установ. Проте деякі холдингові компанії, не зважаючи на не поширення на них зазначеної вимоги, мають у назві відповідні вказівки на характер їх діяльності [125, с. 53] (наприклад, ТОВ «Українська молочна компанія»), що сприяє більшій відкритості партнерських відносин таких суб'єктів.

Слід зауважити, що законодавством визначено вимогу до формування статутного капіталу холдингової компанії за рахунок вкладів її засновників у вигляді холдингових корпоративних пакетів акцій та додаткових вкладів у вигляді майна, коштів і нематеріальних активів, необхідних їм для забезпечення діяльності новоствореної холдингової компанії. При цьому частка вказаних необхідних активів не має перевищувати 20 процентів від

статутного капіталу холдингової компанії (п. 1 ст. 5). Зазначена норма, на думку І.В. Лукач, не дозволяє визнавати холдинговою компанією будь-яке публічне акціонерне товариство, не зважаючи на володіння, користування і розпорядження ним холдинговими корпоративними пакетами акцій двох і більше корпоративних підприємств. Адже решту статутного капіталу холдингової компанії (80 %) мають складати вклади засновників у вигляді холдингових корпоративних пакетів акцій [7, с. 121].

Холдингова компанія набуває становища юридичної особи саме з моменту державної реєстрації її створення, причому в порядку, визначеному Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» (п. 4 ст. 3 Закону України «Про холдингові компанії в Україні»). Слід зазначити, що до прийняття Закону України від 26 листопада 2015 р. «Про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» та деяких інших законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень з державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» (п. 23) [126], передбачалося, що холдингова компанія набуває становища юридичної особи із дня її державної реєстрації в Державному реєстрі холдингових компаній України, який є невід’ємною частиною Єдиного державного реєстру юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців. Ведення цього реєстру покладено на спеціально уповноважений орган з питань державної реєстрації (п. 4 ст. 3 Закону України «Про холдингові компанії в Україні» (у старій редакції), яким згідно з постановою Кабінету Міністрів України «Питання оптимізації діяльності центральних органів виконавчої влади системи юстиції» від 21 січня 2015 р. № 17 [127] стало Міністерство юстиції України (п. 1). Однак серед його повноважень не згадувалось про необхідність ведення вищезазначеного реєстру. Відповідно, з моменту прийняття Закону України «Про холдингові компанії в Україні» (2006 р.), державна реєстрація холдингових компаній у спеціальному державному реєстрі не здійснювалася. Такий стан речей, на

наш погляд, є неприпустимим, адже не дозволяє отримати офіційну інформацію щодо кількості холдингів, які здійснюють свою діяльність в Україні. На важливість формування і ведення Державного реєстру холдингових компаній України, а також пов'язування моменту створення холдингу з моментом його держреєстрації в цьому реєстрі, звертається увага і в науковій літературі [101, с. 9]. Протягом місяця з дати державної реєстрації така холдингова компанія повинна оприлюднити інформацію про напрями її діяльності, причому лише в офіційному друкованому виданні Держкомісії з цінних паперів і фондового ринку (п. 1 ст. 9 Закону).

Відповідно до ч. 2 ст. 1 Закону України «Про акціонерні товариства», діяльність державних холдингових компаній з єдиним засновником і акціонером у особі держави, регулюється зазначеним нормативно-правовим актом, але з урахуванням особливостей, які передбачені спеціальними законами. На жаль, слід констатувати, що на сьогоднішній день відповідних законів так і не прийнято. Узагальнено до основних питань створення державної холдингової компанії у науковій літературі запропоновано віднести: обґрунтування створення холдингової компанії та визначення переліку підприємств для холдингової системи та її структури; підготовка установчих документів; внесення змін у програму корпоратизації (приватизації), корпоратизація (приватизація) та одержання контрольних пакетів акцій дочірніх підприємств; розміщення акцій холдингової компанії та їх державна реєстрація [128, с. 59].

Як вказувалося вище, порядок утворення державних холдингових компаній регулюється постановою Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2012 р. № 773. Але, в аграрному секторі економіки країни немає державних агрохолдингових компаній, які були б створенні на підставі вказаного нормативно-правового акту. Наприклад, проаналізуємо порядок створення державного публічного акціонерного товариства (далі – ДПАТ) «Державна продовольчо-зернова корпорація України» та Національної акціонерної компанії (далі НАК) «Укراгролізинг». Вказані суб'єкти господарювання за

своєю сутністю можна віднести до державних агрохолдингів. Щодо першого слід зазначити, що його створення відбувалося у два етапи. По-перше, на базі майна ДАК «Хліб України» було створено державне підприємство (далі – ДП) «Державна продовольчо-зернова корпорація України», згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 11 серпня 2010 р. № 764 [129]. При цьому статутний капітал цього підприємства формувався передачею до нього цілісних майнових комплексів дочірніх підприємств компанії, що ліквідувалися, з подальшим утворенням на їх базі відокремлених підрозділів підприємства (п. 5). По-друге, на підставі постанови Кабінету Міністрів України від 6 червня 2011 р. № 593 «Про внесення зміни до постанови Кабінету Міністрів України від 11 серпня 2010 р. № 764» [130], ДП «Державна продовольчо-зернова корпорація України» за пропозицією Мінагрополітики та продовольства України перетворювалося у ДПАТ «Державна продовольчо-зернова корпорація України». Встановлювалося, що повноваження з управління корпоративними правами цього підприємства здійснює Мінагрополітики та продовольства України. Крім того, 100 відсотків акцій ДПАТ «Державна продовольчо-зернова корпорація України», які випускаються на величину його статутного капіталу, залишаються у державній власності до прийняття окремого рішення Кабінету Міністрів України (пп. 1, 2). Таким чином, у процесі корпоратизації ДП «Державна продовольчо-зернова корпорація України» було створено вертикально інтегрованого оператора зернового ринку з національною мережею зернових елеваторів (загальна потужність: 3,8 млн т), двома портовими терміналами в Одесі та Миколаєві (загальна потужність перевалки: 2,4 млн т) та зерновими переробними підприємствами із загальною потужністю 531 тис т борошна, 31 тис т круп та 163 тис т комбікормів щорічно [131].

Для структурної перебудови аграрного сектора економіки, а також забезпечення функціонування ефективного сільськогосподарського виробництва у ринкових умовах, розвитку конкурентного середовища ринку послуг з сервісного обслуговування сільськогосподарської техніки, Указом

Президента України «Про додаткові заходи щодо дальшого розвитку лізингу в аграрному секторі економіки» від 23 лютого 2001 р. № 111/20011 [132] передбачалося здійснення заходів щодо утворення в місячний строк НАК «Украгролізинг». Компанія створювалася як відкрите акціонерне товариство перетворенням державного лізингового підприємства «Украгролізинг» (п. 1 постанови Кабінету Міністрів України від 11 квітня 2001 р. № 354 «Про утворення Національної акціонерної компанії «Украгролізинг»») [133]. Також передбачалось затвердити перелік підприємств, які підлягають перетворенню у відкриті акціонерні товариства, з наступною передачею 100 відсотків їх акцій до статутного фонду компанії згідно з додатком 1 (п. 3). До таких підприємств було віднесено державні машино-тракторні станції (далі – МТС), та Українське державне підприємство з матеріально-технічного забезпечення агропромислового комплексу «Украгротех». Графік проведення такої корпоратизації встановлювався наказом Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України від 17 жовтня 2001 р. № 239 «Про затвердження переліку підприємств Міністерства аграрної політики України, що підлягають корпоратизації, та графіка її проведення» [134]. Законодавством передбачалося закріплення 100 відсотків акцій компанії у державній власності із заборобою їх подальшого відчуження, застосовування для формування статутного капіталу будь-якого суб'єкта господарювання, а також передачі в управління будь-якій особі на період аж до прийняття окремого рішення про приватизацію компанії (п. 5 постанови Кабінету Міністрів України від 11 квітня 2001 р. № 354).

Вищезазначене свідчить, що створення державних агрохолдингових компаній відбувалося на підставі спеціального (аграрного) законодавства. Це додатково підтверджує наявність особливостей у їх правовому становищі.

2.2 Загальна характеристика управлінських правовідносин в агрохолдингах

Одним з дієвих чинників успіху розвитку агрохолдингів є налаштування ефективного менеджменту виробництва у частині підготовки і підвищення кваліфікації працівників, керування ринковими ризиками, оптимізації фінансово-інвестиційної діяльності з виробленням єдиної місії агрохолдингу та його завдань на довготермінову перспективу, контролю за раціональним і ефективним управлінням бізнес-процесами [106, с. 71].

Традиційно в аграрно-правовій науці виокремлюється група управлінських (організаційно-управлінських) правовідносин, які включаються до предмету аграрного права [135, с. 65; 136, с. 11; 137, с. 66]. Як зазначає В.М. Єрмоленко, саме вони оптимізують процес сільськогосподарського виробництва завдяки визначенню і усуненню неефективних дій та операцій при здійсненні сільськогосподарської праці, застосуванні застарілих технологій, засобів виробництва, підвищуючи через це продуктивність праці й ефективність виробництва [138, с. 52]. Причому не можна не погодитись із твердженням, що в таких правовідносинах чітко реалізується їх диференціація на внутрішні та зовнішні. Внутрішні підпорядковуються дії диспозитивних норм і локальних нормативних актів господарюючих суб'єктів, що є сукупністю локальних правових норм, які є обов'язковими для всіх юридичних осіб як учасників аграрних правовідносин. Зовнішні ж відносини формуються при державному регулюванні діяльністю сільськогосподарських підприємств, а тому впорядковані імперативно. Об'єктом імперативного регулювання є вертикальні відносини, де взаємне становище суб'єктів визначається за формулою владності та підпорядкування [139, с. 50]. Зупинимось на більш детальному аналізі внутрішніх організаційно-управлінських правовідносин, які виникають, змінюються та припиняються у процесі організації діяльності агрохолдингових компаній. Що ж стосується зовнішніх організаційно-управлінських правовідносин, то їх вивчення не входить до предмету цього

наукового дослідження.

Як зазначається в аграрно-правовій літературі, традиційно в основу побудови системи внутрішньогосподарського управління покладаються принципи самоврядування, демократії та гласності [139, с. 50]. Дійсно, з цим твердженням можна було б погодитись, якщо б в аграрному секторі економіки діяли виключно суб'єкти господарювання кооперативного типу. Адже, вказані принципи характерні саме для управлінських правовідносин в сільськогосподарських кооперативах [140, с. 8]. Щодо управління аграрними суб'єктами корпоративного типу, то воно ведеться на базисі корпоративного управління, що ґрунтується на системі взаємовідносин між учасниками і менеджерами товариства, іншими зацікавленими особами для забезпечення високоефективної діяльності товариства, а також рівноваги між впливом і балансом інтересів суб'єктів корпоративних відносин (вступ до Принципів корпоративного управління, затверджених рішенням Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 22 липня 2014 р. № 955) [141].

У господарсько-правовій літературі під корпоративним управлінням розуміють систему методів і засобів, за допомогою яких здійснюється контроль та спрямування діяльності корпоративного суб'єкта господарювання учасниками управлінських відносин для досягнення поставленої господарської мети [7, с. 156]. Йому притаманні наступні риси: є загальним, адже у загальних зборах можуть брати участь всі учасники (акціонери), незалежно від кількості належних їм акцій або розміру частки у статутному фонді товариства. Хоча, законодавством не вимагається особистої присутності учасників на загальних зборах. Допускається участь їх представників, що діють на підставі доручення. На відміну від кооперативів, у господарських товариствах голоси розподіляються пропорційно вкладеному капіталу, що практично призводить до відсторонення від управління справами товариства рядових учасників та ігнорування їх інтересів [140, с. 149]. Зважаючи на те, що в процесі реформування аграрного сектору економіки країни, утворилася значна кількість

сільськогосподарських підприємств корпоративного типу (господарських товариств), доцільно, на наш погляд, зазначити, що управлінські відносини базуються не лише на принципах колективного (кооперативного) самоврядування [142, с. 300–303; 143, с. 152], а й на корпоративних принципах.

Що ж стосується проблеми створення ефективної системи управління в компаніях холдингового типу, то для її вирішення необхідним є визначення у законодавстві змісту та принципів такого управління. Адже, слід враховувати, що холдингові компанії разом з корпоративними підприємствами утворюють холдингові групи. Принципи ж управління ними відрізняються від загальних принципів корпоративного управління. Так, І.В. Лукач виокремлює такі принципи організації холдингового управління: централізація та децентралізація управління; координації роботи дочірніх підприємств; інформованості холдингової компанії щодо основних виробничих і фінансових показників дочірніх підприємств; відповідальності холдингової компанії за неефективність процесів управління дочірніми підприємствами; здійснення консолідованої звітності [7, с. 164–166]. Такі принципи можна назвати загальними, адже вони характерні для будь-яких холдингових груп, у т. ч. агрохолдингових.

Учасниками корпоративного управління холдинговою групою є суб'єкти, що здійснюють управління холдинговою групою (холдинговою компанією та/або дочірніми підприємствами: 1) холдинг; 2) його дочірні підприємства; 3) безпосередньо органи управління та об'єднання учасників (акціонерів) холдингової групи; 4) державні органи, спроможні в силу своїх повноважень управляти такою діяльністю учасників холдингової групи [7, с. 163]. Зважаючи на те, що в цьому розділі дисертаційного дослідження розглядаються проблеми внутрішнього управління в агрохолдингових компаніях, зупинимось на характеристиці правовідносин суб'єктами яких виступають 1–3 група підприємств.

Слід звернути увагу, що в агрохолдингових групах корпоративні

підприємства як правило здійснюють виробництво (переробку) сільськогосподарської продукції, тобто відносяться до сільськогосподарських підприємств. Як зазначається у науковій літературі, враховуючи те, що агрохолдинги поєднують як виробників сільськогосподарської продукції, так заготівельних, переробних, торгівельних підприємств, які утворюють замкнений цикл виробництва та переробки аграрної продукції, причому не тільки виробництво напівфабрикатів, а й готової продукції, зокрема продуктів харчування, а також їх реалізацію споживачам, агрохолдинги рахуються досить ефективною формою сільськогосподарської інтеграції та кооперації [37, с. 47].

У науці аграрного права вже ustalеним є визначення, запропоноване В.М. Єрмоленком, згідно з яким сільськогосподарське підприємство є юридичною особою з основним видом діяльності у сфері вирощування й переробки власної сільськогосподарської продукції (включно з рибницькою), виручка від продажу якої складає не менше як 50 % від суми грошових надходжень за господарський рік [144, с. 91]. Більш розширене визначення належить А.Г. Бобковій і Ю.М. Павлюченко, на думку яких, сільськогосподарське підприємство є самостійним суб'єктом господарювання, створеним компетентними органами державної влади, місцевого самоврядування чи іншими особами, яке здійснює вирощування (виробництво, вирощування і перероблення) сільськогосподарської продукції (рослинництва, тваринництва та рибництва), виручка від продажу якої становить не менше 50 відсотків від загальної суми останньої [145, с. 25]. Причому науковці вказують на ряд особливостей правового статусу таких підприємств, які зумовлюються: наявністю загальної та спеціальної правосуб'єктності сільськогосподарських підприємств; предметом діяльності – виробництвом сільськогосподарської продукції; залежністю від природно-кліматичних умов та сезонністю (тривалістю) сільськогосподарського виробництва; основним засобом виробництва – землею та іншими природними ресурсами; головним завданням підприємства, яке полягає у

забезпеченні продовольчої безпеки держави, задоволенні не лише матеріальних, а й духовних та інших потреб членів і учасників сільськогосподарських підприємств (не включаючи державні й комунальні); участі сільськогосподарських підприємств у формуванні, функціонуванні, оновленні, підтриманні, соціальному розвитку сільських територій [145, с. 27].

Що ж стосується законодавчого визначення таких суб'єктів господарювання, то згідно ст. 1 Закону України «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001–2004 років» від 18 січня 2001 року [146] сільськогосподарське підприємство – це юридична особа, основним видом діяльності якої є виробництво й переробка сільськогосподарської продукції, надходження від реалізації якої складає не менше 50 % від загальної суми виручки (ч. 1 ст. 1). Так само, відповідно до ст. 44 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 30 червня 1999 року [147] сільськогосподарськими підприємствами є юридичні особи, для яких основним видом діяльності є виробництво та переробка сільськогосподарської продукції (включаючи рибні господарства), виручка від реалізації власновиробленої ними сільськогосподарської продукції сукупно складає не менше 50 відсотків від загальної суми одержаної виручки.

Враховуючи складну структуру холдингових груп, доцільним вбачається умовно виокремити три рівні управлінських відносин, які в них виникають: 1) внутрішні управлінські відносини в холдинговій компанії; 2) внутрішні управлінські відносини в корпоративних підприємствах; 3) зовнішні управлінські відносини між холдинговою компанією та корпоративними підприємствами. Причому, у господарсько-правовій літературі визначається поняття корпоративного управління холдинговою групою як системи методів і засобів, за допомогою яких здійснюється контроль холдингової компанії та спрямування діяльності дочірніх

підприємств на досягнення поставленої господарської мети [7, с. 156].

Якщо характеризувати управлінські правовідносини 1 та 2 груп, то необхідно зазначити, що їх особливості обумовлені не тільки організаційно-правовою формою суб'єктів господарювання, а також метою їхньої діяльності. Управлінські правовідносини першої групи спрямовані, як правило, на забезпечення ефективного управління корпоративними пакетами акцій корпоративних підприємств. Наприклад, мета діяльності компанії «МХП С.А.» (МНР S.A.) (надалі – «МХП С.А.») – утримання часток участі в будь-якій формі в юридичних особах Люксембургу та іноземних підприємствах, придбання у порядку купівлі, передплати чи в будь-який інший спосіб, а також передача у порядку продажу, обміну тощо фондів, облігацій, боргових інструментів, векселів або будь-яких інших цінних паперів, укладення договорів лізингу, у тому числі фінансового лізингу, виконання операцій із товарами, що не є цінними паперами, загальне придбання активів, загальний продаж активів, надання забезпечення, видача та одержання гарантій відшкодування збитків та будь-яких видів забезпечення (ст. 4 Статуту «МХП С.А.» (МНР S.A.) [148]. Тоді, як друга група має забезпечити ефективне управління сільськогосподарським виробництвом. Так, зокрема, до групи компаній ПАТ «Миронівський хлібопродукт» входить ряд сільськогосподарських (ПрАТ «Зернопродукт МХП», «НВФ «Урожай», ПрАТ «Агрофорт» та інш.) і переробних (СТОВ «Старинська птахофабрика», ДП птахофабрика «Перемога Нова» та інш. підприємства) [149].

Перед тим, як перейти до розгляду управлінських правовідносин в холдингових групах (3 група), зупинимося на аналізі їх внутрішньої структури, яка характеризується досить складними зв'язками між холдинговою компанією і корпоративними підприємствами. У господарсько-правовій літературі холдингові групи розглядаються як різновид господарського об'єднання [150, с. 18]. На думку В.С. Щербини, дослідження характеру взаємовідносин між холдинговими компаніями і корпоративними

підприємствами призводить до висновку, що ми, по-суті, маємо справу з асоційованими підприємствами (господарськими організаціями), тобто з групою суб'єктів господарювання, які є юридичними особами, пов'язаними між собою економічною й організаційною залежністю у вигляді участі в статутному капіталі або управлінні. Причому залежність між такими асоційованими підприємствами є простою і вирішальною (ст. 126 Господарського кодексу України). Саме відносини залежності є тим критерієм, що дозволяє виділити холдингові групи з-поміж інших видів господарських об'єднань. Правовою підставою наявності у холдингової компанії контрольної функції і є існування економічної та (або) організаційної залежності між нею та іншими учасниками холдингу [151, с. 188]. Так, згідно ст. 1 Закону України «Про холдингові компанії», холдинговий корпоративний пакет акцій) – це пакет акцій, а також часток і паїв корпоративного підприємства, зокрема холдингової компанії, що перевищує 50 відсотків або становить величину, що забезпечує вирішальний вплив на господарську діяльність корпоративного підприємства, зокрема холдингової компанії. Отже, холдингова компанія, набуваючи переважної участі в статутному фонді, автоматично отримує більшість голосів на загальних зборах, а крім того, в інших органах управління корпоративним підприємством. Фактично такі компанії одноособово приймають рішення з усіх основних питань діяльності корпоративних підприємств, від їх створення до реорганізації (або ліквідації). Наглядним в цьому сенсі є рішення господарського суду м. Києва від 14 січня 2016 р. по справі № 910/28026/15 про визнання недійсними рішення загальних зборів учасників товариства з обмеженою відповідальністю «ЛОТУРЕ – АГРО» (далі – ТОВ (відповідач) від 4 травня 2012 р., оформлені протоколом № 247 [152].

Так, судом було встановлено, що компанія К.М. ЛОТУРЕ АГРО ХОЛДИНГ ЛІМІТЕД (К.М. LOTUREAGROHOLDINGLIMITED) (далі – Компанія (позивач) є юридичною особою, що створена та зареєстрована у Республіці Кіпр. 2 лютого 2012 р. були зареєстровані зміни до статуту ТОВ

відповідно до яких Компанія є єдиним учасником ТОВ «ЛОТУРЕ – АГРО». 4 травня 2012 р. був підписаний протокол загальних зборів учасників ТОВ за № 247. З його змісту вбачається, що загальні збори учасників ТОВ прийняли рішення про наступне:

1. Виступити майновим поручителем по зобов'язанням ТОВ «НАСТ» перед банком за кредитним договором № 011/1-2012/840 від 10 травня 2012 року, та укласти з банком додатковий договір застави посівів соняшника врожаю 2012 року, що належать ТОВ на підставі права власності.

2. Надати повноваження на укладення від імені ТОВ з ПАТ «Банк Камбіо» у місті Києві відповідного договору та будь-яких додаткових угод до них корпоративному секретарю ТОВ, з визначенням усіх істотних умов таких договорів на його розсуд.

В обґрунтування своїх позовних вимог позивач посилався на те, що Компанію не було повідомлено про скликання загальних зборів учасників ТОВ на 4 травня 2012 р., у зв'язку із цим, вона не приймала рішень щодо питань передання ПАТ «Банк Камбіо» в заставу майна ТОВ за зобов'язаннями ТОВ «НАСТ» та відповідно не видавала довіреність будь-кому із представників з правами на участь та голосування на загальних зборах учасників ТОВ 4 травня 2012 р. щодо питань передання ПАТ «Банк Камбіо» в заставу майна ТОВ «ЛОТУРЕ – АГРО» за зобов'язаннями ТОВ «НАСТ».

Крім того, в реєстрах Компанії відсутні дані про видачу довіреності від 7 лютого 2012 р., про яку зазначено в протоколі загальних зборів учасників ТОВ № 247, щодо уповноваження ОСОБА_5 та ОСОБА_6 з правами на участь та голосування на загальних зборах учасників ТОВ 4 травня 2012 р. щодо питань передання ПАТ «Банк Камбіо» в заставу майна ТОВ «ЛОТУРЕ-АГРО» за зобов'язаннями ТОВ «НАСТ».

Суд задовольнив позовні вимоги позивача з наступних підстав. Згідно з ч. 1 ст. 58 Закону України «Про господарські товариства» загальні збори учасників є вищим органом товариства з обмеженою відповідальністю. До

складу загальних зборів входять учасники товариства або призначені ними представники. Напередодні загальних зборів товариства всі учасники повідомляються про їх проведення передбаченим у статуті способом із повідомленням часу, місця та порядку денного їх проведення. Причому це має бути зроблено не раніше 30 днів до дати скликання загальних зборів (ч. 5 ст. 61).

Відповідно до Статуту ТОВ «ЛОТУРЕ – АГРО», затвердженого 5 вересня 2011 року, письмові повідомлення про загальні збори ТОВ надсилаються кожному з учасників за їх місцезнаходженням.

Відповідно до п. 21 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2008 року № 13 «Про практику розгляду судами корпоративних спорів» [153] у разі недотримання процедури їх скликання, встановленої ст. 61 Закону України «Про господарські товариства», рішення загальних зборів господарських товариств можуть бути визнаними недійсними в судовому порядку.

Відсутність уповноважених представників позивача – Компанія на загальних зборах учасників ТОВ 4 травня 2012 року має істотне значення, оскільки позивачу належить 100 % голосів на загальних зборах учасників ТОВ, а тому відсутність повноважень у ОСОБА_5 та ОСОБА_6 на представництво компанії на загальних зборах учасників ТОВ «ЛОТУРЕ – АГРО» позбавляє можливості враховувати голоси позивача при визначенні кворуму на загальних зборах та результатів голосування. Прийняття загальними зборами рішення за відсутності кворуму для проведення загальних зборів чи прийняття рішення (ст. ст. 41, 42, 59, 60 Закону України «Про господарські товариства»), є безумовною підставою для визнання недійсними рішень загальних зборів у зв'язку з прямою вказівкою закону (п. 18 вищезазначеної Постанови Пленуму Верховного Суду України).

У науковій літературі звертається окрема увага на роль холдингової компанії в управлінні холдинговими групами. Так, зазначається, що вона: координує діяльність корпоративних підприємств; забезпечує їх ефективні та

взаємовигідні технологічні, організаційні, комерційні та інші зв'язки; розглядає та погоджує звіти про результати діяльності; здійснює перевірки господарсько-фінансової діяльності та контроль за збереженням та ефективним використанням майна; розробляє та реалізує кадрову політику [7, с. 44–45]. Взагалі ж така компанія має можливість вирішально впливати на поведінку інших суб'єктів права, попри формальну збереженість ними своєї самостійності. Але одразу виникає ситуація наявності у материнської компанії штату професійних управлінців, які займаються лише управлінням підконтрольними їм суб'єктами. Це дає змогу кращого зосередження на плануванні розвитку не лише окремої юридичної особи, а агрохолдингу в цілому. Обрання материнською компанією для певного учасника холдингової структури тієї чи іншої моделі господарювання диверсифікує цим існуючі господарські ризики, а також прагнення максимальної мінімізації затрат на управління окремим суб'єктом, супроводжуване виробленням при цьому певного корпоративного стилю [154, с. 165].

На жаль, слід погодитися із думкою, що, питання правового регулювання відносин між учасниками холдингової групи у законодавстві визначені недостатньо повно. Причому відсутність цих норм в Господарському кодексі України жодним чином не компенсується відповідними нормами Закону України «Про холдингові компанії», бо вказаний закон переважно окреслює правовий статус холдингових компаній, а тому фактично не врегульовує відносини в середині холдингової групи [151, с. 190]. Так, вищезазначений закон лише формує виключну компетенцію загальних зборів за рахунок вирішення питань, які полягають у: формуванні спільної фінансово-інвестиційної, виробничо-господарської, а також науково-технічної політики стосовно корпоративних підприємств; визначенні напрямів і порядку використання прибутку таких корпоративних підприємств; затвердженні планів виробничого і соціального розвитку зазначених корпоративних підприємств; вирішенні інших питань, встановлених законом або статутом (п. 5 ст. 5). При цьому залишається не

зрозумілим, наскільки збережеться самотійність суб'єктів у сфері сільськогосподарського виробництва, чи буде гарантована справедливість розподілу між учасниками кінцевого результату їх спільної діяльності. Звісно, така невизначеність у законодавстві не сприяє налагодженню ефективного управління корпоративними підприємствами.

Відповідно у науковій літературі запропоновано ряд моделей управління холдинговою групою, тобто систем відповідних правових взаємозв'язків, зосереджених на управлінні холдинговою компанією діяльністю своїх дочірніх підприємств: управлінням завдяки володінню контрольним пакетом акцій, безпосереднім управлінням діяльністю дочірнього підприємства через видання імперативних приписів; затвердженням положень про показники зазначеного підприємства; укладенням договору про взаємодію між холдинговою компанією і її дочірнім підприємством; укладенням договору про надання обов'язкових для виконання управлінських вказівок управляючої компанії в холдинговій групі; договором про надання повноважень одноосібному виконавчому органу; наданням консультаційних послуг [7, с. 170–183].

Враховуючи вищезазначене, зупинимося докладніше на розгляді внутрішніх управлінських відносин, які виникають в холдингових компаніях. Насамперед, як зазначає В.Ю. Уркевич, слід виділяти такі внутрішні аграрні управлінські правовідносини: а) які пов'язані з формуванням системи органів управління сільськогосподарських підприємств і визначенням їх компетенції; б) які виникають й існують у процесі функціонування цих органів [155, с. 383].

Особливості управління підприємствами корпоративного типу закріплюються у локальних нормативно-правових актах: статутах, положеннях про загальні збори акціонерів, регламентах проведення загальних зборів, положення про правління, ревізійну комісію тощо [156, с. 125]. Особливе місце в системі таких документів займають принципи (кодекси) корпоративного управління товариства. Зважаючи на те, що значна

кількість агрохолдингових компаній, що здійснюють свою діяльність в Україні, зареєстровано в інших країнах, корисним, на наш погляд, є дослідження їх внутрішньогосподарських документів, якими встановлюється компетенція їх органів управління. Для прикладу скористуємося інформацією, яка розміщена на офіційних сайтах вищезгаданих компаній «МХП С.А.» та AVANGARDCO INVESTMENTS PUBLIC LIMITED (LSE: AVGR)) (далі — «AVANGARDCO IPL»). У своїй діяльності, крім статуту, перша керується 10 принципами Корпоративного управління, затвердженими Люксембурзькою фондовою біржою та добровільними принципами Корпоративного управління, викладеними в Кодексі корпоративного управління Великобританії. Основні принципи корпоративного управління компанії викладені в Кодексі корпоративного управління, затвердженому Радою Директорів [157]. Оскільки акції другої компанії не котируються на Кіпрській Фондовій біржі, вона не зобов'язана суворо дотримуватися режиму корпоративного управління Кіпру. Акції AVANGARDCO IPL торгуються на Лондонській фондовій біржі в формі глобальних депозитарних розписок, але, оскільки вони не мають преміального лістингу, і, як компанія, зареєстрована на Кіпрі, AVANGARDCO IPL не підпадає під дію Об'єднаного кодексу корпоративного управління Великобританії, що розробила Рада з фінансової звітності Великобританії. За відсутності будь-яких обов'язкових вимог, AVANGARDCO IPL знаходиться в процесі створення власної системи корпоративного управління, заснованої на міжнародних рекомендаціях [158].

Розглянемо детальніше яким саме здійснюється управління агрохолдинговими компаніями, які діють на території України. Зважаючи на те, що агрохолдингові компанії за законодавством України мають створюватися у формі акціонерних товариств, вони мають систему органів управління, яка характерна для таких товариств. Вищий орган акціонерних товариств — це їх загальні збори (ст. 32 Закону України «Про акціонерні товариства»). Як уже зазначалося вище, Законом України «Про холдингові компанії» визначені повноваження таких зборів щодо вирішення «зовнішніх»

питань (між холдинговою компанією та корпоративними підприємствами (п. 5 ст. 5). Що ж стосується внутрішніх управлінських відносин в холдинговій компанії, то вони регулюються Законом України «Про акціонерні товариства». Ним встановлюється виключна компетенція загальних зборів, до якої належать: визначення головних перспективних напрямків діяльності певного акціонерного товариства; внесення необхідних змін до статутів товариства; прийняття рішень щодо анулювання викуплених акцій, а також про зміну типу товариства; рішення про розміщення акцій; збільшення чи зменшення розмірів статутного капіталу товариства; дроблення чи консолідацію акцій; затвердження положень про керівні органи товариства, зокрема їх загальні збори, про наглядову раду, про виконавчий орган і ревізійну комісію товариства, а також про внесення змін до зазначених документів; затвердження решти внутрішніх документів товариства, у випадках передбачених статутом товариства; затвердження річних звітів товариства; розподіл прибутків і збитків товариства з врахуванням відповідних вимог законодавства; затвердження актів ревізійної комісії (п. 2 ст. 33).

Якщо звернутися до аналізу іноземного досвіду в зазначеній сфері, то, можна дійти висновку, що повноваження цього органу є майже ідентичними за законодавством різних країн. Так, наприклад, в оприлюднених результатах щорічних загальних зборів компанії «AVANGARDCO IPL», які відбулися 16 вересня 2016 року, зазначається, що на цих зборах затверджено: звіти директорів і аудиторів, консолідовану фінансову звітність за рік, що завершився 31 грудня 2015 року; річний звіт за цей же рік; повторне призначення аудиторів та розмір їхньої винагороди; відставку та призначення нового Директора Ради Директорів [159]. Законодавство Чехії та Хорватії у вказаній сфері також є досить схожим із українським. Так, законодавством першої країни встановлено, що до компетенції загальних зборів акціонерних товариств належить прийняття рішень про зміну статуту, збільшення та зменшення основного капіталу, припинення діяльності акціонерного

товариства з ліквідацією, обрання і відкликання членів правління, наглядової ради та інших органів. Крім того, вони затверджують річний баланс і проект розподілу прибутку, визначають розмір винагород членів правління і наглядової ради, а також вирішують питання про продаж підприємства або його частини. Законодавство іншої країни включає до компетенції загальних зборів такі повноваження: призначення та припинення участі членів наглядової ради; затвердження щорічних фінансових звітів і розподілів прибутків; призначення ревізорів товариства; внесення змін до статутів; збільшення чи зменшення статутних капіталів; здійснення структурних трансформацій товариства через злиття, поділи і реорганізацію; припинення акціонерного товариства. Зміни статутного капіталу також відноситься до їх виключної компетенції.

Статутом компанії «МХП С.А.» встановлено, що річні загальні збори компанії проводяться відповідно до законодавства Люксембургу за адресою місцезнаходження компанії або в іншому місці, визначеному в повідомленні про скликання зборів, двадцять сьомого квітня о дванадцятій годині дня. Якщо цей день припадає на суботу, неділю або святковий день, Загальні збори акціонерів проводяться наступного робочого дня у той самий час (ст. 14). За українським законодавством такі збори також мають проводитися не пізніше 30 квітня року, наступного за звітним (п. 2. ст. 32 Закону України «Про акціонерні товариства»).

Учасники акціонерних товариств не зобов'язані брати участь в їх господарській діяльності, а також в управлінні справами. Представництво та оперативне управління їх діяльністю здійснюють спеціально створені органи.

За українським законодавством, наглядова рада акціонерного товариства є органом акціонерного товариства, який здійснює захист прав його акціонерів і контролює та регламентує діяльність виконавчого органу (п. 1 ст. 51 Закону України «Про акціонерні товариства»). В акціонерних товариствах, у яких кількість акціонерів-власників простих акцій від 10 і більше осіб, утворення наглядової ради обов'язкове. При кількості

акціонерів-власників простих акцій менше 10 осіб при відсутності наглядової ради, здійснення усіх її повноважень передаються загальним зборам (п. 2 ст. 51). Компетенція вказаного органу визначена статтею 52 вищезазначеного Закону [160, с. 88].

Згідно з Чеським законодавством, наглядова рада акціонерного товариства покликана контролювати роботу правління і комерційну діяльність товариства. Її члени розглядають річний баланс і проект розподілу прибутку, представляючи свій висновок загальним зборам. За законодавством Хорватії, цей орган також має призначати і відкликати членів правління, а також контролювати ведення справ правлінням.

Поточною діяльністю акціонерного товариства управляє його виконавчий орган, причому як колегіальний (правління або дирекція), так і одноособовий (директор або генеральний директор). Як слушно зазначається в господарсько-правовій літературі, виконавчим є орган забезпечення виконання рішень, винесених загальними зборами учасників, а також оперативного управління діяльністю товариства. Це орган, котрий безпосередньо своєю повсякденною діяльністю повинен забезпечувати реалізацію діяльності товариства [161, с. 429]. Компетенцію виконавчого органу акціонерних товариств утворює вирішення будь-яких питань з управління їх поточною діяльністю, крім питань виключної компетенції загальних зборів і наглядової ради. Виконавчі органи акціонерного товариства підзвітні загальним зборам, а також наглядовій раді, організовують виконання їх рішень. Виконавчі органи діють від імені акціонерних товариств у межах, визначених їх статутом і законом (ст. 58 Закону України «Про акціонерні товариства»). У законодавстві європейських країн також зазначається, що правління керує діяльністю акціонерного товариства і виступає від його імені. У його компетенцію входить прийняття рішень з питань, не віднесених до відання загальних зборів.

У компаніях «AVANGARDCO IPL» та «МХП С.А.» у якості виконавчого органу створено Ради директорів. Так, Рада директорів «МХП

С.А.» є вищим органом, наділеним повноваженнями приймати рішення, за винятком повноважень, які за законом віднесені до компетенції зборів акціонерів або визначені у Статуті. Вона встановлює стратегічні цілі компанії, забезпечує наявність фінансових і людських ресурсів, необхідних для виконання завдань та управління компанією. Рада директорів також визначає цінності та стандарти компанії та забезпечує, щоб її зобов'язання перед акціонерами та іншими особами були зрозумілі та виконані. На додаток до повноважень, наданих їй законом та Статутом, Рада директорів має, зокрема, такі виключні права та обов'язки: затверджувати стратегію компанії відповідно до рекомендацій головного виконавчого директора та здійснювати контроль за дотриманням її основних цілей; передавати члену ради директорів або третій особі повноваження щодо загального управління компанією, призначати головного виконавчого директора; нести безпосередню відповідальність за нагляд за діяльністю компанії, співпрацювати з комітетом із питань аудиту для забезпечення того, щоб керівництво компанії розробило відповідні, належні та економічно ефективні системи внутрішнього контролю (п. 4 Кодексу корпоративного управління) [157].

З метою перевірки результатів фінансово-господарської діяльності загальні збори акціонерного товариства можуть обирати його ревізійну комісію або ревізора (ст. 73 Закону України «Про акціонерні товариства»). Крім того, річну фінансову звітність публічних акціонерних товариств мають обов'язково перевіряти незалежний аудитор (ст. 75).

Відповідно до ст. 15 Статуту компанії «МХП С.А.», аудит фінансового стану та річної фінансової звітності компанії доручено одному або декільком незалежним аудиторам. Їх залучають і відсторонюють від виконання обов'язків загальні збори акціонерів.

Таким чином, до органів управління агрохолдинговими компаніями за законодавством України належать: загальні збори, наглядова рада, виконавчий орган(колегіальний (правління, дирекція) або одноосібний

(директор, генеральний директор), ревізійна комісія (ревізор). Що стосується агрохолдингових компаній, зареєстрованих за законодавством інших країн, то вони мають майже ідентичну (або дуже схожу за основними функціями) систему органів управління. Так, наприклад, компанія «МХП С.А.» (зареєстрована у місті Люксембург), має наступні органи управління: загальні збори акціонерів, рада директорів. Діяльність компанії перебуває під наглядом одного чи кількох незалежних аудиторів з Інституту ревізорів компаній (Institutdesréviseursd'entreprises) (ст. ст. 7–8, 14 15 Статуту компанії «МХП С.А.» (MHP S.A.)).

2.3 Виробничо-фінансові та соціальні правовідносини в агрохолдингах

Агрохолдинги – це сучасні суб'єкти господарювання інвестиційно-інноваційного типу, які діють в аграрному секторі економіки та забезпечують виробництво сільськогосподарської продукції. Саме інвестиційні можливості сприяють підвищенню інноваційної складової їх діяльності, дозволяють активно оновлювати виробничі потужності, запроваджувати та використовувати новітні технології, переоснащувати технічне та технологічне обладнання, концентрувати кращі кадри та постійно підвищувати їх кваліфікацію, вкладаючи кошти в навчання персоналу [96, с. 211]. Відповідно, включення сільськогосподарських підприємств до складу агрохолдингової групи має забезпечувати їм ряд додаткових переваг. До них у науковій літературі відносять: можливість цілеспрямованого розвитку і стійкого функціонування; можливість розробки перспективних програм і забезпечення їх реального здійснення на основі диверсифікації виробництва і отримання внутрішніх пільгових інвестиційних і кредитних ресурсів; централізоване постачання господарств запасними частками, новою

технікою, устаткуванням; гарантований і вигідний збут виробленої сільськогосподарської продукції; розширення ринків збуту продукції [49, с. 52].

Як вже зазначалося раніше, агрохолдингові групи мають досить складну організаційну структуру. Як правило, холдингова компанія спеціалізується на веденні фінансово-інвестиційної діяльності та реєструється в офшорній зоні, а корпоративні підприємства здійснюють виробництво сільськогосподарської продукції та/або її переробку, зберігання і реалізацію споживачеві. Вказане формує замкнутий цикл виробництва. Як слушно зазначається у науковій літературі, відсутність посередників при здійсненні господарської діяльності сприяє зростанню прибутків та мінімізації витрат, особливо у разі забезпечення тієї чи іншої частини (ланки) господарського процесу чітко визначеним материнською компанією дочірнім товариством [154, с. 165]. Основу такого технологічного ланцюгу становлять сільськогосподарські підприємства, які безпосередньо здійснюють виробництво сільськогосподарської продукції та визначають кінцеву спеціалізацію агрохолдингу. Розглянемо види діяльності, які є пріоритетними для таких суб'єктів господарювання в аграрному секторі економіки.

Під спеціалізацією сільськогосподарських підприємств в аграрно-правовій літературі розуміють переважання виробництва відповідних видів продукції, забезпечених існуванням найсприятливіших природно-економічних умов [162, с. 288]. В економічній літературі наводяться приклади наступної спеціалізації агрохолдингів: цукровиробники – ПАТ «Укрпромінвест», ТОВ «Астарта-Київ», «Дакор Агро Холдинг»; зернотрейдери – ТОВ СП «Нібулон»; молочне скотарство – ПАТ «Індустріальна молочна компанія»; матеріально-технічне забезпечення та надання послуг – ПАТ «Райз»; зернопереробка – «Укрзернопром», ТОВ «Стіомі-Холдинг», тваринництво – ТОВ «Миронівський хлібопродукт»; олійно-жирова компанія – «Кернел» [163, с. 61].

Слід відмітити, що переважна більшість агрохолдингів займається

рослинництвом, спеціалізуючись на виробництві найбільш високотехнологічних і дохідних сільськогосподарських культур: пшениці, кукурудзи на зерно, ріпаку, соняшнику, а частина – на виробництві цукрових буряків. Загальні площі посівів соняшнику і ріпаку на використовуваних ними сільськогосподарських землях здебільшого перевищують 40 % [46, с. 11]. Таким чином, як слушно зазначає П.Ф. Кулинич, їх виробнича діяльність базується на монокультурі – вирощуванні одного виду рослин, який має високий попит на міжнародних ринках, однак виснажує ґрунти та знижує якісні характеристики сільськогосподарських угідь [164, с. 259].

Виробництво продукції тваринного походження є головним видом діяльності лише для 15 % холдингів, які переважно спеціалізуються на виробництві молокопродуктів на експорт, молока, молоко- і м'ясопродуктів для потреб внутрішнього ринку [46, с. 12] та, відповідно, має моногалузовий характер. Слід зазначити, що на сьогоднішній день ситуація в тваринництві є критичною, про що свідчать факти постійного скорочення поголів'я. Так, якщо на початку 90-х ХХ ст. в Україні налічувалося близько 24 млн голів худоби, то на початок 2016 – лише 3,9 млн голів. І ця цифра продовжує падати. Найкраща ситуація за період незалежності склалася в птахівництві. Україна стабільно нарощує внутрішнє виробництво і відкриває нові ринки збуту для курятини. Наприклад, у 2015 р. було експортовано 161,3 тис. тон курятини в 70 країн світу, в тому числі в ЄС. Україна посідає восьме місце в світі з експорту м'яса птиці [165]. Основна причина того, що великі компанії у своїй переважній більшості не планують розвивати саме галузь скотарства, полягає, на думку економістів, у неможливості отримувати швидкі прибутки. Адже, капітал йде туди, де швидший його оборот, а скотарство має найдовший період його обороту [114, с. 15]. Зважаючи на нагальну потребу розвитку вказаної галузі сільськогосподарського виробництва, необхідним, на наш погляд, є забезпечення стимулювання сільськогосподарських підприємств до проведення цього виду діяльності, незалежно від того, чи входять вони до агрохолдингових груп.

Розглядаючи питання правового регулювання виробничо-господарської діяльності агрохолдингів, не можна не торкнутися проблеми правового регулювання їх державної підтримки, тобто створення державою найбільш сприятливого режиму господарювання для вказаних суб'єктів аграрного підприємництва, за допомогою економічних (бюджетна, кредитна, податкова політика тощо) та адміністративних (заборона імпорتنих операцій з сільськогосподарською продукцією та ін.) методів [166, с. 8].

Як вважає П.Ф. Кулинич, державою ще не сформовано власну позицію стосовно доцільності й перспектив функціонування агрохолдингів у сільськогосподарському виробництві. Виникнення агрохолдингів зумовлене лише об'єктивними економічними факторами, а не цілеспрямованою законодавчою діяльністю держави в галузі сільськогосподарського землекористування [45, с. 379]. Тим не менш, вказані суб'єкти господарювання, зважаючи на те, що до складу холдингових груп входять корпоративні підприємства, які є сільськогосподарськими товаровиробниками, користуються широким спектром напрямів державної підтримки. Більше того, і в юридичній [167, с. 62], і в економічній літературі [168, с. 89] наголошується на тому, що основними одержувачами бюджетних дотацій і субсидій, спрямованих на розвиток аграрної галузі, є, як правило, великі сільськогосподарські підприємства. Наприклад, за 2008–2010 рр. сім агрохолдингів одержали 3125, 5 млн грн. державної підтримки на розвиток сільського господарства, що становить 24,6 % її загального обсягу за цей період [145, с. 19]. Враховуючи все вищезазначене, у науковій літературі ставиться питання про необхідність відмови від прямої підтримки великих агрохолдингів, яка руйнує основи здорової конкуренції на селі та деформує реальну структуру ринку сільськогосподарської продукції [169, с. 156].

Зупинимось на аналізі умов надання окремих видів державної підтримки, передбачених Законом України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24 червня 2004 року [170], якими визначено механізми здешевлення кредитів і компенсації лізингових

платежів, державні заставні операції з зерном, бюджетні дотації, призначені для розвитку сільськогосподарських товаровиробників і стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції. Адже, як слушно зазначає Х.А. Григор'єва, у зв'язку з тим, що доступ до державної підтримки ставиться в залежність від проходження конкурсу, актуалізується питання щодо критеріїв та вимог такого конкурсного відбору [171, с. 102].

Що стосується механізму здешевлення кредитів, то він реалізується в режимі кредитних субсидій і полягає в субсидуванні певної частини сплати у вигляді процентів за використання кредитів, наданих банками в національній чи іноземній валюті (п. 13.1. ст. 13 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України»). При цьому субсидується частина процентів за кредитом, використання якого здійснюється за цільовим призначенням для забезпечення потреб виробництва (розвитку агропромислового комплексу) (підпункт 13.2.2 п. 13.2. ст. 13).

Як кредитна субсидія, так і компенсація лізингових платежів, надаються лише суб'єктам господарювання агропромислового комплексу (підпункт 13.2.1 п. 13.2. ст. 13 вищезазначеного Закону). Відповідно мають право на законних підставах скористатися вказаними видами підтримки і агрохолдинги (тобто корпоративні підприємств в розумінні Закону України «Про холдингові компанії в Україні»). З метою позбавлення їх такої можливості, пропонується підпункт 13.2.1 пункту 13.2. ст. 13 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» викласти в наступній редакції: «13.2.1. Кредитна субсидія та/або компенсація лізингових платежів надаються суб'єктам господарювання агропромислового комплексу, крім холдингових компаній та / або корпоративних підприємств в розумінні Закону України «Про холдингові компанії в Україні».

Враховуючи вищезазначене, необхідним є внесення відповідних змін до Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для фінансової підтримки заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів

України від 29 квітня 2015 р. № 300 [172]. Адже ним передбачається, що відсоткова ставка за банківськими кредитами, залученими у національній валюті, частково компенсується господарюючих сільськогосподарських суб'єктів- юридичних осіб незалежно від їх організаційно-правової форми і форми власності, а також фізичним особам-підприємцям (позичальникам) (п. 4). Таким чином, прийняти участь у конкурсі на законних підставах можуть будь-які суб'єкти господарювання. Виключення складають лише позичальники: щодо яких було порушено справу про банкрутство; яких було визнано банкрутами; перебуваючих на стадії ліквідації або тих, що мають прострочені понад шість місяців заборгованості перед державним бюджетом, зокрема Пенсійним фондом України і фондом державного соціального страхування, підтверджені відповідними органами фіскальної служби (п. 5 вищезазначеного Порядку). Крім того, слід врахувати, що при прийнятті відповідного рішення про надання вказаної компенсації надаються переваги для таких позичальників, які: 1) отримують чистий дохід (виручку) до 10 млн гривень від реалізації продукції, виконання робіт та надання послуг за останній рік; 2) вирощують та розводять велику рогату худобу молочних порід, а також іншу велику рогату худобу (п. 10 Порядку). Якщо перша група позичальників – це невеликі сільськогосподарські підприємства, то другу групу складають підприємства зі спеціалізацією з виробництва продукції тваринництва. Тому, зважаючи на складну ситуацію в тваринництві та необхідність заохочення сільськогосподарських товаровиробників будь-яких організаційно-правових форм до здійснення вказаного виду діяльності, пропонується доповнити пункт 5 вищезазначеного Порядку, після слів «не надається», словами «холдингам і корпоративним підприємствам згідно Закону України «Про холдингові компанії в Україні», крім тих, які вирощують та розводять велику рогату худобу молочних порід, а також іншу велику рогату худобу». Вказане дозволить, з одного боку запобігти можливій участі таких суб'єктів господарювання у вищезазначених конкурсах, а з іншого – збереже можливість отримання кредитної субсидії

сільськогосподарськими підприємствами, які займаються вищезазначеним видом тваринництва.

Виробники зерна, у рамках державних заставних закупівель, зможуть отримати бюджетну позику. Вона не надається особам, які: а) мають непогашені податкові борги у сфері сплати загальнодержавних податків і зборів, а також єдиного соціального внеску (крім відстрочених або розстрочених відповідно до закону); б) мають прострочену заборгованість з будь-яких видів бюджетних позик або інших позик, гарантованих державою; в) перебувають в процесі санацій, банкрутств або ліквідацій; г) мають прострочені заборгованості з виплат за користування земельними паями, орендованими у фізичних осіб-власників; ґ) не є сільськогосподарськими підприємствами (згідно п. 12.3 ст. 12 вищезазначеного Закону). Як вже зазначалося, переважна частина агрохолдингових груп здійснює свою діяльність у сфері рослинництва, а їхні корпоративні підприємства є сільськогосподарськими. Отже, вони мають право скористатися вказаним видом державної підтримки. З метою позбавлення їх такої можливості, доцільним вбачається доповнити вказаний перелік словами «е) є холдинговою компанією та / або корпоративним підприємством у розумінні Закону України «Про холдингові компанії в Україні».

Правом на одержання бюджетної дотації для розвитку сільськогосподарських товаровиробників і підвищення стимулювання вироблення сільськогосподарської продукції має сільськогосподарський товаровиробник, основною діяльністю якого є постачання сільськогосподарських товарів, вироблених ним на власних або орендованих основних засобах, з питомою вагою вартості сільськогосподарських товарів не менше 75 відсотків від вартості усіх товарів, які поставлені ним протягом попередніх дванадцяти звітних податкових періодів, а також який здійснює діяльність, види якої визначені п. 16-1.3 ст. 16-1 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України», після його внесення до Реєстру одержувачів бюджетних дотацій Державною фіскальною

службою України. Державна фіскальна служба України зобов'язана відмовити йому у внесенні до зазначеного Реєстру, якщо за результатами розгляду заяви встановлено, що сільськогосподарський товаровиробник не відповідає вимогам щодо питомої ваги вартості сільськогосподарських товарів у вартості всіх товарів, поставлених сільськогосподарським товаровиробником, встановленим пунктом 16-1.1 ст. 16, або якщо сільськогосподарський товаровиробник не зареєстрований платником податку на додану вартість, або щодо такого товаровиробника прийнято рішення про припинення. Крім того, вказані підстави конкретизуються у Порядку розподілу бюджетної дотації для розвитку сільськогосподарських товаровиробників та стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції у 2017 р., затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 8 лютого 2017 р. № 83 [173]. Слід зазначити, що, як і у вищезгаданих випадках, під вказані характеристики також можуть підпадати корпоративні підприємства, які входять до складу агрохолдингових груп та здійснюють виробництво сільськогосподарської продукції. Тобто, законодавець або просто «не помічає» подібної ситуації або свідомо створює умови, за яких агрохолдингам дозволяється користуватися будь-якими видами державної фінансової підтримки. Тому, пропонуємо доповнити пункт 16-1.1. ст. 16-1 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» абзацом наступного змісту: «не вважається сільськогосподарським товаровиробником корпоративне підприємство у розумінні Закону України «Про холдингові компанії в Україні», крім підприємства, яке здійснює види діяльності, визначені підпунктами 16-1.3.5 – 16-1.3.11 пункту 16-1.3 статті 16-1».

Таким чином, внесення запропонованих змін до ряду аграрних нормативно-правових актів забезпечить можливість вилучити агрохолдинги з програм державної підтримки сільського господарства, передбачених Законом України «Про державну підтримку сільського господарства України», (крім програм, спрямованих на розвиток тваринницької галузі). В

основі правового регулювання господарської діяльності в АПК лежить вимога ефективного і раціонального використання, а також відтворення і охорони земель сільськогосподарського призначення, які конституційно визнані основним національним багатством, особливо охоронюваним державою, а також інших природних ресурсів [166, с. 8]. На жаль, агрохолдинги не є зацікавленими щодо здійснення довгострокових капіталовкладень у сільськогосподарські угіддя, а також у заходи з їх охорони. Це обумовлено, на думку вчених, відсутністю необхідних гарантій довгострокового використання земельних ділянок [174, с. 30], оскільки оренда, як особлива форма консолідації земель, не викликає у агрохолдингів необхідного інтересу щодо її раціонального використання, а тому надає їй досить хижацького та виснажливого характеру [175]. Свідченням подібного використання землі є ситуація, що склалась в агрохолдингу ВАТ «Нафкомагро», який спеціалізується на експорті зерна кукурудзи, озимої пшениці та ячменю, що становить у структурі проданої ним товарної продукції фактично 100 %, з яких 65 % займає зерно кукурудзи, наслідком чого при відсутності сівозмін, а також внесення органічних добрив, на фоні запровадження монокультури, стало зменшення вмісту гумусу в ґрунті з 3,97 до 3,32 % на площі 1000 га сільськогосподарських угідь [176, с. 24–25].

Для того щоб змінити цю ситуацію, у науковій літературі пропонується: законодавчо обмежити розміри землекористування, включаючи оренду, у межах територіальних повноважень сільської ради; зобов'язати агрохолдинги впроваджувати науково обґрунтовані сівозміни, що включають виробництво трудомістких видів культур з відродженням тваринницьких галузей; запровадити екологічний контроль за системами обробітку ґрунтів і виробництва сільськогосподарської продукції. Аналогічну позицію займає і П.Ф. Кулинич, який зазначає про необхідність підвищення адміністративної, кримінальної, а особливо – майнової відповідальності за безгосподарне використання сільськогосподарських земель. Вказане примусить агрохолдинги спеціалізуватися не на здійсненні моногалузевого

рослинницького виробництва, а також займатися тваринництвом з утилізацією органічних відходів як органічних добрив для підвищення родючості ґрунтів. Це сприятиме відмові від практики безпрецедентного збільшення площі використовуваних сільськогосподарських угідь та стимулюватиме розвиток тваринництва у пропорції, що забезпечуватиме збереження й відновлення родючості ґрунтів шляхом внесення органічних добрив [164, с. 259].

Зважаючи на те, що агрохолдинги, як правило, займаються вирощуванням швидкоокупних та експортоорієнтованих сільськогосподарських культур та недотримуються вимог екологічного законодавства, особливої актуальності набуває питання забезпечення принципу екологізації аграрного виробництва [177, с. 91–92]. В аграрно-правовій літературі він позиціонується на рівні керівного положення-вимоги аграрного законодавства щодо нормативного закріплення і практичної реалізації так званих екологічних імперативів усіма суб'єктами сільського господарства для захисту навколишнього природного середовища з мінімізацією негативного впливу на нього антропогенних факторів, зі збереженням стійкої рівноваги екосистем, екологічно збалансованого природокористування у процесі здійснення сільськогосподарської діяльності, а також для виробництва екологічно безпечної та якісної сільськогосподарської продукції, не тільки рослинного, а й тваринного походження [178, с. 4]. Що стосується збереження природних ресурсів то, як вже зазначалося вище, на прикладі використання агрохолдингами земель сільськогосподарського призначення, воно є несумісним з їх господарською діяльністю.

Потребує окремого розгляду і проблема виробництва агрохолдингами якісної та екологічно безпечної продукції. Так, переважна частина таких суб'єктів господарювання декларує, що вони виступають виробниками саме такої продукції, а подекуди – і органічної продукції. Наприклад, агрохолдинг «Август» позиціонує себе як одне з провідних аграрних підприємств

України, що спеціалізується на виробництві та торгівлі екологічно чистою сільськогосподарською продукцією [179]. За законодавством України під виробництвом органічної продукції (сировини) розуміють виробничу діяльність фізичних та/або юридичних осіб, включаючи вирощування і переробку, без застосування хімічних добрив і пестицидів, а також генетично модифікованих організмів і консервантів тощо, коли на всіх етапах вирощування і переробки застосовуються правила, принципи, методи, встановлені Законом України «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції», для отримання натуральної, екологічно чистої продукції зі збереженням та відновленням природних ресурсів (ст. 1 Закону України «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції» від 10 липня 2018 року [180].

При виробництві органічної продукції її виробник має забезпечити, зокрема, здійснення господарської діяльності, яка не чинить шкідливий вплив щодо стану земель та родючості ґрунтів, сприяючи їх покращенню та збереженню якісних показників, запобігаючи негативному впливу на ґрунти, а також незворотній втраті гумусу і поживних речовин (п. 3 Детальних правил виробництва продукції (сировини) рослинного походження, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 31 серпня 2016 р. № 587 [181]. Крім того, суб'єкти господарювання у сфері виробництва органічної продукції мають постійно застосовувати багаторічні схеми з чергування культур у сівозмінах (п. 5 вказаних Детальних правил). Взагалі ж, як слушно зазначає А.М. Мірошніченко, саме використання більшої частини сільськогосподарських земель орендарями є вагомою, якщо не основною, причиною порівняно низького ступеню розвитку органічного землеробства в Україні [182, с. 175]. Враховуючи вищезазначене, дуже сумнівним уявляється факт вирощування агрохолдингом «Август» або будь-яким іншим агрохолдингом дійсно повністю органічної продукції.

Як зазначають фахівці, розвиток агрохолдингами органічного

виробництва, наприклад в овочівництві, плодівництві та ягідництві визначається певними стримуючими факторами. Насамперед, цьому сегменту ринку властива висока трудомісткість, що зумовлює неможливість максимальної заміни ручної праці механізованою, а це одразу ж суттєво підвищує затрати. Далі, основний принцип діяльності агрохолдингів полягає в забезпеченні ефективності за рахунок масштабів виробництва, тоді як перехід на його органічний різновид є довготривалим процесом, що характеризується неможливістю швидкого введення до органічного обігу великих земельних площ, що робить непривабливим зазначений процес для таких агроструктур. Нарешті, слід вказати на нерозвиненість органічного сучасного вітчизняного ринку овочів, плодів та ягід, що зумовлює недостатню привабливість цього сегменту для агрохолдингів [183, с. 25].

Що стосується виробництва безпечної харчової продукції, тобто харчової продукції, яка не чинить негативний вплив на здоров'я людини і є придатною для споживання (ст. 1 Закону України «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції» від 10 липня 2018 року [184]), то вказані суб'єкти господарювання мають для цього не тільки всі умови, а й порівняно з іншими – безумовні конкурентні переваги. Адже, як зазначають фахівці, таке виробництво забезпечується завдячуючи залученню і використанню новітніх технологій у сфері виробництва й переробки сільськогосподарської продукції, можливостей технологічного контролю на усіх її етапах, а також запровадженню належних стандартів якості [185]. Наприклад, в усіх підприємствах випуску харчової продукції ПАТ «МХП», запроваджені новітні технології виробництва, переробки й пакування продукції. На зазначених підприємствах були впроваджені так звані міжнародні системи менеджменту якості й безпеки харчової продукції, розроблені за допомогою аналізу ризиків і критичних точок контролю (система НАССР – Hazard Analysis and Critical Control Points), а також необхідної виробничої практики (з аббревіатурою GMP – Good Manufacturing Practice), сертифікованими

відповідно вимог ключових стандартів управління. У 2016 р. ПАТ «МХП» розпочало запровадження інтегрованої системи керування сільськогосподарським виробництвом (Global G.A.P.), спрямованої на охоплення всіх процесів вирощування птиці, починаючи від одержання яєць до забою дорослої птиці. Вимоги цього стандарту в цілому засновані на вимогах належної сільськогосподарської практики (GAP – Good Agricultural Practice), а також системи аналізу ризиків та критичних точок контролю (система НАССР), охорони навколишнього природного середовища, здоров'я і благополуччя працівників та благополуччя тварин [186].

Окремо слід зупинитися на проблемі правового регулювання оподаткування агрохолдингів. За різними даними, більшість з таких компаній зареєстровані у містах країни або за її межами, що позбавляє державний та місцеві бюджети можливості отримувати від них необхідні надходження у вигляді податків. Як зазначається у науковій літературі, офшорні зони дають змогу суб'єктам господарювання ухилятися від оплати податку на прибуток, а також сприяють вивезенню капіталу за кордон. Крім того, холдингові компанії отримують можливість торгувати власними активами, обходячи українське законодавство. Так, люксембурзька компанія «Кернел» набула декілька кіпрських компаній, які контролювали вітчизняну компанію «Олсідс». Однак наша держава не одержала жодних податкових надходжень [187, с. 60]. Не дивлячись на ратифікацію Законом України від 4 липня 2013 р. Конвенції між Урядом України і Урядом Республіки Кіпр про уникнення подвійного оподаткування та запобігання податковим ухиленням стосовно податків на доходи та Протоколу до неї [188], на думку фахівців, Кіпр залишається унікальною холдинговою юрисдикцією, яка незважаючи на підвищення ставок по деяких видах доходів, застосування внутрішнього кіпрського законодавства дозволяє структурувати активи і створювати холдингові групи з найменшим податковим навантаженням [189].

За українським законодавством, корпоративні сільськогосподарські підприємства, власником холдингового корпоративного пакету акцій яких

виступає агрохолдингова компанія, можуть використовувати пільговий режим оподаткування та виступати платниками єдиного податку 4 групи. Адже, згідно з п. 291. 4 ст. 291 Податкового кодексу України, обов'язковими умовами для реалізації цього положення є необхідність наявності статусу сільськогосподарського товаровиробника, який корелює з часткою сільськогосподарського товаровиробництва в розмірі 75 відсотків і вище за попередній податковий рік. Тобто таким товаровиробником є юридична особа незалежно від організаційно-правової форми, що здійснює виробництво сільськогосподарської продукції, розведення, вирощування та вилов риби у внутрішніх водоймах та її переробкою, яка відбувається на власних або орендованих потужностях, включаючи власновироблену сировину і залучену на давальницьких умовах, а також проводить операції з її постачання.

Водночас платників зазначеного єдиного податку 4 групи звільняють від нарахування, сплати і податкової звітності з податків і зборів, якими є податок на прибуток підприємств, податок на майно (у частині земельних податків), за винятком податку за земельні ділянки, не використовувані для сільськогосподарського виробництва, рентних плат за спеціальне використання вод (п. 297.1 ст. 297 ПК України).

В юридичних публікаціях зазначається, що при сплаті вищевказаного податку, податкове навантаження перекладається на природні ресурси, не зачіпаючи прибутків товаровиробників. Це призводить до випадіння з уваги фінансового результату діяльності підприємства [190, с. 149]. На думку фахівців у сфері аграрної економіки, має бути встановлено диференційований підхід до справляння такого податку, з урахуванням доходів сільськогосподарських товаровиробників, залежно від величини чистого доходу (виручки) на гектар сільськогосподарських угідь. Це дозволить вирівняти економічні умови діяльності сільськогосподарських підприємств як традиційного типу, так і підконтрольних агрохолдингам, а також суттєво збільшити надходження до місцевих бюджетів тих сільських

рад, на територіях яких здійснюється сільськогосподарська діяльність [46, с. 17]. На необхідність встановлення зобов'язання агрохолдингів щодо сплати частини податкових платежів до відповідних місцевих бюджетів за місцезнаходженням земельних площ, використовуваних останніми, звертає свою увагу і професор В.Ю. Уркевич. На думку науковця, величина зазначених платежів може формуватися, виходячи з площ земельних ділянок, використовуваних при виробництві сільськогосподарської продукції [43, с. 121–122]. На наш погляд, податкова політика щодо агрохолдингів має змінитися докорінним образом. Враховуючи їх нищівне ставлення до земель сільськогосподарського призначення та надприбутки, які отримуються в процесі їхньої діяльності на вказаних землях, ці суб'єкти господарювання мають бути позбавлені можливості сплачувати податки на пільгових умовах. З цією метою пропонуємо, внести зміни до Податкового кодексу України, шляхом доповнення пункту 291.5¹ ст. 291 підпунктом 4 наступного змісту: «291.5 ¹.4. є холдингові компанії та/або корпоративні підприємства у розумінні Закону України «Про холдингові компанії в Україні», які здійснюють виробництво та переробку сільськогосподарської продукції, крім тваринницької» [191, с. 191].

В юридичних джерелах обстоюється думка щодо активності агрохолдингів, як учасників інвестиційних правовідносин у галузі сільського господарства, зі значною їх частиною, сформованої за рахунок іноземних інвестицій, утворених з коштів іноземних інвесторів [192, с. 15], а також зовнішніх фінансових ресурсів завдяки експортним операціям. Крім того, досить потужним зовнішнім джерелом фінансування їх діяльності є емісія цінних паперів. Близько десяти українських агрохолдингів розміщують свої акції та облігації на міжнародних фондових біржах – Лондонській, Франкфуртській і Варшавській, використовуючи такі два інструменти як первинне публічне розміщення акцій (IPO – Initial Public Offering) та депозитарні розписки, які дають змогу отримати конкурентні переваги, підвищити ринкову вартість своїх підприємств [193, с. 46]. Похідною виходу

на зарубіжні фондові біржі є відкриття доступу до кредитних ресурсів зарубіжних банків, вартість (плата за користування) яких у 2,0–2,5 рази нижча ніж українських банків. Так, успішним є співробітництво між компанією «НІБУЛОН» та Європейським банком реконструкції та розвитку (далі – ЄБРР), що розпочате в 2010 р. Згідно з кредитним договором, інвестиції спрямовуються на фінансування торговельної та експортної діяльності і передбачають 2 етапи кредитування: 19 мільйонів доларів надаються напряму ЄБРР, а 71 мільйон доларів будуть синдіковані через комерційні банки-партнери [194]. У цьому контексті варто зауважити, що українські банки видавали кредити агрохолдингам, як правило, на більш привабливих умовах порівняно із іншими сільськогосподарськими підприємствами. Адже, в таких випадках, корпоративні підприємства можуть використовувати майнове забезпечення з боку материнської компанії у якості застави. Так, за повідомленням юридичної фірми «Василь Кисіль та партнери», синдикат українських банків, організований УкрСиббанком, відкрив ТОВ «Кернел-Трейд», що входить в українську аграрну групу «Кернел», поновлювану кредитну лінію на суму \$ 80 млн. Кредитна лінія надається терміном на три роки для фінансування витрат сільськогосподарських підприємств групи «Кернел» з вирощування сільськогосподарських культур [195]. Звідси випливає висновок про кращий доступ агрохолдингів до фінансових ресурсів, що призводить до можливості впровадження сучасних технологій на всіх стадіях і ланках виробничого процесу, значно підвищуючи їх конкурентоспроможність.

Крім того, корпоративними сільськогосподарськими підприємствами активно використовується лізинг. На жаль, звичайними стали справи про неповернення такими підприємствами сум боргових зобов'язань за договорами лізингу сільськогосподарської техніки. В якості прикладів, можна навести ряд рішень господарських судів, прийнятих на користь позивача (лізингових компаній), про стягнення такої заборгованості або розірвання договору та зобов'язання повернути предмет лізингу. Зокрема,

рішення господарських судів Тернопільської області від 26 листопада 2014 р. по справі за позовом ТОВ «ОТП Лізинг» до ТОВ «Мрія-Центр» про розірвання договору та зобов'язання повернути предмет лізингу [196], Вінницької області від 6 жовтня 2015 р. по справі за позовом ТОВ «ВіЕйБіЛізинг» до ТОВ «Вінницька аграрно-промислова група» та ТОВ «Прилуцьке» про стягнення 191143,13 грн. заборгованості [197] та інші.

В економічній літературі неодноразово піднімалося питання щодо негативного впливу агрохолдингів на розвиток соціальної сфери села. Адже, їх господарська діяльність призводить до зростання рівня безробіття через вивільнення зайвих працівників (агрохолдинги витіснили до мільйона людей, які опинилися у своїх особистих селянських господарствах) [198, с. 100–101], недостатньої участі у формуванні місцевих бюджетів та в розбудові соціальної інфраструктури села при її активній експлуатації тощо, що в кінцевому підсумку стає ще одним джерелом вимивання коштів із села [199, с. 10]. Крім того, вказується, що наслідком такої діяльності стає зростання соціальної напруги на селі, перерозподіл власності та зниження життєвого простору для діяльності інших організаційно-правових форм господарювання на землі [175, с. 17]. Зазначені процеси призводять до зубожіння сільського населення, розвитку міграційних процесів та поступовому вимиранню сільських територій. На жаль, на державному рівні не розроблено стратегії, спрямованої на подолання таких негативних явищ. Це свідчить про неналежне виконання державою однієї з основних функцій – забезпечення соціальної спрямованості економіки, що передбачено ст. 13 Конституції України.

Як слушно зазначає О.В. Гафурова, для більшості сільськогосподарських підприємств проведення соціальної діяльності залишається традиційним. Крім того, за відсутності фінансових джерел у місцевих бюджетах лише безпосередньо підприємства можуть здійснювати розвиток сільської соціальної інфраструктури за рахунок власних грошових надходжень [200, с. 87]. Більше того, на думку, Т.О. Коваленко та

С.І. Марченко, господарська діяльність в АПК має безпосереднє відношення до соціальної діяльності господарюючих суб'єктів і виступає засобом досягнення задоволення потреб громадян, що дає підстави виділити принцип державного забезпечення соціальної спрямованості господарської діяльності в АПК [166, с. 8].

Для суб'єктів господарювання корпоративного типу, особливо тих, що здійснюють свою діяльність у сільській місцевості, необхідним є дотримання корпоративної соціальної відповідальності. Як зазначається у науковій літературі, концепція такої відповідальності передбачає забезпечення працівників не лише адекватними умовами праці, а безпосередньо й життя у частині постійного підвищення рівня їх кваліфікації, профілактичного лікування, будівництва житла, розвитку соціальної сфери в цілому [201]. Вона реалізується через запровадження і подальший розвиток соціальної відповідальності перед працівниками і державою, перед громадами регіону загалом та саме тих територій, де функціонує підприємство [168, с. 215]. Зважаючи на те, що соціальна відповідальність підприємства перед державою полягає у своєчасній сплаті обов'язкових податків та зборів, про що вже йшлося у даному підрозділі, зупинимось більш докладно на аналізі правового регулювання першого та третього напрямів такої відповідальності.

Соціальна відповідальність агрохолдингів перед їхніми працівниками передбачає забезпечення останніх якісними і безпечними умовами праці з відповідною гідною, чесною і адекватною оплатою праці та системою мотивації і заохочень, справедливою системою надбавок і компенсацій тощо. Насамперед, необхідно зазначити, що найбільшою соціальною проблемою в сільській місцевості України є низький рівень заробітної плати – тобто винагороди, обчисленої, переважно, у грошовому виразі, та яку власник чи уповноважений ним орган сплачує працівникам за виконану ними роботу (ч. 1 ст. 94 Кодексу законів про працю України [202].). При цьому, в економічній літературі наводяться дані, за якими в сільськогосподарських підприємствах, підконтрольних агрохолдинговим формуванням, розмір

середньомісячної оплати праці є нижчій, ніж у сільськогосподарських підприємствах традиційного типу на 19, 3 %. Крім того, не дивлячись на те, що вказані формування є в своїй більшості транснаціональними структурами, в українських агрохолдингах середньомісячна заробітна плата працівників нижча у 6–9 разів порівняно з країнами Євросоюзу, що використовують таку ж техніку і технології [46, с. 8, 15].

Як вже зазначалося вище, ще однією проблемою, яка потребує нагального вирішення, є проблема сільського безробіття. Адже, як відмічають науковці, орієнтація агрохолдингів на вирощування високоінтенсивних культур та згортання трудомістких галузей – тваринництва, льонарства, хмелярства тощо призвело до істотного скорочення кількості найманих працівників – з 4,3 млн у 1990 р., 2,8 млн у 2000 р. до менше 1 млн осіб в останні роки [203, с. 111]. Вивчаючи зазначену проблему, деякі автори наголошують, що у перспективі в зоні діяльності цих так званих у переносному значенні «монстрів» не більше 10–15 осіб працівників у кожному з сіл [204].

Слід звернути увагу, що потреби сільськогосподарських підприємств у працівниках масових професій (включаючи трактористів, комбайнерів, операторів тваринницьких ферм) задовольняються за рахунок міських жителів, а в робітниках ручної праці – шляхом вербування сезонних бригад, в т. ч. й з іноземних громадян [205, с. 26]. Таким чином, можна стверджувати, що агрохолдинги не зацікавлені у створенні нових робочих місць. Відповідно, вказані відносини потребують належного правового регулювання у напрямі забезпечення зайнятості сільського населення, яке проживає на територіях, де здійснюють виробничу діяльність зазначені компанії. Вирішення цієї проблеми набуває ще більшої актуальності у зв'язку із прийняттям Концепції розвитку сільських територій, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2015 р. № 995-р. [206], якою передбачено необхідність збільшення кількості робочих місць на селі до 1 млн та збільшення кількості зайнятого сільського населення у 1,5

раза. У науковій літературі запропоновано різні варіанти вирішення вказаної проблеми. Так, на думку Ю.О. Лупенка та М.Ф. Кропивка доцільно було б надати орендодавцям земель право першочергового працевлаштування на роботу у структурі орендаря [46, с. 16]. В.Ю. Уркевич взагалі вважає за потрібне зобов'язати агрохолдинги надавати робочі місця для певної кількості мешканців сільських населених пунктів за місцезнаходженням використовуваних ними земельних площ. Кількість таких працівників може визначатися залежно від площі земельної ділянки, що використовується відповідним агрохолдингом. У разі невиконання такого обов'язку агрохолдинг має сплатити відповідні кошти до місцевого бюджету [43, с. 122]. Аналогічної думки дотримуються і інші представники юридичної науки. [96, с. 212]. Зазначені кошти мають використовуватися на фінансування заходів із створення робочих місць у сільській місцевості. На наш погляд, можливим є використання цих двох варіантів. Але, для того, щоб вони набули обов'язкового значення, необхідно закріпити ці положення на законодавчому рівні, зокрема шляхом прийняття Закону України «Про агрохолдингові компанії в Україні».

На жаль, механізм державного регулювання соціальної функції сільськогосподарських підприємств базується на виконанні ними мінімальних соціальних стандартів, встановлених законодавством. Хоча, на думку економістів, «соціальний пакет» мав би бути розширеним як для працівників (оплата медичних послуг, витрат на відпочинок, дозвілля тощо), так і місцевих спільнот, на території яких розміщені підприємства (зокрема фінансування установ професійної підготовки, спортивних закладів, дитячих садків; створення привабливих пейзажів, будівництво доріг, заліснення ярів, залуження схилів тощо) [203, с. 111–112].

Зважаючи на те, що в процесі своєї господарської діяльності зазначені компанії активно використовують такі об'єкти соціальної інфраструктури села, як: дороги, мережі електро-, водо-, газопостачання тощо., вони мають приймати участь і в їх утриманні. Враховуючи зазначене, вважаємо слушною

думку, що, такий вид відповідальності передбачає здійснення ініціативних та компенсаційних витрат на соціальні програми, розвитку суспільного співжиття, покращення умов громадського співіснування на територіях, оточуючих підприємство [168, с. 215].

У науковій літературі зазначається, що агрохолдинги чинять негативний вплив на соціальний розвиток села [37, с. 47]. Це пов'язане з тим, що їх діяльність спрямована на реалізацію бізнес-проектів, головною метою яких є одержання прибутків і примноження таким чином капіталів їх засновників. При цьому надання фінансової підтримки для розвитку сільської інфраструктури випадає з кола інтересів і функцій агрохолдингів [55, с. 5]. Важливим поясненням цього становища є те, що засновники (власники) агрохолдингів, у своїй абсолютній більшості, не мешкають у місцях ведення ними агробізнесу, а тому як вони самі, так і їх сім'ї не користуються і навіть не мають жодного наміру користуватися сільською інфраструктурою [1, с. 5].

Тим не менш, останнім часом окремі агрохолдинги такі, наприклад, як ПАТ «Миронівський хлібопродукт» та ТОВ «ТАС АГРО» несуть витрати, пов'язані з підтримкою розвитку сільських територій. Так, першим запроваджено соціальний проект «Село. Кроки до розвитку», спрямований на стимулювання соціальної активності в сільських громадах і має на меті підтримку кращих бізнес-ініціатив громадян, зокрема в розвитку соціально-економічного, культурного і туристичного потенціалу краю. Проект реалізовуватиметься в селах Бершадського, Гайсинського, Тростянецького, Тульчинського та Немирівського районів Вінницької області [207]. Другим – такі соціальні проекти, як «сільська школа», «дитячий садочок», «здоров'я», «сільські ради». Їх реалізація спрямована на утримання соціальної інфраструктури села: здійснення ремонту закладів, оновлення їх матеріальної бази, закупка медичного обладнання, будівництво дитячих майданчиків тощо [208]. Проте підтримка соціальних закладів агрохолдингами має, як правило, несистематичний характер [205, с. 26].

Важливим у цьому напрямі, на наш погляд, є налагодження

взаємовигідної співпраці з органами місцевого самоврядування. Так, одним із можливих шляхів заохочення великих підприємств до інвестування в розвиток соціальної інфраструктури села, може стати на думку В.М. Єрмоленка, широке інформування органами місцевого самоврядування в засобах масової інформації громадськості про благодійні інвестиційні внески та особи їх вкладників, а також стимулювання таких інвестицій, наприклад, через присвоєння вулицям села імен інвесторів тощо [209, с. 204–205]. Прикладом такої взаємодії може стати підписання Меморандуму про співпрацю між Вінницькою обласною державною адміністрацією та ПАТ «Миронівський хлібопродукт» згідно з яким перша виступить партнером конкурсу і буде надавати інформаційну та організаційну допомогу по даному проекту [207]. Крім того, у науковій літературі пропонується співпраця у формі соціально-економічного партнерства, що передбачає собою укладення так званих соціальних угод між сільськогосподарським підприємством та сільською радою, на території якої розташоване зазначене підприємство. Угода про соціально-економічне партнерство – це своєрідна добровільна благодійна допомога сільськогосподарських товаровиробників сільській громаді, що полягає у перерахунку орендарями земельних ділянок коштів до бюджетів сільських рад у розмірі приблизно від 30 до 50 грн. за 1 га орендованої землі для вирішення соціальних, життєво необхідних, проблемних питань (соціально-економічний та культурний розвиток територіальних громад, допомога при влаштуванні благоустрою, впорядкуванні сміттєзвалищ, ремонт доріг, загальноосвітніх закладів, установ медицини) [210, с. 127].

Не можна не погодитись із думкою, що внесок агрохолдингів у соціальний розвиток села оцінюється передусім участю у зміцненні економіки сільських територій, підвищенні рівня орендної плати за використання земельних ресурсів та оплати праці своїх працівників, створенні робочих місць для жителів сільських територій, участі в розбудові соціальної інфраструктури сільських територій, формуванні надходжень до

держаного і місцевого бюджетів [166, с. 14]. Враховуючи все вищезазначене, можна стверджувати, що діяльність таких компаній не сприяє в достатній мірі соціально-економічному розвитку сільських територій. Адже ними запроваджуються лише одиничні проекти, які не спрямовані на комплексне вирішення соціальних проблем села.

Таким чином, у процесі правового регулювання діяльності агрохолдингів, мають вживатися заходи (як зобов'язального, так і стимулюючого характеру), спрямовані на посилення соціальної складової та підтримку розвитку сільських територій. Для цього необхідно закріпити законодавчому рівні, зокрема у Законі України «Про холдингові компанії в Україні», підвищену соціальну відповідальність таких компаній, передбачивши їх обов'язок щодо першочергового працевлаштування місцевих жителів, участі в розбудові соціальної інфраструктури сільських територій тощо) та правовий механізм їх забезпечення [211, с. 50].

Висновки до розділу 2

Проведене дослідження особливостей правового забезпечення створення і функціонування агрохолдингів за законодавством України, дало змогу дійти таких висновків:

- переважна частина холдингових компаній в аграрному секторі економіки була створена у процесі реорганізації КСП, а також корпоратизації та приватизації майна державних підприємств агропромислового комплексу;
- при створенні агрохолдингових компаній антимонопольне законодавство практично не застосовується, що призводить до фактичної монополізації аграрного ринку;
- з метою отримання офіційної інформації щодо кількості холдингів, зокрема, які здійснюють свою діяльність в аграрному секторі економіки, важливим є створення Державного реєстру холдингових компаній України. Негативною слід визнати практику нормотворення згідно з якою,

необхідність створення реального правового механізму з метою виконання положень закону, підмінюється прийняттям нормативно-правового акту, що скасовує таке виконання. Вказане стосується внесення змін до пункту 4 статті 3 Закону України «Про холдингові компанії в Україні» щодо відміни державної реєстрації холдингових компаній у спеціальному державному реєстрі;

- зважаючи на те, що в процесі реформування аграрного сектору економіки країни, утворилася значна кількість сільськогосподарських підприємств корпоративного типу (господарських товариств), доцільно зазначити, що управлінські відносини, які входять до предмету аграрного права, базуються не лише на принципах колективного (кооперативного) самоврядування, а й на корпоративних принципах;

- серед учасників корпоративного управління в агрохолдинговій групі особливе місце займають корпоративні підприємства, що, як правило здійснюють виробництво (переробку) сільськогосподарської продукції, тобто відносяться до сільськогосподарських підприємств;

- враховуючи складну структуру агрохолдингових груп, доцільним вбачається умовно виокремити три рівні управлінських відносин, які в них виникають: 1) внутрішні управлінські відносини в холдинговій компанії; 2) внутрішні управлінські відносини в корпоративних підприємствах; 3) зовнішні управлінські відносини між холдинговою компанією та корпоративними підприємствами. При чому, особливості управлінських правовідносин 1 та 2 груп обумовлені не тільки організаційно-правовою формою суб'єктів господарювання в яких вони виникають, а також метою їхньої діяльності. Так, управлінські правовідносини 1 групи спрямовані, як правило, на забезпечення ефективного управління корпоративними пакетами акцій корпоративних підприємств. Тоді, як 2 група спрямована на забезпечення ефективного управління сільськогосподарським виробництвом;

- з метою виключення агрохолдингів та корпоративних підприємств з програм державної підтримки сільського господарства, (крім програм,

спрямованих на розвиток тваринницької галузі), пропонується внести наступні зміни до аграрного законодавства:

1. У Законі України «Про державну підтримку сільського господарства України»:

1) пункт 12.3 статті 12 доповнити абзацем «є) є холдинговою компанією та/або корпоративним підприємством у розумінні Закону України «Про холдингові компанії в Україні»;

2) підпункт 13.2.1 пункту 13.2. статті 13 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» викласти в наступній редакції: «13.2.1. Кредитна субсидія та/або компенсація лізингових платежів надаються особам, які є суб'єктами господарювання агропромислового комплексу, крімхолдингових компаній та / або корпоративних підприємств в розумінні Закону України «Про холдингові компанії в Україні».

3) пункт 16 -1.1. статті 16-1 доповнити абзацом наступного змісту: «не вважається сільськогосподарським товаровиробником корпоративне підприємство, у розумінні Закону України «Про холдингові компанії в Україні», крім підприємства, яке здійснює види діяльності, визначені підпунктами 16-1.3.5 – 16-1.3.11 пункту 16-1.3 статті 16-1».

2. У Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для фінансової підтримки заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 р. № 300:

доповнити пункт 5 після слів «не надається», словами «холдинговим компаніямта / або корпоративним підприємствам у розумінні Закону України «Про холдингові компанії в Україні», крім тих, які провадять діяльність з вирощування та розведення великої рогатої худоби молочних порід, іншої великої рогатої худоби»;

– з метою недопущення пільгового оподаткування агрохолдингів, необхідним є внесення наступних змін до Податкового кодексу України:

доповнити пункт 291.5 ¹ статті 291 підпунктом наступного змісту:

«291.5¹.4. є холдингові компанії та / або корпоративні підприємства у розумінні Закону України «Про холдингові компанії в Україні», які здійснюють виробництво та переробку сільськогосподарської продукції, крім тваринницької»;

– у процесі правового регулювання діяльності агрохолдингів, мають вживатися заходи (як зобов'язального, так і стимулюючого характеру), спрямовані на посилення соціальної складової та підтримку розвитку сільських територій. Для цього необхідно закріпити законодавчому рівні, зокрема у Законі України «Про агрохолдингові компанії в Україні», підвищену соціальну відповідальність таких компаній, передбачивши їх обов'язок щодо першочергового працевлаштування місцевих жителів, участі в розбудові соціальної інфраструктури сільських територій тощо) та правовий механізм їх забезпечення.

РОЗДІЛ 3. СУЧАСНИЙ СТАН І НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН АГРОХОЛДИНГІВ В УКРАЇНІ

3.1 Особливості правового забезпечення формування землекористувань агрохолдингів в Україні

Земельні ресурси були і залишаються одними із визначальних чинників ведення сільськогосподарської діяльності. Земля виступає основним засобом виробництва у сільському господарстві. Без наявності у сільськогосподарського товаровиробника земельних ділянок на певному правовому титулі, зокрема на праві власності або користування будь-яке сільськогосподарське виробництво навряд чи є можливим, а тому практично кожний сільськогосподарський товаровиробник старається збільшити кількість і розмір належних йому на праві власності чи користування земельних ділянок, або хоча б зберегти наявний обсяг землекористування.

Правові засади використання земельних ресурсів агрохолдингами визначені земельним законодавством. Початковий етап здійснення проголошеної в нашій країні земельної реформи охарактеризувався прийняттям Земельного кодексу Української РСР від 18 грудня 1990 р. [212] та постанови Верховної ради Української РСР «Про земельну реформу» від 18 грудня 1990 р. № 563-XII [213]. У цій Постанові підкреслювалося значення земельної реформи як складової частини економічної реформи, що проводиться в Україні, зумовленої переходом економіки нашої держави до запровадження ринкових відносин. Як наслідок, завдання цієї реформи сфокусувались у сфері перерозподілу земель з їх одночасною передачею в приватну і колективну форми власності, а також у землекористування суб'єктам земельних відносин у вигляді підприємств, установ і організацій для створення рівноправних умов розвитку різними формами господарювання на землі, створення багатоукладної моделі економіки, а

також раціонального й ефективного використання та охорони земель.

Декларуючи незмінність та виключність права державної власності на землі, що ототожнювалось тоді з правом власності народу Української РСР, Земельний кодекс 1990 р. передбачав реформування існуючих на той час прав на землю: довічного успадкованого володіння для громадян, постійного володіння для аграрних підприємств і тимчасового володіння, зокрема на правах оренди, здійснюваного сільськогосподарськими та іншими підприємствами, установами, організаціями і громадянами.

Введення у земельне законодавство інституту права володіння землею було зумовлене потребами лібералізації земельних відносин у галузі сільського господарства, зокрема, необхідністю надання сільськогосподарським товаровиробникам і громадянам, які отримали земельні ділянки для низки потреб, додаткових гарантій прав на землю, порівняно з тими гарантіями, які були встановлені для землекористувачів [213, с. 41]. Проте надання сільськогосподарським товаровиробникам та громадянам таких гарантій передбачалось здійснити без зміни основи тогочасного земельного ладу, яким була виключна власність держави на землю.

Згідно зі ст. 6 Земельного кодексу 1990 року у постійне володіння земля надавалась колгоспам, радгоспам, іншим державним, кооперативним, громадським підприємствам, установам та організаціям для ведення сільського, а також лісового господарства. Статтею 39 ЗК України 1990 року землеволодільцям було надане право: самостійного господарювання на землі; привласнення виробленої сільськогосподарської продукції та одержання доходів від її реалізації; використання в установленому порядку для господарських потреб наявних на земельній ділянці загальнопоширених корисних копалин, торфу, лісних угідь, водних об'єктів, а також вилучення інших корисних властивостей землі; спорудження в установленому порядку житлових, виробничих, культурно-побутових та інших будівель і споруд; власності на посіви сільськогосподарських культур і посадки насаджень;

отримання від нових землеволодільців, землекористувачів чи місцевих рад компенсацій за проведені заходи з підвищення родючості земель у разі їх вилучення чи добровільної відмови.

Знаменною подією безумовно стало прийняття 30 січня 1992 року Верховною Радою України Закону України «Про форми власності на землю» [214], який того ж дня був введений у дію. Закон складався лише з двох статей, у першій з яких йшлося про запровадження в Україні плюралістичної моделі з трьох форм власності на землю: державної, колективної та приватної, а в другій закріплювалась рівність усіх форм власності. Цей Закон мав, по суті, рамковий характер і до регулювання земельних відносин на практиці не застосовувався. Згодом усі його положення були сприйняті новою редакцією Земельного кодексу України, прийнятою 13 березня 1992 року [215]. У зазначеній редакції ЗК України відбулась деталізація вищевказаних форм власності на землю, а також упорядкування порядку передачі земель до приватної власності громадян України для забезпечення цілей, аналогічних встановленим попереднім ЗК Української РСР, які надавали право довічно успадкованого володіння. У свою чергу, за юридичними особами зберігалось право постійного чи тимчасового землекористування, включаючи на умовах оренди.

Слід зазначити, що умовою прийняття ЗК України 1990 р. було запровадження «мораторію» на землі сільськогосподарського призначення на 6 років. І це було реалізовано саме у новій редакції Земельного кодексу у березні 1992 року. Зокрема, відповідно до ст. 17 ЗК України (у редакції 1992 р.) власники наданих їм Радами народних депутатів земельних ділянок, не могли протягом 6 років з моменту набуття ними права власності будь-яким способом відчужити таку земельну ділянку, виключаючи передачу її в спадщину або повернення відповідній Раді народних депутатів на аналогічних умовах, за якими вона була набута. Зазначений строк може бути скорочений лише за існування поважних підстав судовим рішенням за обґрунтованим позовом власника.

Слід звернути увагу, що перші агрохолдинги в Україні створювались у період активного запровадження першого «мораторію» на землю у вітчизняному земельному законодавстві. При цьому варто згадати Указ Президента України «Про холдингові компанії» від 11 травня 1994 р. № 224/94, згідно з яким запроваджувались певні обмеження їх діяльності, зокрема у сфері виробництва і переробки сільськогосподарської продукції. Зазначений Указ втратив свою чинність тільки у 2007 році з прийняттям у 2006 році практично однойменного Закону України «Про холдингові компанії в Україні», яким не передбачалося жодних обмежень діяльності холдингових компаній у частині виробництва й переробки сільськогосподарської продукції. З цього слідує, що в період з 1994 по 2007 роки існування агрохолдингів не мало жодних законних підстав.

Однак у 1991–1996 роках через недосконалість господарського і земельного законодавства України, склалися сприятливі умови для створення у сільському господарстві нашої держави потужного тіньового сегмента з набуттям і подальшим перерозподілом орендованих земель сільськогосподарського призначення на користь середніх і великих аграрних підприємств, що взаємно поглинаючи один одного, стали створювати агрохолдинги. Формування земельних ресурсів агрохолдингів у цей час здійснювалось напівлегальним способом. Найбільш поширеними способами ухилення від встановленого мораторію були: укладення попереднього договору купівлі-продажу з умовою повного набуття ним законної сили лише після закінчення дії мораторію; видачі довіреності на право розпорядження землею; укладення договору оренди з умовою першочергового права викупу [1, с. 10].

Зі збігом шестирічного мораторію на землю, передбаченого Земельним кодексом України (у редакції 1992 р.), ця земля почала вільно купуватись та продаватись. Паралельно в Україні почали активізуватися процеси створення агрохолдингів. Об'єми купівлі були незначними, тим не менш, у 2001 р. з прийняттям нового Земельного кодексу України від 25 жовтня 2001 р. було

пролобійоване введення тимчасового мораторію спочатку на 1 рік, а потім на 4 роки, яким було встановлено заборону будь-яким землевласникам (фізичним та юридичним особам), що мали земельні ділянки сільськогосподарського призначення незалежно від напряму їх використання до 1 січня 2005 року будь-яким способом відчужувати їхні земельні ділянки або земельні частки (паї). Винятки були зроблені лише для випадків їх міни, передачі у спадщину і вилучення земель для суспільних потреб. З цього часу правове регулювання земельних відносин агрохолдингів обмежалося заборонними методами, викликаними мораторієм на відчуження земель сільськогосподарського призначення.

Однак, поки діяв законодавчий припис щодо мораторію на землю та вирішувалися питання із запровадженням ринку сільськогосподарських земель, набирали обертів процеси створення агрохолдингів і формування ними своїх «земельних банків». З початку 2000-х рр. проявляється прагнення агрохолдингів до укрупнення «земельних банків». Неабияке значення у цьому процесі почала відігравати оренда земель, правові засади якої були визначені Законом України «Про оренду землі» від 6 жовтня 1998 року [216]. Згідно положень ст. 93 ЗК України земельні ділянки набули можливості надаватися в оренду не тільки громадянам і вітчизняним юридичним особам, а й іноземцям та особам без громадянства, включаючи іноземних юридичних осіб, міжнародні об'єднання і організації, а також іноземні держави.

На діяльність сучасних агрохолдингів позитивно впливає насамперед розмір орендної плати за сільськогосподарські землі в Україні, низький рівень якої дає можливість орендарям одержувати досить низьку собівартість виробленої сільськогосподарської продукції. Разом з тим у нашій країні розмір орендної плати за оренду земель сільськогосподарського призначення варіюється залежно від регіону. При цьому середня річна орендна плата за користування одним гектаром земель сільськогосподарського призначення складає щонайменше 50 доларів США [217].

Згідно статистичних даних за 2019 рік в цілому по Україні громадяни-

орендодавці земельних часток (паїв) у середньому одержали 1613 гривень орендної плати за один гектар. Найвищі рівні орендної плати за земельні паї були зафіксовані у Черкаській (3525 грн/га), Полтавській (2970 грн/га), Харківській (2495 грн./га) та Хмельницькій (2227 грн/га) областях. Найдешевшим орендне землекористування виявилося у Запорізькій (878 грн/га), Херсонській (927 грн/га), Закарпатській (931 грн/га) та Донецькій (946 грн/га) областях [218].

Переломним у розвитку орендних земельних відносин, в першу чергу для агрохолдингів, став Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» від 3 грудня 1999 р., спрямованого на впорядкування питань оренди земельних паїв, спрощення порядку реєстрації договорів оренди земель сільськогосподарського призначення, що зумовило значне прискорення темпів створення нових агроформувань, включаючи агрохолдинги. Відповідно до положень цього Указу, починаючи з 2000 року, сільськогосподарські підприємства почали відображати площі орендованих земель в обліку, а сплачену орендну плату – у собівартості сільськогосподарської продукції [219, с. 379]. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 р. закріпив положення цього Указу Президента і сприяв подальшим позитивним зрушенням.

Починаючи з 2000 року, орендно-земельні відносини почали домінувати в сільськогосподарському виробництві, тоді як орендна плата набула значення додаткового важелю соціальної підтримки села. При цьому відбулась зміна ролі агрохолдингів у фінансуванні селян-власників земельних паїв, переданих агрохолдингам в оренду. При законодавчій регламентації нижньої межі орендної плати з рівнем 3 % від нормативної грошової оцінки орендованих земельних ділянок, агрохолдинги пропонують до 8 %, що становить суттєву різницю. За статистичними даними понад 5,2 млн. селян віддали свої земельні паї в оренду. Орендодавці втратили довіру до підприємств, де отримали земельні частки паї, і укладають договори

оренди з іншими суб'єктами, зокрема, агрохолдингами, питома вага яких у загальній структурі договорів зросла на 41 % [219, с. 379]. Суттєвим аргументом у цьому стала вища спроможність агрохолдингів, порівняно з невеликими сільськогосподарськими підприємствами, щодо залучення інвестицій, кваліфікованих кадрів, розвитку виробничої інфраструктури.

Виплачуючи вищу орендну плату, агрохолдинги тим самим витісняють з орендних відносин дрібних товаровиробників, зокрема фермерів, не здатних конкурувати з ними. Разом з тим навряд чи доцільно поки що вести мову про монополію ринку сільськогосподарської оренди агрохолдингів в сучасних умовах функціонування більше 40 тисяч фермерських господарств, які переважно також орендують сільськогосподарські угіддя. Є на цьому ринку й інші сільськогосподарські підприємства-орендарі сільськогосподарської землі [220, с. 86]. Однак нераціонально було б і заперечувати існуючий значний вплив агрохолдингів на стан сучасного ринку оренди землі. Агрохолдинги витісняють фермерів з цього ринку, змушуючи змінювати спеціалізацію своїх господарств, відходити від виробництва недостатньо прибуткових зернових і технічних культур, замінюючи їх вирощуванням овочів, фруктів і ягід. Також вони змушують покидати аграрних бізнес неконкурентоспроможних неефективних сільськогосподарських підприємств, перебираючи на себе орендовані ними землі. Разом з тим це має свій позитивний результат, оскільки агрохолдинги отримують більші обсяги дешевшої продукції завдяки застосуванню новіших технологій, до того ж на значних земельних площах. Негативом є те, що фермери змушені заповнювати залишкову нішу трудомісткої продукції, що в них виходить краще, але дає гірший фінансовий результат.

Розвиток агрохолдингів в Україні набув особливої позитивної динаміки, починаючи з 2006 року, коли було прийнято Закон України «Про холдингові компанії в Україні» від 15 березня 2006 р. У цей період простежуються тенденції до стрімкого укрупнення земельного банку та залучення іноземного капіталу. Так, середній розмір землі, що перебувала у

використанні агрохолдингу в Україні у 2004 році становив близько 80 тис. га, а у 2006 р. вже 110 тис. га. Частка ріллі, що оброблялася агрохолдингами у 2004 р. складала 17,6 % від загальної площі ріллі, яка оброблялася сільськогосподарськими підприємствами, а у 2006 р. вона становила – близько 25 % і наступні роки постійно зростала. У 2008 р. темпи нарощування агрохолдингами свого «земельного банку» досягли максимуму. Середньорічний приріст землі під контролем агрохолдингів досягав більше 30 % у рік [1, с. 10].

З 2014 р. спостерігалась тенденція до уповільнення темпів накопичення земель, а у великих аграрних структур навіть спостерігалось скорочення земельного банку. Зокрема, внаслідок геополітичних потрясінь, у 2014 р. земельний банк агрохолдингів зменшився до 5,85 млн. га. Тенденції до зменшення земельного банку агрохолдингів простежувалися і у наступному 2015 р., а саме на 0,15 млн. га, у порівнянні з 2014 роком [221, с. 13].

У цей час держава реалізувала заходи, спрямовані на врегулювання розміру земельно-орендної плати до економічно обґрунтованих норм. Відповідно до Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» від 28 грудня 2014 року [222] для річної суми платежу земельно-орендної плати були встановлені нижня і верхня межі в інтервалі 3–12 відсотків від нормативної грошової оцінки орендованої земельної ділянки. Єдиним законодавчо встановленим винятком з цього інтервалу є можливість продажу права оренди на конкурсі, коли розмір орендної плати може перевищувати законодавчо встановлене обмеження у розмірі 12 відсотків (Закон України «Про внесення зміни до статті 288 Податкового кодексу України щодо граничного розміру орендної плати» від 30 червня 2015 року [223]). На жаль, цією нормою агрохолдинги не користуються, так як договори оренди земельних паїв у населення укладаються без конкурсних засад. Крім того, проведено індексацію вартості землі, що привело до збільшення нормативної грошової оцінки земель [224, с. 84]. Увесь комплекс наведених регуляторних

дій держави означає значне збільшення розміру орендної плати за землі, що частково слугувало одним із бар'єрів до концентрації земельних ресурсів в одних руках.

У свою чергу, протягом у 2014–2015 рр. спостерігалась тенденція зменшення земельних угідь агрохолдингів, основними причинами якого були:

- несприятлива цінова кон'юнктура на світових ринках сільськогосподарської продукції (індекс продовольчих цін ФАО у 2014 р. знизився до найнижчого показника з 2011 р., і в 2015 р. ця тенденція продовжилась);
- збільшення податкового навантаження на виробників сільськогосподарської продукції (з 1 січня 2015 р. зміни до Податкового кодексу України передбачали трансформацію фіксованого сільськогосподарського податку в єдиний податок 4 групи спрощеної системи оподаткування з одночасною індексацією бази оподаткування, що призвело до збільшення розміру ставок податку приблизно в 21 раз);
- нестабільність політичної ситуації в країні (бойові дії в Донецькій і Луганській областях);
- девальвація національної грошової одиниці;
- часткове закриття зовнішніх ринків збуту сільськогосподарської продукції [225, с. 36–37].

Також, слід зазначити, що з 2014 р. агрохолдингам України притаманне формування нових методів управління для підвищення ефективності використання земель. Державою було розроблено комплекс заходів з реформи децентралізації, прийнято низку змін до чинного законодавства, основною метою яких було передача значних повноважень та бюджетів від державних органів органам місцевого самоврядування. Зокрема, Урядом було ухвалено Концепцію реформування місцевого самоврядування і територіальну організацію (розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 333-р [226]), а Верховною Радою України прийнято Закон

України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 5 лютого 2015 року [227].

Для реалізації потенційних конкурентних переваг агрохолдингів, їх функціонування тепер має узгоджуватися із стратегією зрівноваженого розвитку сільських територій у контексті реформи децентралізації та створення об'єднаних територіальних громад [224, с. 84]. На цьому етапі агрохолдинги мають зосереджувати свої бізнес-проекти не на ринку сільськогосподарських земель, а у соціальній сфері, сфері охорони довкілля, співпраці з регіонами та благодійності, підвищуючи цим свій рейтинг серед сільського населення.

Вже у 2016 р. земельний банк агрохолдингів становив 5,71 млн га, що складало 28 % від угідь, які перебувають у користуванні усіх сільськогосподарських підприємств. Згідно з дослідженням «Земельний банк України: 2017–2019 роки» у 2017–2019 рр. тенденція до збільшення земельних масивів збереглася. Агрохолдинги, яких налічувалося на кінець 2019 року близько 160, збільшили показники земельного банку до 3,6 млн га [228]. Найбільшими агрохолдингами України (за даними консалтингової фірми «Farming.org.ua») на кінець 2021 року за обсягом земельного банку стали Kernel (558 тис. га), Миронівський хлібопродукт (368 тис. га), Агропросперіс (360 тис. га), UkrLandFarming (358 тис. га), Астарта (209 тис. га) [229].

Водночас земельні правовідносини в агрохолдингах мають власну специфіку, обумовлену, передусім, особливою правовою природою останніх як організаційно-правового утворення, що проявляється в характері внутрішніх відносин між холдинговими (материнськими) компаніями та їх корпоративними (дочірніми) підприємствами. Справа в тому, що і холдингова (материнська) компанія, і її корпоративні (дочірні) підприємства є юридичними особами земельні права яких визначені ст. 82 ЗК України, згідно приписів якої вітчизняні юридичні особи спроможні набувати земельні ділянки у власність для здійснення підприємницької діяльності

лише у разі: 1) придбання їх за цивільно-правовими угодами; 2) внесення земельних ділянок до статутного капіталу; 3) прийняття спадщини; 4) за іншими підставами, передбаченими законом.

Для іноземних юридичних осіб було встановлено зовсім інший порядок набуття у власність земель сільськогосподарського призначення. Так, згідно ч. 2. ст. 82 ЗК України іноземні юридичні особи можуть набувати у власність землі виключно несільськогосподарського призначення, причому: а) в межах населених пунктів у випадку купівлі об'єктів нерухомості або для спорудження об'єктів, необхідних для забезпечення підприємницької діяльності; б) поза межами населених пунктів при купівлі об'єктів нерухомого майна. При отриманні ж іноземними юридичними особами земель сільськогосподарського призначення у спадщину, останні мають бути відчужені протягом 1 року (ч. 4 ст. 82 ЗК України).

Щодо наступного способу набуття права власності на землю сільськогосподарського призначення, яким є їх внесення засновниками агрохолдингів до статутного капіталу, то ще донедавна він був законодавчо заборонений відповідно до п. 14 Перехідних положень ЗК України до моменту набрання чинності спеціальним законом про ринковий обіг земель сільськогосподарського призначення. Водночас цю законодавчу заборону досить просто обходили, виходячи з того, що материнська (холдингова) компанія є товариство корпоративного типу, засновником (учасником) якого може бути фізична особа, яка й матиме право на земельний пай.

Щодо іноземних юридичних осіб доцільно додатково зауважити, що ч. 5 ст. 22 Земельного кодексу України взагалі виключає будь-яку можливість набуття у власність земель сільськогосподарського призначення іноземними юридичними особами. У цьому контексті варто навести зроблене І.І. Каракашем узагальнення положень ч. 4 ст. 81 та ч. 4 ст. 82 ЗК України, що чинне земельне законодавство повністю нівелює всяку можливість набуття у власність сільськогосподарських земель іноземними суб'єктами [230, с. 118], незалежно від того, це фізична чи юридична особа.

Звідси, закономірним наслідком дії ч. 4 ст. 82 і ст. 145 ЗК України є вимога відчуження протягом одного року успадкованих іноземними юридичними особами земельних ділянок сільськогосподарського призначення. У разі недотримання цієї законодавчої вимоги, п. «д» ст. 143 ЗК України дозволяє примусове припинення права власності на подібну земельну ділянку мого за рішенням суду.

Разом з тим, ця ситуація критикується представниками науки земельного права. Зокрема, А.М. Мірошніченко та Р.І. Марусенко звертають увагу на відсутність необхідного порядку припинення зазначеного права, бо в Земельному кодексі України не деталізується вказані особливості примусового відчуження, а також не визначаються суб'єкти процедури звернення до суду з позовом про відчуження такої земельної ділянки, що жодним чином не сприяє дійовій реалізації зазначеної норми [231, с. 357, 362]. Також ці науковці цілком обґрунтовано вказують на неможливість припинення права власності на земельну ділянку у разі зміни її власником громадянином України свого громадянства [231, с. 363].

Навіть в умовах дії мораторію, базуючись на системному та телеологічному тлумаченні норм земельного законодавства, враховуючи ступінь пріоритетів, забезпечуваних окремими нормами останнього, розглядуване законодавче положення не мало б розповсюджуватися на встановлений щодо іноземних юридичних осіб, якими можуть бути корпоративні (дочірні) підприємства агрохолдингу, обов'язок відчужити земельну ділянку сільськогосподарського призначення, одержану в порядку її спадкування [232, с. 221].

Водночас, питання критеріальної основи визначення національної належності юридичної особи, встановленої положеннями ст. 82 ЗК України, виходячи з комплексного тлумачення норм Земельного та Господарського кодексів України, рахується дискусійним не тільки з погляду аграрно-правової науки [232, с. 223], а й суттєво критикується інвесторами та представниками агробізнесу [233].

У підсумку, як зазначає В.В. Дударенко, виходячи зі специфіки юридичної природи агрохолдингу, зумовленої зокрема характером взаємовідносин між материнською компанією і корпоративними (дочірніми) підприємствами, можна виокремити такі особливості земельних відносин агрохолдингів: 1) існування кількох незалежних в юридичному плані аграрних товаровиробників, які є власниками та/або користувачами земельних ділянок; 2) підставою виникнення земельних відносин є участь сільськогосподарських товаровиробників у діяльності агрохолдингу; 3) виникнення зазначених відносин зумовлене процесом використання відповідних земельних ділянок у виробництві, переробці, зберіганні та реалізації товарної продукції; 4) до об'єктів земельних відносин не висувається вимога щодо обов'язкової їх належності до земель сільськогосподарського призначення, проте земельні ділянки мають використовуватися у товарному сільськогосподарському виробництві; 5) можливість диверсифікації материнською компанією площ земельних ділянок, належних корпоративним (дочірнім) підприємствам за допомогою органів управління агрохолдингу, крім земельних ділянок права постійного користування [16, с. 182].

Нарешті, не зважаючи на існування низки законопроектів «Про ринок земель» [234] та «Про обіг земель сільськогосподарського призначення» [235; 236], які так і не були прийняті парламентом, з'явився Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення» від 31 березня 2020 року [237], яким було знято всі обмеження щодо можливостей відчуження земель сільськогосподарського призначення. Знаменним у цьому процесі є те, що законодавець пішов не пропонованим раніше шляхом прийняття цілісного закону, а обрав напрям внесення комплексних змін до відповідних нормативно-правових актів земельного законодавства, який передбачався однойменним законопроектом від 10 жовтня 2019 року [58]. Наслідком стало введення з 1 липня 2021 року ринку земель сільськогосподарського

призначення в Україні, хоча в наукових публікаціях обстоюються обґрунтовані сумніви щодо доцільності відкриття такого ринку для юридичних осіб, зважаючи на воєнний стан [237, с. 81].

Однак, виходячи з реалій діючого законодавства, статті 130 і 131 ЗК України було викладено у принципово новій редакції. Згідно зі ст. 130 ЗК України виключними суб'єктами набуття права власності на землі сільськогосподарського призначення визнані: 1) громадяни України; 2) вітчизняні юридичні особи; 3) територіальні громади; 4) держава.

Іноземцям, особам без громадянства та юридичним особам заборонено набувати частки у статутному (складеному) капіталі, акції, паї, членство у юридичних особах (крім як у статутному (складеному) капіталі банків), які є власниками земель сільськогосподарського призначення. Цей абзац втрачає чинність за умови та з дня схвалення на референдумі рішення, визначеного абзацом восьмим цієї частини. Набуття права власності на земельні ділянки сільськогосподарського призначення юридичними особами, створеними і зареєстрованими за законодавством України, учасниками (засновниками) або кінцевими бенефіціарними власниками яких є особи, які не є громадянами України, може здійснюватися лише з дня та за умови схвалення такого рішення на референдумі.

За будь-яких умов, у тому числі у разі схвалення на референдумі рішення, забороняється набуття права власності на земельні ділянки сільськогосподарського призначення:

1) юридичними особами, учасниками (акціонерами, членами) або кінцевими бенефіціарними власниками яких є особи, які не є громадянами України, на земельні ділянки сільськогосподарського призначення державної і комунальної власності, земельні ділянки сільськогосподарського призначення, виділені в натурі (на місцевості) власникам земельних часток (паїв), які розташовані ближче 50 кілометрів від державного кордону України (крім державного кордону України, який проходить по морю);

2) юридичними особами, учасниками (акціонерами, членами) або

кінцевими бенефіціарними власниками яких є громадяни держави, визнаної Україною державою-агресором або державою-окупантом;

3) особами, які належать або належали до терористичних організацій;

4) юридичними особами, учасниками (акціонерами, членами) або кінцевими бенефіціарними власниками яких є іноземні держави;

5) юридичними особами, у яких неможливо встановити кінцевого бенефіціарного власника;

6) юридичними особами, кінцеві бенефіціарні власники яких зареєстровані в офшорних зонах, віднесених до переліку офшорних зон, затвердженого Кабінетом Міністрів України;

7) фізичними та юридичними особами і пов'язаними з ними особами, щодо яких застосовано спеціальні економічні та інші обмежувальні заходи (санкції) відповідно до Закону України «Про санкції» у вигляді відповідних заборон з набуття земельних ділянок у власність;

8) юридичними особами, контрольованими фізичними та юридичними особами, зареєстрованими у державах, включених до списку держав, не співпрацюючих у галузі протидії відмиванню злочинних доходів.

Загальний обсяг земельних ділянок сільськогосподарського призначення, які перебувають у власності юридичних осіб, не має перевищувати сукупної площі сільськогосподарських земельних ділянок, що можуть бути у власності усіх учасників (членів, акціонерів) юридичної особи, не перевищуючи 10 тисяч га. Водночас, у разі належності громадянину України права власності на частку в складеному капіталі або в пайовому фонді, або тільки на окремі акції чи паї, вважається, що цьому громадянину, крім належних суто йому земельних ділянок, належить також право власності на загальну площу земельних ділянок сільськогосподарського призначення, що перебувають у власності тієї юридичної особи, учасником або членом чи акціонером якої він є, збільшеної на розмір частки вказаного громадянина.

Статтю 145 ЗК України також викладено у новій редакції, відповідно

до якої у разі переходу до особи права власності на земельну ділянку при існуванні законодавчої заборони на її набуття, остання підлягає відчуженню протягом одного року з часу переходу такого права. У випадку невідчуження такої земельної ділянки протягом встановленого строку, ця ділянка конфіскується за рішенням суду. При порушенні вимог ст. 130 ЗК України щодо граничної площі земель у власності однієї особи, надлишкова земельна площа також конфіскується за рішенням суду. Позивачем у цьому разі виступає орган державного контролю за використанням і охороною земель. Надалі конфіскована за рішенням суду земельна ділянка продається на земельних торгах.

У свою чергу, п. 15 розділу Х «Перехідні положення» ЗК України також отримав нову редакцію, за якою до 1 січня 2024 року заборонено купівлю-продаж чи інше відчуження юридичним особам земельних ділянок приватної власності, віднесених до категорії земель сільськогосподарського призначення, земельних ділянок, виділених в натурі власникам земельних паїв для особистого селянського господарства, а також безпосередньо земельних паїв, крім передачі земель у спадщину та міни земельних ділянок з рівною нормативною грошовою оцінкою або якщо різниця між їх нормативними грошовими оцінками не перевищує 10 відсотків і у разі відчуження земельних ділянок для задоволення суспільних потреб.

Отже, відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення» від 31 березня 2020 р. юридичні особи, засновниками яких чи кінцевими бенефіціарами є громадяни України або українські юридичні особи, зможуть набувати право власності на землі сільськогосподарського призначення з 2024 року. Покупці зазначеної категорії земельних ділянок не можуть мати бізнес, зареєстрований закордоном або в офшорних компаніях. Закон визначає граничні межі концентрації землі в одних руках для фізичних та юридичних осіб. Для юридичних осіб з 2024 р. – граничні межі концентрації складають 10 тис. га. Законом передбачено заборону по

придбання землі для іноземців, а також визначено обмеження для осіб з російським громадянством, причетних до терористичних організацій та осіб, щодо яких застосовано санкції. Вартість землі прив'язана до нормативно-грошової оцінки землі, нижче якої вона не може встановлюватись. Розрахунок за землю у разі придбання має проводитись у безготівковій формі. Також Закон забезпечує переважне право під час придбання землі сільськогосподарського призначення для тих, хто її обробляв до моменту продажу.

Підсумовуючи сказане, слід зазначити, що роль агрохолдингів у розвитку аграрного сектора є не тільки значною наразі, а й підвищуватиметься в перспективі. Застосування передових технологій у виробництві й переробці сільськогосподарської продукції з повсякчасним оперативним контролем за їх дотриманням, запровадження належних стандартів якості надає агрохолдингам безперечних конкурентних переваг порівняно з іншими організаційно-правовими формами ведення агробізнесу.

Використання земель сільськогосподарського призначення агрохолдингами як основного засобу виробництва несе у собі певні ризики. Зокрема, це ризик «надконцентрації» великої кількості земель у володінні агрохолдингів, що може призвести до витіснення інших виробників сільськогосподарської продукції з ринку та нераціонального використання землі. На думку П.Ф. Кулинич, за господарювання агрохолдингів відбувається концентрація земель шляхом витіснення з ринку оренди землі певної кількості аграрних підприємств і фермерів, що загострює соціально-економічну ситуацію на селі. Її основними характеристиками є: припинення існування у відповідній місцевості інших видів сільськогосподарських підприємств; втрата місць роботи певною кількістю сільських жителів; суттєве зменшення податкових нарахунків до місцевих бюджетів; відсутність фінансової підтримки функціонування соціальної інфраструктури села, традиційно здійснюваної місцевими сільськогосподарськими підприємствами [45, с. 379]. Однак останні статистичні данні свідчать про те,

що наразі не існує такої проблеми, оскільки агрохолдинги мають у користуванні близько 16 відсотків від загальної площі земель сільськогосподарського призначення в обробітку [238].

Як зазначає з цього приводу Ю.В. Самойлик, ситуація може загостритися через скасування мораторію на продаж землі, що загрожує перетворенням ринку землі на монополярний. Зокрема, науковиця вказує на необхідність правової регламентації діяльності цих господарських структур, а саме введенням обмежень на розмір земельних ділянок сільськогосподарського призначення у їх власності [239, с. 26]. Однак, на сьогодні це питання вже вирішено вищевказаним Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення» від 31 березня 2020 р., в якому регламентовано граничні межі концентрації землі для юридичних осіб з 2024 року на рівні 10 тис. га.

Проте в цій ситуації слід урахувувати й інші фактори. Відсутність ринку землі досі не завадила агрохолдингам наростити свої земельні активи, і встановлення певних обмежень ще не є гарантією того, що це істотно вплине на стан речей у майбутньому. У разі жорсткого підходу і дієвості таких обмежень може виникнути інша проблема: надмірне регуляторне середовище може спровокувати перетікання інвестиційних коштів у країни з більш лояльним бізнес-середовищем. Багато розвинених країн, прагнучи захистити дрібного виробника, встановлювали межі максимального розміру землеволодінь для корпоративного сектора. Однак із часом у більшості з них такі обмеження були скасовані [239, с. 25].

Після відкриття ринку землі процес концентрації земель сільськогосподарського призначення агрохолдингами буде продовжуватися через їх оренду та банкрутство неефективних аграрних підприємств, а з 2024 р. через набуття права власності на ці землі. Ці процеси потрібно враховувати насамперед при формуванні аграрної політики держави та програм підтримки розвитку сільських територій [240, с. 233].

3.2. Правове регулювання земельних відносин агрохолдингів у країнах ЄС

В умовах сучасних аграрних перетворень перед сільським господарством ЄС постають нові виклики та завдання. Модель сімейного фермерства, яка для країн ЄС залишається еталонною вже тривалий час, нині знаходиться під загрозою уповільнення розвитку. Приплив іноземного капіталу в сільське господарство через скуповування акцій сільськогосподарських підприємств призвів до того, що власниками земель стають великі агрохолдинги з іноземними інвестиціями, які не займаються сільським господарством, а розглядають це як звичайний інвестиційний проект і джерело збагачення.

Основною причиною стало «пом'якшення» механізмів регулювання доступу до земель сільськогосподарського призначення, що зумовило стрімку появу агрохолдингів, які не є сімейними та використовують іноземний капітал.

Враховуючи те, що зміна правових форм сільськогосподарських підприємств прямо залежить від механізмів регулювання доступу до землі, в окремих країнах ЄС виникла потреба перегляду моделей правового регулювання земельних відносин [241, с. 5]. І досвід країн ЄС є цінним для України, оскільки дає можливість уникнути численних проблем при побудові не тільки механізму правового забезпечення створення і функціонування агрохолдингів, але й ефективного й прозорого ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення.

Світовий досвід вказує на існування різноманітних моделей правового регулювання обігу земель серед сільськогосподарських підприємств, які можуть бути ефективними, якщо враховують конкретні особливості тієї чи іншої країни та національні інтереси. Практично кожна країна світу в той чи інший спосіб регулює такий обіг. Є країни з «жорстким» регулюванням

земельних трансакцій між сільськогосподарськими товаровиробниками, такі як Данія, або «м'яким» як у Німеччині [242, с. 3]. Але практично кожна розвинута країна ЄС віддає пріоритет місцевим фермерам, що проживають на даній території й ведуть господарство, на відміну від великих агрохолдингів.

Сімейні ферми у країнах Західної Європи становлять 85 % усіх сільськогосподарських підприємств, вони обробляють 68 % землі сільськогосподарського призначення (проти 25 % у Східній Європі) і вирощують 71 % продукції в державах – старих членах ЄС (EU-15). Звичайно, між країнами є суттєві відмінності: Італія та Австрія орієнтуються на мале та середнє сімейне фермерство; Іспанія та Франція (меншою мірою) – на великомасштабне сільськогосподарське виробництво силами й агрохолдингів, і великих сімейних ферм; Німеччина – на великі за площею (100–250 га) сімейні ферми. Проте навіть великі ферми Німеччини набагато менші за володіння агрохолдингів у країнах Східної Європи. У сільському господарстві переважної більшості країн Східної Європи навпаки домінують агропідприємства. Сільськогосподарські товаровиробники з площею більш як 100 га володіють 75 % сільськогосподарської землі регіону. Зазвичай вони мають корпоративну форму власності, хоча індивідуальна власність також присутня, в менших масштабах. Болгарія є найпоказовішим втіленням цієї концепції – 80 % земельних ресурсів країни належать 4 тис. компаній, за формою власності – в основному корпоративні структури. Натомість Польща та Греція є винятком. Основа сільського господарства цих країн за формою власності – сімейні ферми, мале (Польща) та дрібне (Греція) сільське господарство. Отже, за винятком Польщі та Греції сільське господарство Східної Європи орієнтується на великотоварне сільськогосподарське виробництво, яке здійснюють агрохолдинги [242, с. 4].

Найпоширенішими регуляторними інструментами й обмеженнями, які використовуються у країнах ЄС, є такі:

обмеження щодо суб'єктного складу покупців;

кваліфікаційні вимоги до покупців;

встановлення перехідного періоду, протягом якого діють тимчасові обмеження щодо купівлі/продажу земель для іноземців, юридичних осіб тощо;

граничні розміри земельних ділянок (як максимальні, так і мінімальні), що можуть знаходитися у власності або користуванні фізичних та юридичних осіб;

мінімальні й максимальні строки оренди земель;

заборона або обмеження щодо зміни цільового призначення земельної ділянки;

регулювання цін;

запровадження прогресивних шкал оподаткування земельних трансакцій;

екологічні обмеження щодо використання земель;

встановлення переважного права на придбання земель сільськогосподарського призначення залежно від країни: орендарем, власником суміжної земельної ділянки, спеціалізованою агенцією [243, с. 10].

Метою земельної політики в ЄС є збереження європейської моделі багатофункціонального сільського господарства, що характеризується, передусім, малими й середніми формами господарювання сімейного типу та кооперативними об'єднаннями, гарантуванням прав власності на майно й землю, справедливим доступом до виробничих і природних ресурсів на відповідній території з урахуванням принципів збереження національних та культурних традицій, верховенства права й урахування потреб суспільства, включаючи інтереси майбутніх поколінь.

Країни ЄС застосовують різні регуляторні механізми, виходячи з національних інтересів, необхідності гарантування продовольчої безпеки та особливостей економіки й організації ведення раціонального сільського господарства [241 с. 6]. При цьому пріоритет віддається збереженню та розвитку фермерських господарств сімейного типу.

Агрохолдингами за законодавством країн ЄС є насамперед дві та більше пов'язані юридичні особи, з яких лише одна має можливість вирішального впливу на формування волевиявлення інших при здійсненні ними сільськогосподарської діяльності. За вказаною європейською моделлю агрохолдинги створюються здебільшого в організаційно-правовій формі товариств акціонерного типу, коли материнська (холдингова) компанія має змогу кардинально впливати на діяльність підконтрольних підприємств через володіння контрольним пакетом акцій (часток). Зазначені форми агрохолдингів виявилися найстійкішими (найпридатнішими) для об'єднання великих капіталів, що дало змогу кращої диверсифікації та модернізації всього технологічного циклу сільськогосподарського виробництва з налагодженням покращеного механізму переробки і збуту виробленої сільськогосподарської продукції [244, с. 78–81].

Правове забезпечення формування землеволодінь агрохолдингів у країнах ЄС наділене власною специфікою, визначеною особливостями правового регулювання земельних відносин у тій чи іншій країні, набуття і реалізації прав на землю, зокрема прав власності і користування, передусім, на умовах оренди.

У Німеччині слід констатувати відсутність спеціального законодавства про агрохолдинги, законодавча регламентація створення і функціонування яких здійснюється на підставі Законів про акціонерні товариства (1965 р.) та про товариства з обмеженою відповідальністю (1992 р.). Наприклад, згідно з § 15 Закону про акціонерні товариства пов'язаними є юридично самостійні товариства, що перебувають у володінні переважаючого учасника, будучи товариствами з переважною участю або залежними чи пануючими товариствами, а також товариствами концерну [245, с. 12].

При цьому законодавством Німеччини виокремлюється різні типи пов'язаних товариств. Найближчим за своєю юридичною природою до агрохолдингу є безумовно концерн, головна істотна ознака якого полягає в об'єднанні одного чи кількох підприємств з єдиним спільним керівництвом,

здійснюваним іншим підприємством. При цьому, законодавством Німеччини визначено поняття аграрної холдингової компанії як пануючого підприємства концерну. При цьому правова система Німеччини є однією з найефективніших систем правового регулювання земельних відносин, сформованою з урахуванням постійно зростаючого попиту на земельні ресурси на фоні стійкого волевиявлення держави щодо збереження сільськогосподарського потенціалу країни. Слід звернути увагу на достатню розвиненість земельного законодавства Німеччини, яке містить значну кількість законодавчих актів. Разом з тим, порівняно із земельним законодавством України, воно не має кодифікованого законодавчого акта у сфері регулювання земельних відносин, роль якого досить вдало виконує Німецьке цивільне уложення, прийняте ще в 1898 році, що є вагомим підтвердженням усталеності німецької системи права, зокрема системи законодавства, на відміну від наших вітчизняних реалій.

При цьому одним із основоположних прав, гарантованих Основним законом Німеччини (ст. 14), є право власності, користування яким має служити загальному благу. Водночас варто вказати на особливості суб'єктного складу відносин власності на землю за німецьким законодавством, який включає Федерацію в цілому, федеральні землі, окремі громади, фізичних та юридичних осіб. Водночас відносини власності, включаючи право на землю, регулюються в Німеччині винятково в рамках приватного права, передовсім нормами Німецького цивільного уложення, яке визначає загальні приписи про права на земельні ділянки, зміст права власності, придбання і припинення права власності на земельні ділянки тощо.

Наступною відмітною рисою Основного Закону Німеччини є поєднання захисту власності та пов'язаної з цим свободи розпорядження землею, з соціальними обов'язками, що корелюють з правом власності. Виходячи з об'єктивної неможливості розширення існуючих площ землі, а також з їх незамінності як основного засобу сільськогосподарського

виробництва, законодавство Німеччини встановило для обігу земель сільськогосподарського призначення не зовсім вільний формат. Метою правового регулювання земельних відносин сільськогосподарських товаровиробників в Німеччині є недопущення виникнення загроз для оптимальної інституціональної структури аграрного сектора.

З огляду на це, Законом Німеччини «Про заходи щодо вдосконалення структури аграрного сектора та охорони сільськогосподарських і лісогосподарських організацій» від 28 липня 1961 року було запроваджено право переважної купівлі землі, належне лише особам, що мешкають і працюють на цій землі, а також досить складну та детальну процедуру надання дозволів на вчинення угод відчуження земельних ділянок. Такі дозволи на укладення угод із земельними ділянками видаються місцевими органами державної влади. Переважно вказаними органами є районні або окружні органи сільськогосподарського управління.

У свою чергу, Законом Німеччини «Про заходи щодо удосконалення аграрної структури і про охорону підприємств сільського і лісового господарства» передбачено, що потенційний покупець, який не відповідає встановленим вимогам, може одержати відмову щодо придбання земель сільськогосподарського призначення у разі:

- якщо продаж земель призведе до «небажаного» їх перерозподілу (у більшості випадків ця норма застосовується тоді, коли покупець не є фермером);

- якщо погіршується структура фермерського господарства через зменшення розміру землекористувань, що може призвести до зниження його ефективності, парцеляції чи формування незручних для обробітку земельних масивів;

- ціна продажу земельної ділянки відрізняється від середніх цін продажу, що склалися в окремому регіоні, більш як на 50 %. Проте на рівні окремих федеральних земель можуть бути встановлені інші граничні значення.

У більшості випадків відмова пояснюється тим, що земельна ділянка сільськогосподарського призначення продається особі, яка не є фермером («несприятливий» розподіл земель).

Гострою проблемою ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення, з якою зіштовхнулася Німеччина, є те, що продаж акцій та інших цінних паперів сільськогосподарських підприємств і кооперативів, які є юридичними особами, не підлягає жодному контролю й не вимагає одержання будь-яких дозволів. Як наслідок акції скуповуються особами, які не є фермерами, а придбання земель розглядається як спосіб збереження капіталу та спекулятивного збагачення. Тому нині постало питання про необхідність запровадження контролю за продажем акцій і цінних паперів сільськогосподарських компаній [246].

Певною специфікою наділені організаційно-правові форми агрохолдингу, визначені законодавством Франції, яке містить спеціальні нормативні приписи, присвячені об'єднанню в економічному та самостійним в юридичному сенсі суб'єктів, однак таке законодавче регулювання має вузький фрагментарний характер, з огляду на відсутність повної інтеграції наведених норм із положеннями відповідного Закону 1966 року та Указу про торгівельні компанії 1967 року.

Згідно французького законодавства одна компанія є підконтрольною іншій у разі, коли перша з них прямо або опосередковано володіє частиною статутного капіталу, що надає їй більшості голосів при проведенні загальних зборів останньої. Іншим проявом є той, якщо перша компанія має більшість голосів у іншій компанії за договорами з іншими співвласниками, що дає можливість визначати зміст рішень загальних зборів. Подібна ситуація виникає у разі наявності в одного зі співвласників, що є юридичною особою, прямо або побічно понад 40 відсотків усіх голосів компанії.

Наразі у Франції спостерігається тенденція виникнення агрохолдингів переважно у агропромисловій сфері, іншими словами – в сільському господарстві, харчовій промисловості та сфері реалізації продовольства. Як не

дивно, але головними ініціаторами інтеграції сфер сільського господарства з промисловим виробництвом продовольчих товарів є крупні несільськогосподарські підприємства, що продукують більшу половину продовольчої продукції країни [16, с. 61].

Сільське господарство Франції базується на свободі підприємництва та праві приватної власності на землю й інші засоби сільськогосподарського виробництва. Основною виробничою структурою аграрного сектору цієї країни є фермерські господарства. Водночас ринок земель сільськогосподарського призначення Франції є регульованим державою. Проте функцію регулювання цього ринку держава поклала на недержавну неприбуткову юридичну особу – Товариство SAFER, яке діє з 1960 року. По суті у сільському господарстві Франції канони вільної ринкової економіки поєднуються із досить жорстким втручанням держави у розподіл і перерозподіл земель сільськогосподарського призначення.

Уже традиційним і усталеним у Франції є віднесення відносини власності на землю до сфери дії Цивільного кодексу Франції (Кодексу Наполеона), прийнятого ще в 1804 році. Не зважаючи на те, що протягом понад 200 років до цього Кодексу було внесено багато змін і доповнень, він до цього часу залишається основним законодавчим актом, який визначає зміст права власності не лише на нерухомість у цілому, а й на землю зокрема. На врегулювання відносин приватної власності на землю додатково спрямовано норми Закону «Про орієнтацію сільського господарства» від 5 серпня 1960 року, якими закріплюється доктрина соціальної функції земельної власності [16, с. 60].

За земельним законодавством Франції, фізичні та юридичні особи можуть мати земельні ділянки в приватній власності. Право приватної власності на землю юридичних осіб має особливості – обов'язок використовувати землю відповідно до основного цільового призначення, дбайливо, раціонально тощо.

Основним завданням обігу земель сільськогосподарського призначення

у Франції є стимулювання розвитку фермерства. Його реалізація відбувається через обмеження земельних площ, що можуть знаходитися у володінні одного землекористувача (на правах власності або користування). Максимальна площа земель, якими володіє одна особа, є різною залежно від провінції. Якщо сільськогосподарський товаровиробник виявив намір придбати виставлену на продаж земельну ділянку, але вже володіє землями сільськогосподарського призначення, площа яких перевищує максимально допустимі розміри у даній провінції, такому підприємству буде відмовлено. Натомість перевагу одержить фермер, який має у володінні меншу площу земель, або молодий фермер, що прагне започаткувати власну справу [241, с. 7].

Водночас власник позбавлений права відчужити земельну ділянку будь-кому, спираючись на власний вибір. Спочатку в межах реалізації так званих переважних прав він має запропонувати свою земельну ділянку орендареві, причому останній у разі знаходження ним запропонованої ціни продажу занадто високою, наділений правом на звернення до суду з вимогою до продавця щодо перегляду ціни у бік зниження [156, с. 153].

Приступаючи до розгляду земельного законодавства Республіки Польща, слід виходити зі ст. 20 Конституції Республіки Польща, у якій основою економічної системи останньої проголошується соціальна ринкова економіка, відповідно заснована на принципах свободи економічної діяльності, приватної власності, а також солідарності, діалозі й співпраці соціальних партнерів.

Відносини власності та використання земель сільськогосподарського призначення в Польщі регламентуються низкою нормативно-правових актів, серед яких доцільно назвати Цивільний кодекс Республіки Польща від 23 квітня 1964 р., а також Закони Республіки Польща «Про управління державними сільськогосподарськими землями» від 19 жовтня 1991 р., «Про удосконалення сільськогосподарського устрою» від 11 квітня 2003 р., «Про продаж сільськогосподарських угідь державного земельного фонду й

упорядкування деяких питань щодо проведення сільськогосподарської реформи і сільського поселення» 1998 р., «Про консолідацію та обмін земель» від 28 березня 1982 р. тощо.

Протягом тривалого реформування сучасних земельних відносин в Польщі виробилося стійке переконання значимості державного регулювання у вказаній сфері та сприйняття строгої відповідності обігу сільськогосподарських земель встановленим правилам, які надійно захищають власних фермерів, дійсно працюючих на землі [247, с. 308].

Стаття 21 Конституції Республіки Польща базовою основою сільського господарства визнає сімейну форму господарювання – сімейну ферму. Таким чином, сімейній формі господарювання було надано конституційний статус, реалізований в спеціальному законодавстві про ринковий обіг земель сільськогосподарського призначення, яке також домінуючим суб'єктом сільськогосподарського виробництва визначило сімейне фермерське господарство, до яких відносяться фермерські господарства, діяльність в яких здійснюється як окремим фермером, так і його сім'єю на загальній площі сільськогосподарських угідь, яка не перевищує значення 300 га.

При цьому законодавчий інтервал між нижньою і верхньою межами наявності сільськогосподарських угідь у власності чи користуванні окремих фермерів коливається від одного до трьохсот гектарів. Водночас максимальна межа землекористування може зростати до 500 га у випадку успадкування сільськогосподарських земель [248, с. 47].

Сімейні фермерські господарства є носіями переважного права на набуття у власність запропонованих для продажу сільськогосподарських земель. У разі, коли ніяке фермерське господарство не здійснить реалізацію свого переважного права на їх придбання, зазначене право перейде до державної юридичної особи – Агентства сільськогосподарської нерухомості [246].

Після входження Польщі до Європейського Союзу нею було запроваджено дванадцятирічний мораторій на набуття у власність

сільськогосподарських земель іноземними фізичними та юридичними особами, який став найдовшим в історії ЄС. Після завершення терміну мораторію парламент Польщі прийняв нову редакцію Закону Польщі «Про вдосконалення сільськогосподарського устрою» з набуттям ним чинності в травні 2016 року. Зазначені кардинальні зміни були зумовлені запобіганням масових викупів сільськогосподарських земель іноземними фізичними та юридичними особами з одночасним підвищенням вимог до кваліфікації осіб, що забажали стати фермером.

Для іноземців та іноземних юридичних осіб була встановлена необхідність отримання дозволу на набуття сільськогосподарських земель паралельно від міністрів внутрішніх справ і сільського господарства. Нова редакція Закону «Про вдосконалення сільськогосподарського устрою» встановила цілу низку важливих обмежень для іноземців. Покупцями сільськогосподарських земель можуть стати лише особи, які: а) дійсно збираються їх обробляти; б) є безпосередніми мешканцями гміни (сільської місцевості), де перебуває відчужувана земельна ділянка, або жителями сусідньої гміни, причому впродовж 5 років (ця законодавча вимога поширюється й на польських громадян); в) іноземець набуває права придбати відчужувану сільськогосподарську земельну ділянку за залишковим принципом, коли жоден з членів сім'ї продавця або місцевих фермерів не виявив бажання її купити [246].

Отже, цей Закон встановлює правові преференції для тих осіб, які ведуть фермерське господарство та які бажають збільшити своє сімейне фермерське господарство. Водночас Закон сприяє запобіганню концентрації сільськогосподарських земель у руках одного власника з подальшим утворенням крупних сільськогосподарських маєтків. Як наслідок, на польських та іноземних громадян поширюються спільні заборони на набуття сільськогосподарських угідь понад 300 га та на купівлю-продаж земель, які вже набуті у приватну власність із сільськогосподарських земель державної власності. Порухення цих заборон спричинить накладення значного

адміністративного штрафу. Метою зазначених заходів є мінімізація ризиків, які можуть проявитись у разі придбання іноземцями земель сільськогосподарського призначення.

Для порівняння в Угорщині, після закінчення встановленого десятирічного мораторію на набуття сільськогосподарських земель іноземцями, на початку 2014 року було прийнято нову редакцію Закону Угорщини про землю, яким встановлювалась низка обмежень до придбання іноземцями сільськогосподарських угідь. Такий покупець має бути виключно фізичною особою, причому громадянином будь-якої країни ЄС, підтвердивши при цьому свою відповідність встановленим законодавчим критеріям відповідними документами [249].

Натомість в Угорщині заборонене набуття у власність сільськогосподарських угідь юридичними особами. Законодавець виходив при цьому з можливості легкої зміни структури власності юридичної особи, що фактично унеможлиблює проведення ефективного державного і громадського контролю за дотриманням встановлених вимог. Ще однією реальною пересторогою є можливість придбання таких земель громадянами інших країн не членів ЄС.

З метою забезпечення реалізації положення «земля має належати тим, хто на ній працює», особа, що купує земельну ділянку, зобов'язується обробляти її самостійно, а не передавати права користування іншим особам. Основним мотивом встановлення цього обмеження є запобігання купівлі земель у спекулятивних цілях. Як результат, землі сільськогосподарського призначення в Угорщині недоступні тим інвесторам, які особисто не займаються сільськогосподарським товаровиробництвом [241, с. 11]. Обґрунтовується це тим, що інвестиції без сільськогосподарського виробництва можуть провокувати необґрунтоване підвищення цін на землю й ускладнювати доступ до неї фермерів.

За аналогією до польського земельного законодавства в Угорщині також встановлена максимальна межа придбання сільськогосподарських

земель, якою є площа до 300 га, а у разі відсутності жодного досвіду ведення сільськогосподарського виробництва за останні три роки проживання в Угорщині покупець набуває права на придбання земельних ділянок площею лише до 1 га [249].

Для порівняння, Законом Словаччини «Про набуття права власності на землі сільськогосподарського призначення» № 140/2014 встановлено дещо інший порядок набуття у власність сільськогосподарських земель площею понад 2 га фізичними та юридичними особами країн ЄС, Європейської економічної зони, а також Швейцарії та інших країн, з якими Словаччина уклала відповідні міжнародні договори, а також за принципом взаємності фізичним і юридичним особам інших країн, у яких не заборонено набувати у власність сільськогосподарські землі громадянам та юридичним особам Словаччини [250, с. 58].

При цьому вказаний порядок купівлі-продажу поширюється лише на покупців-фізичних осіб, що проживають на території Словаччини протягом останніх десяти років. Аналогічний строк щодо обов'язкового місцезнаходження у Словаччині поширюється і на юридичних осіб. Крім десятирічної вимоги щодо осілості, існують й інші обмеження. Наприклад, власник може продати свої сільськогосподарські землі: 1) лише покупцю, який останні три роки здійснює харчовий бізнес або сільськогосподарську діяльність в місцезнаходженні відчужуваної земельної ділянки; 2) існуючим співвласникам земельної ділянки; або 3) особі, що перебуває з власником у родинних зв'язках, у разі, коли власник є фізичною особою [251, с. 25].

У свою чергу, земельним законодавством Литви для ймовірних покупців сільськогосподарських земель також існує вимога щодо десятирічної зайнятості в сільськогосподарському виробництві фізичним особам і трирічної – юридичним особам. Хоча Європейською комісією було кваліфіковано зазначені вимоги як обмежувальні та дискримінаційні з погляду залучення потенційних інвестицій в розвиток сільських регіонів, що призвело до наступної вимоги їх скасування [252].

Для уніфікації національного законодавства з вимогами Європейського Союзу у листопаді 2017 року були внесені зміни до Закону Литви «Про набуття прав на сільськогосподарські землі» 2003 року, після чого покупцями земель сільськогосподарського призначення можуть бути лише фізичні особи з належними фаховими навичками і компетенцією, які одержали дозвіл на придбання сільськогосподарських земель у Національній земельній службі при Міністерстві сільського господарства. Натомість юридичні особи, як покупці, повинні одержувати дохід від сільськогосподарської діяльності у сумі понад 50 відсотків усіх доходів, а їх економічна ефективність має бути оцінена за відповідною процедурою, встановленою Міністерством сільського господарства.

Також за земельним законодавством Литви на фізичних та юридичних осіб покладається обов'язок використання придбаних земельних ділянок для сільськогосподарських цілей протягом п'ятих наступних років зі здійсненням сільгоспвиробництва з обсягом, мінімальний розмір якого також встановлено Міністерством сільського господарства [253].

Згідно ст. 3 Закону Литви «Про набуття прав на сільськогосподарські землі» також встановлюється верхня межа набуття у власність сільськогосподарських земель в розмірі до 300 га, як для національних, так і для іноземних фізичних і юридичних осіб та пов'язаних з ними осіб, але сумарно не більше 500 га земель усіх категорій не тільки в Литві, а й за її межами. Однак таке обмеження не застосовується у разі придбання сільськогосподарських земель для розвитку тваринництва, коли кількість придбаних земель має відповідати співвідношенню належної кількості гектарів з одиницю худоби (1 га має відповідати 1 одиниці поголів'я худоби) [253].

Наступним є досвід Ірландії, де не існує жодних обмежень на купівлю сільськогосподарських земель для іноземців. Тільки юридичні особи нерезидентів ЄС мають певне обмеження у вигляді необхідності одержання відповідного дозволу земельної комісії. Водночас відсутні жодні обмеження і

щодо мінімальної чи максимальної межі земельних площ у власності однієї особи [250, с. 62].

Натомість спостерігається досить жорстке регулювання доступу до сільськогосподарських угідь у Данії, де законодавчо запроваджено дозвільний порядок придбання земель сільськогосподарського призначення у власність. Перед одержанням дозволу на купівлю земельної ділянки, покупець має представити пакет документів, підтверджуючих його спроможність (фінансову, технічну, а також суто професійну) вести сільськогосподарське виробництво, здійснюючи обробіток землі, збереження родючості ґрунтів та інших природних ресурсів. Напередодні укладання договору купівлі-продажу землі її передбачуваний власник повинен надати письмове зобов'язання з приводу господарювання цій земельній ділянці щонайменше вісім років. Данське земельне законодавство також передбачає, щоб власник придбаної земельної ділянки належним чином вів сільськогосподарське виробництво, оскільки при невиконанні цього обов'язку він позбавиться права власності на земельну ділянку. У наявності й встановлення верхньої межі розмірів власного та орендованого сільськогосподарського землекористування, якою є площа 150 га. Утім, з цього правила існує певний виняток, коли сільськогосподарський товаровиробник доведе, виходячи зі специфіки його виробництва потребу в більшій кількості землі за умови відсутності заперечень решти селян. Таким чином, бажання придбати додаткову земельну ділянку супроводжується висуванням і дотриманням певних вимог [254]. Земельне законодавство Данії спрямоване на проведення послідовної лінії щодо підтримки порівняно крупних сімейних ферм, не даючи змоги створення латифундій, надлишкової купівлі земель юридичними особами з наступним її перетворенням на об'єкт спекуляції. Зазначена земельна політика – один з суттєвих факторів забезпечення Данії лідируючого місця в ЄС, з огляду на ефективність сільського господарства.

У кінцевому підсумку, за законодавством вищенаведених країн ЄС

покупцями земельних ділянок сільськогосподарського призначення виступають переважно фізичні особи, включаючи іноземців – це Польща, Угорщина та Данія, або національні й іноземні фізичні та юридичні особи – це Литва, Латвія та Словаччина. У більшості перелічених набуття у власність сільськогосподарських угідь супроводжується низкою законодавчих вимог, починаючи з вимог осілості, які передбачають проживання чи господарювання в певній країні або на її адміністративно-територіальній одиниці, наявності необхідного досвіду роботи в сільськогосподарському виробництві, аграрної освіти, закінчуючи зобов'язаннями не відчуження земельної ділянки та самостійного господарювання на ній, причому протягом тривалого часу з моменту набуття на неї права власності тощо.

Водночас земельним законодавством цих країн встановлені різні правила обігу земель сільськогосподарського призначення між сільськогосподарськими товаровиробниками. Найпоширенішими є правила, якими встановлюються мінімальні та максимальні розміри наявності сільськогосподарських земель у однієї особи. Визначення максимальних меж слугує досить надійним бар'єром протидії надлишковій концентрації земель та засобом обмеження конкуренції на ринку землі. Водночас простежується чітке співвідношення між територією певної держави та відповідно площею її орних земель і площею набуття земель однією особою, для Данії – така площа становить 150 га, для Польщі – 300 га з можливістю її збільшення до 500 га при спадкуванні.

При цьому є одним із основних складників системи землекористування, застосовуваної в сільському господарстві країн Європейського Союзу, є оренда землі. Звичайно, виникнення права оренди сільськогосподарських угідь сільськогосподарського призначення в кожній країні ЄС має власні особливості, залежні від специфіки сільськогосподарського виробництва кожної країни.

Правда останнім часом у країнах ЄС відбувається помітне збільшення площ орендованих земель сільськогосподарського призначення порівняно з

тими, що обробляються безпосередньо їх власниками. Наприклад, у Франції, Німеччині та Бельгії орендується понад 60 % сільськогосподарських земель, відповідно в Люксембурзі – 53 %, у Швеції – 46 %, тоді в цілому по ЄС – 48 %.

При цьому спостерігається переважання довгострокової оренди, на яку спрямовано 90 % договорів зі встановленням законодавчо унормованих мінімальних строків оренди [255, с. 12]. Для ілюстрування цього висновку слід зазначити, що в Люксембурзі такий мінімальний термін оренди становить 6–9 років, Франції – 9 років, Бельгії – 18–27 років, Швеції – 10 років, Австрії 5–15 років, Італії 6–15 років, Португалії – 10 років [256, с. 140–141].

Саме за рахунок довгострокової оренди сільськогосподарських земель дозволяє країнам ЄС забезпечувати значно раціональніше використання земель, залучення коштів на охорону земель і покращення їх якості. Натомість застосування короткострокової оренди не завжди дає змогу повернення коштів, затрачених орендарем на проведення заходів, пов'язаних зі збереженням і підвищенням родючості ґрунтів, оскільки їх окупність потребує певного часу. Саме при довгостроковій оренді затрачені фінансові ресурси повертаються безпосередньо орендареві, на відміну від орендодавця, як це відбувається при короткостроковій оренді. З наведеного позитивного досвіду країн ЄС випливає прийнятність довгострокової оренди сільськогосподарських земель для застосування в Україні.

Аналіз надходжень в країнах ЄС орендної плати за користування сільськогосподарськими угіддями дає можливість прийти до висновку про її визначення переважно у відсотках до ринкової вартості орендованої земельної ділянки, яка в Швеції складає 118 євро/га (5–8 % вартості землі), в Англії – 230 євро/га (5,2 %), Німеччині – 230 євро/га (6,7 %), Угорщині – 300 євро/га (7 %), Шотландії 160 євро/га (5,7 %), Італії – 328 євро/га (8 %) [257, с. 136; 258, с. 53].

Проведений аналіз надає можливість диференціації країн ЄС на країни

з ліберальнішою регуляторною політикою держави у сфері земельно-орендних відносин, де панує договірний порядок встановлення розміру орендної плати, та на країни із виключно законодавчим порядком визначення розміру такої плати. Наприклад, у таких країнах як Німеччина, Греція і Данія величина орендних виплат має ринкове походження, як наслідку впливу коливання між попитом і пропозицією. Водночас, у таких країнах як Бельгія, Португалія, Нідерланди, Італія, Іспанія та Франція величина орендної плати встановлюється законодавчо. Звідси, вимальовується переважаюча тенденція до жорсткого контролювання більшістю з країн ЄС орендно-земельних відносин у сільськогосподарському виробництві, зокрема у частині законодавчої фіксації рівня орендної плати та термінів дії орендних договорів.

Знаменною рисою земельного законодавства країн ЄС є залучення до впорядкування відносин обігу земель сільськогосподарського призначення різних моделей державного регулювання. Проте ні одна з цих країн не запровадила жодних обмежень прав власників щодо спроможності розпорядження земельною власністю, зокрема у частині їх вільної купівлі-продажу. При цьому абсолютною більшістю з країн ЄС надається право набуття сільськогосподарських угідь у власність як фізичних, так і юридичних осіб. У цілому ж земельне законодавство зазначених країн ЄС характеризується наявністю мінімальної кількості адміністративних заборон, передусім у частині визначення мінімальних строків оренди, встановлення обмежень щодо можливостей придбання у власність іноземцями окремих видів сільськогосподарських земель та максимальної площі останніх. Також жодна з вказаних країн не надає жодних переваг лише одному із земельних прав, включаючи право оренди.

Основою формування правового механізму регулювання відносин обігу земель сільськогосподарського призначення є так зване «м'яке» право, властиве системі європейського законодавства в цілому, побудоване на диспозитивних засадах надання вільного вибору моделей власної поведінки

всім без виключення учасникам земельного ринку. При цьому застосовані правові моделі обігу сільськогосподарських земель використовуються у оптимальному для кожної країни ЄС варіанті, якими є закріплення: 1) переважних прав на набуття у власність сільськогосподарських угідь місцевих фермерських господарств і сільських громад; 2) переважних прав орендарів у частині можливості пролонгації орендних договорів; 3) переважних прав спеціалізованих державних підприємств набуття у власність сільськогосподарських земель, виставлених на продаж приватними особами, з наступним їх відчуженням на користь фермерських господарств; 4) прав регуляторів ринку сільськогосподарських земель на звернення до судів щодо нормалізації ціноутворення при продажах земельних ділянок; 5) пільгових режимів купівлі сільськогосподарських угідь через розстрочення платежів; 6) податкових пільг при придбанні сільськогосподарських земель фермерськими господарствами.

Висновки до розділу 3

Проведене дослідження сучасного стану і напрямів удосконалення правового регулювання земельних відносин агрохолдингів в Україні, дало змогу дійти таких висновків:

- земельні правовідносини в агрохолдингу мають свою специфіку, обумовлену, насамперед, особливою правовою природою такого утворення, а також характером правовідносин між холдинговою (материнською) компанією та корпоративними (дочірніми) підприємствами. Земельні правовідносини в агрохолдингу виникають на підставі юридичного факту участі в агрохолдингу сільськогосподарських товаровиробників, яким земельні ділянки можуть належати на праві власності та/або різних правових титулах землекористування;

- правові засади використання земельних ділянок агрохолдингами визначені земельним законодавством, що пройшло досить тривалий період розвитку з часу здобуття нашою державою незалежності. Перші

агрохолдинги в Україні створювались у період запровадження першого «мораторію» на землю у вітчизняному земельному законодавстві і встановлення низки обмежень на діяльність таких структур у сфері виробництва та переробки сільськогосподарської продукції. З самого початку розвитку вітчизняного земельного законодавства правове регулювання земельних відносин агрохолдингів обмежувалося заборонними методами, зокрема запровадженням «мораторію» на продаж земель сільськогосподарського призначення. З початку 2000-х рр. проявляється прагнення агрохолдингів до укрупнення «земельних банків» і неабияке значення у цьому процесі почала відігравати оренда землі, що займає домінуючу позицію у сільськогосподарському виробництві агрохолдингів і сьогодні;

– нині агрохолдингам України притаманне формування нових методів управління для підвищення ефективності використання земель. Для реалізації потенційних конкурентних переваг агрохолдингів, їх функціонування тепер має узгоджуватися із стратегією зрівноваженого розвитку сільських територій у контексті реформи децентралізації та створення об'єднаних територіальних громад;

– ситуація з «мораторієм» на землі сільськогосподарського призначення звичайно у певній мірі стримує розвиток агрохолдингів. Однак, відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення» від 31 березня 2020 р. юридичні особи, засновниками або кінцевими бенефіціарами яких є громадяни України або українські юридичні особи, зможуть набувати право власності на землі сільськогосподарського призначення з 2024 р. Закон визначає граничні межі концентрації землі в одних руках, зокрема, для юридичних осіб з 2024 р. – граничні межі концентрації складатимуть 10 тис. га. Законом передбачено заборону по придбанню землі для іноземців. Також Закон забезпечує переважне право під час придбання землі сільськогосподарського призначення для тих, хто її

обробляв до моменту продажу;

– однак, відсутність ринку землі досі не завадила агрохолдингам наростити свої земельні активи, і встановлення певних обмежень ще не є гарантією того, що це істотно вплине на стан речей у майбутньому. У разі жорсткого підходу і дієвості таких обмежень може виникнути інша проблема: надмірне регуляторне середовище може спровокувати перетікання інвестиційних коштів у країни з більш лояльним бізнес-середовищем. Багато розвинених країн, прагнучи захистити дрібного виробника, встановлювали межі максимального розміру землеволодінь для корпоративного сектора. Однак із часом у більшості з них такі обмеження були скасовані;

– використання земель сільськогосподарського призначення агрохолдингами як основного засобу виробництва несе у собі певні ризики. Зокрема, це ризик «надконцентрації» великої кількості земель у володінні агрохолдингів, що може призвести до витіснення інших виробників сільськогосподарської продукції з ринку та нераціонального використання землі, хоча Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення» від 31 березня 2020 р. і встановив граничні межі концентрації землі в одних руках для юридичних осіб – 10 тис. га. Однак, останні статистичні данні свідчать про те, що наразі не існує такої проблеми, оскільки агрохолдинги мають у використанні близько 16 % від загальної площі земель сільськогосподарського призначення в обробітку. Близько 30 тисяч дрібних фермерів обробляють 15 % таких земель, і майже 10 тисяч середніх фермерських господарств – решту 69 % земель. І ці пропорції незмінні протягом останніх 7–8 років;

– після відкриття ринку землі процес концентрації земель сільськогосподарського призначення агрохолдингами буде продовжуватися через їх оренду та банкрутство неефективних аграрних підприємств, а з 2024 р. через набуття права власності на ці землі. Ці процеси потрібно враховувати насамперед при формуванні земельної та аграрної політики держави і

програм підтримки розвитку сільських територій;

– актуальною залишається проблема відсутності у Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення» від 31 березня 2020 р. обмежень щодо концентрації землі на рівні областей та об'єднаних територіальних громад. Оскільки, норму про обмеження права володіння землями у межах однієї об'єднаної територіальної громади на рівні 35 % прибрали після першого читання проекту Закону. Доцільно все ж таки внести зміни до згаданого Закону і встановити обмеження щодо концентрації землі на рівні областей та об'єднаних територіальних громад;

– роль агрохолдингів у розвитку аграрного сектора є значною і буде підвищуватися у перспективі. Завдяки застосуванню новітніх технологій у сільськогосподарському виробництві та переробці продукції сільського господарства, можливостей контролю за дотриманням технології на всіх її етапах, запровадженню необхідних стандартів якості, агрохолдинги мають безперечні конкурентні переваги порівняно з іншими формами ведення агробізнесу;

– законодавством ряду країн ЄС встановлено низку обмежень на придбання земельних ділянок сільськогосподарського призначення, які спрямовані на захист національного сільськогосподарського товаровиробника. Такі обмеження, насамперед, спрямовані на захист основного національного багатства кожної країни – землі. Враховуючи позитивний досвід країн ЄС у сфері правового забезпечення використання земель сільськогосподарськими товаровиробниками, необхідно у вітчизняному земельному законодавстві особливу увагу приділити наданню переважних прав на придбання земель сільськогосподарського призначення фермерським господарствам, територіальним громадам, орендарям тощо; передбачити встановлення пільгового порядку придбання таких земель і надання податкових пільг; а також визначити граничні межі концентрації землі на рівні областей та об'єднаних територіальних громад або встановити

дозвільний порядок придбання земельних ділянок площею більше ніж встановлена на території певної області або об'єднаної територіальної громади.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено нове вирішення наукового завдання, яке полягає у розробці відповідних теоретичних положень і наданні практичних пропозицій щодо удосконалення правового становища агрохолдингів в Україні, що дало змогу дійти таких висновків:

1. У розвитку правового забезпечення створення і функціонування агрохолдингів в Україні можна виокремити такі етапи: перший етап (1991–2002 рр.) – становлення правового забезпечення холдингових відносин, які поширювали свою дію і в аграрній сфері; другий етап (2003–2005 рр.) формування законодавчих засад для створення і функціонування холдингів (прийняття Господарського і Цивільного кодексів України), початок активізації процесу створення агрохолдингів за відсутності обмежень щодо організаційно-правової форми холдингової (материнської) компанії; третій етап (2006 р. – до нині) розвиток спеціального правового забезпечення холдингових відносин (прийняття Законів України «Про холдингові компанії в Україні» і «Про акціонерні товариства»), яке визначило загальні засади функціонування холдингових компаній в Україні, а також особливості їх утворення і функціонування, обмеження функціонування холдингової (материнської) компанії в організаційно-правовій формі акціонерного товариства. Характерною рисою правового регулювання створення і функціонування агрохолдингів є використання загальної правової бази, що застосовується для врегулювання досліджуваної групи суспільних відносин.

2. Агрохолдингом можна вважати договірне об'єднання агрохолдингової (материнської) компанії, якою є публічне сільськогосподарське акціонерне товариство, що має у власності контрольний пакет акцій (часток, паїв) інших сільськогосподарських підприємств, й при цьому цей пакет забезпечує вирішальний вплив на їх діяльність, і безпосередньо корпоративних (дочірніх) сільськогосподарських

підприємств.

3. Юридичними ознаками агрохолдингу є: 1) агрохолдинг – договірне об'єднання підприємств; 2) особливий правовий статус агрохолдингу – не є юридичною особою, будь-які юридичні дії здійснюються через учасників об'єднання, що виступають самостійними суб'єктами; 3) особливий склад учасників агрохолдингу (агрохолдингова (материнська) компанія в організаційно-правовій формі публічного акціонерного товариства і корпоративні (дочірні) сільськогосподарські підприємства у формі сільськогосподарських товариств); 4) особливості правового статусу учасників агрохолдингу (агрохолдингова компанія (головна материнська компанія, суб'єкт організаційно-господарських повноважень) – публічне акціонерне товариство, що володіє, користується, а також розпоряджається холдинговими корпоративними пакетами акцій (часток, паїв) двох або більше корпоративних сільськогосподарських підприємств; корпоративне сільськогосподарське підприємство (дочірнє підприємство) – сільськогосподарське товариство, більше 50 відсотків пакету акцій (часток, паїв) якого, належить агрохолдинговій компанії, що забезпечує право вирішального впливу на його господарську діяльність); 5) існування відносин контролю-підпорядкування, що зумовлені навністю в агрохолдингової компанії можливостей контролювати корпоративні сільськогосподарські підприємства, завдяки наявності у власності контрольного пакету акцій (часток, паїв); 6) спеціалізація учасників агрохолдингу, за якої агрохолдингова компанія спеціалізується на веденні фінансово-інвестиційної та маркетингово-торговельної діяльності, а корпоративні сільськогосподарські підприємства – на здійсненні сільськогосподарського виробництва, а також переробці і зберіганні сільськогосподарської продукції.

4. Сільськогосподарське акціонерне товариство – це господарське товариство, статутний капітал якого поділено на визначену кількість часток однакової номінальної вартості, корпоративні права за якими посвідчуються акціями, має у власності, оренді або на іншій законній підставі земельні

ділянки сільськогосподарського призначення, основним видом діяльності якого є виробництво та переробка сільськогосподарської продукції, дохід від реалізації якої становить не менше сімдесяти п'яти відсотків загального обсягу доходу.

5. Правові аспекти створення сільськогосподарського акціонерного товариства, формування його статутного фонду і процес функціонування має ряд особливостей, що визначаються специфікою сільськогосподарського виробництва (насамперед, його сезонністю) й високою ризикованістю функціонування (несприятливі природнокліматичні умови, надзвичайні випадки тощо). Крім того, процедура ліквідації (банкрутства) сільськогосподарських акціонерних товариств має низку відмінностей (переважне право на придбання майна сільськогосподарського акціонерного товариства належить сільськогосподарським підприємствам, розташованим у даній місцевості; рішення щодо земельних ділянок, які є у власності або користуванні товариства приймається відповідно до земельного законодавства України; аналіз фінансового становища сільськогосподарського акціонерного товариства проводиться з урахуванням сезонності сільськогосподарського виробництва та його залежності від природно-кліматичних умов; санація сільськогосподарського акціонерного товариства вводиться на строк до п'ятнадцяти місяців тощо).

6. З метою ефективного розвитку сільського господарства, визначення специфіки правового становища сільськогосподарського акціонерного товариства як особливого суб'єкта господарювання необхідним є внесення змін до Закону України «Про акціонерні товариства» шляхом доповнення його окремою главою. У зазначеній главі Закону України «Про акціонерні товариства» потрібно: законодавчо закріпити поняття сільськогосподарського акціонерного товариства; виокремити особливості створення, формування статутного фонду, функціонування і припинення діяльності сільськогосподарського акціонерного товариства; визначити правовий статус акціонерів сільськогосподарського товариства; встановити

особливості реалізації сільськогосподарським акціонерним товариством права власності і права користування земельними ділянками, з урахуванням положень земельного законодавства; визначити правовий статус двох категорії сільськогосподарських акціонерних товариств: створених до прийняття Закону України «Про акціонерні товариства» у процесі реорганізації колгоспів та радгоспів, статутний капітал яких сформований шляхом внесення майнових паїв і розділений відповідно до цих вкладів на певну кількість акцій; створені після набрання чинності Закону України «Про акціонерні товариства».

7. Переважна частина холдингових компаній в аграрному секторі економіки була створена у процесі реорганізації КСП, а також корпоратизації та приватизації майна державних підприємств агропромислового комплексу. При створенні агрохолдингових компаній антимонопольне законодавство практично не застосовується, що призводить до фактичної монополізації аграрного ринку.

8. З метою отримання офіційної інформації щодо кількості холдингів, зокрема, які здійснюють свою діяльність в аграрному секторі економіки, важливим є створення Державного реєстру холдингових компаній України. Негативною слід визнати практику нормотворення згідно з якою, необхідність створення реального правового механізму з метою виконання положень закону, підмінюється прийняттям нормативно-правового акту, що скасовує таке виконання. Вказане стосується внесення змін до пункту 4 статті 3 Закону України «Про холдингові компанії в Україні» щодо відміни державної реєстрації холдингових компаній у спеціальному державному реєстрі.

9. Зважаючи на те, що в процесі реформування аграрного сектору економіки країни, утворилася значна кількість сільськогосподарських підприємств корпоративного типу (господарських товариств), доцільно зазначити, що управлінські відносини, які входять до предмету аграрного права, базуються не лише на принципах колективного (кооперативного)

самоврядування, а й на корпоративних принципах.

10. Враховуючи складну структуру агрохолдингів, доцільним вбачається умовно виокремити три рівні управлінських відносин, які в них виникають: 1) внутрішні управлінські відносини в холдинговій компанії; 2) внутрішні управлінські відносини в корпоративних підприємствах; 3) зовнішні управлінські відносини між холдинговою компанією та корпоративними підприємствами. При чому, особливості управлінських правовідносин 1 та 2 груп обумовлені не тільки організаційно-правовою формою суб'єктів господарювання в яких вони виникають, а також метою їхньої діяльності. Так, управлінські правовідносини 1 групи спрямовані, як правило, на забезпечення ефективного управління корпоративними пакетами акцій корпоративних підприємств. Тоді, як 2 група спрямована на забезпечення ефективного управління сільськогосподарським виробництвом.

11. З метою виключення агрохолдингів та корпоративних підприємств з програм державної підтримки сільського господарства, (крім програм, спрямованих на розвиток тваринницької галузі), пропонується внести наступні зміни до аграрного законодавства:

1. У Законі України «Про державну підтримку сільського господарства України»:

1) пункт 12.3 статті 12 доповнити абзацем «е) є холдинговою компанією та / або корпоративним підприємством у розумінні Закону України «Про холдингові компанії в Україні»;

2) підпункт 13.2.1 пункту 13.2. статті 13 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» викласти в наступній редакції: «13.2.1. Кредитна субсидія та/або компенсація лізингових платежів надаються особам, які є суб'єктами господарювання агропромислового комплексу, крім холдингових компаній та / або корпоративних підприємств в розумінні Закону України «Про холдингові компанії в Україні».

3) пункт 16 -1.1. статті 16-1 доповнити абзацом наступного змісту: «не вважається сільськогосподарським товаровиробником корпоративне

підприємство, у розумінні Закону України «Про холдингові компанії в Україні», крім підприємства, яке здійснює види діяльності, визначені підпунктами 16-1.3.5 – 16-1.3.11 пункту 16-1.3 статті 16-1».

2. У Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для фінансової підтримки заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 р. № 300:

доповнити пункт 5 після слів «не надається», словами «холдинговим компаніям та / або корпоративним підприємствам у розумінні Закону України «Про холдингові компанії в Україні», крім тих, які провадять діяльність з вирощування та розведення великої рогатої худоби молочних порід, іншої великої рогатої худоби».

12. З метою недопущення пільгового оподаткування агрохолдингів, необхідним є внесення наступних змін до Податкового кодексу України:

доповнити пункт 291.5¹ статті 291 підпунктом наступного змісту: «291.5¹.4. є холдингові компанії та / або корпоративні підприємства у розумінні Закону України «Про холдингові компанії в Україні», які здійснюють виробництво та переробку сільськогосподарської продукції, крім тваринницької».

13. У процесі правового регулювання діяльності агрохолдингів, мають вживатися заходи (як зобов'язального, так і стимулюючого характеру), спрямовані на посилення соціальної складової та підтримку розвитку сільських територій. Для цього необхідно закріпити законодавчому рівні, зокрема у Законі України «Про агрохолдингові компанії в Україні», підвищену соціальну відповідальність таких компаній, передбачивши їх обов'язок щодо першочергового працевлаштування місцевих жителів, участі в розбудові соціальної інфраструктури сільських територій тощо) та правовий механізм їх забезпечення.

14. Земельні правовідносини в агрохолдингу мають свою специфіку, обумовлену, насамперед, особливою правовою природою такого утворення, а

також характером правовідносин між холдинговою (материнською) компанією та корпоративними (дочірніми) підприємствами. Земельні правовідносини в агрохолдингу виникають на підставі юридичного факту участі в агрохолдингу сільськогосподарських товаровиробників, яким земельні ділянки можуть належати на праві власності та/або різних правових титулах землекористування.

15. Перші агрохолдинги в Україні створювались у період запровадження першого «мораторію» на землю у вітчизняному земельному законодавстві і встановлення низки обмежень на діяльність таких структур у сфері виробництва та переробки сільськогосподарської продукції. З початку 2000-х рр. проявляється прагнення агрохолдингів до укрупнення «земельних банків» і неабияке значення у цьому процесі почала відігравати оренда землі, що займає домінуючу позицію у сільськогосподарському виробництві агрохолдингів і сьогодні. Нині агрохолдингам України притаманне формування нових методів управління для підвищення ефективності використання земель. Для реалізації потенційних конкурентних переваг агрохолдингів, їх функціонування тепер має узгоджуватися із стратегією зрівноваженого розвитку сільських територій у контексті реформи децентралізації та створення об'єднаних територіальних громад.

16. Після відкриття ринку землі з набранням чинності Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення» від 31 березня 2020 р. процес концентрації земель сільськогосподарського призначення агрохолдингами буде продовжуватися через їх оренду та банкрутство неефективних аграрних підприємств, а з 2024 р. через набуття права власності на ці землі. Ці процеси потрібно враховувати насамперед при формуванні земельної та аграрної політики держави і програм підтримки розвитку сільських територій.

17. Актуальною залишається проблема відсутності у Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення» від 31 березня 2020 р.

обмежень щодо концентрації землі на рівні областей та об'єднаних територіальних громад. Оскільки, норму про обмеження права володіння землями у межах однієї об'єднаної територіальної громади на рівні 35 % прибрали після першого читання проекту Закону. Доцільно все ж таки внести зміни до згаданого Закону і встановити обмеження щодо концентрації землі на рівні областей та об'єднаних територіальних громад.

18. Законодавством ряду країн ЄС встановлено низку обмежень на придбання земельних ділянок сільськогосподарського призначення, які спрямовані на захист національного сільськогосподарського товаровиробника. Такі обмеження, насамперед, спрямовані на захист основного національного багатства кожної країни – землі. Враховуючи позитивний досвід країн ЄС у сфері правового забезпечення використання земель сільськогосподарськими товаровиробниками, необхідно у вітчизняному земельному законодавстві особливу увагу приділити наданню переважних прав на придбання земель сільськогосподарського призначення фермерським господарствам, територіальним громадам, орендарям тощо; передбачити встановлення пільгового порядку придбання таких земель і надання податкових пільг; а також визначити граничні межі концентрації землі на рівні областей та об'єднаних територіальних громад або встановити дозвільний порядок придбання земельних ділянок площею більше ніж встановлена на території певної області або об'єднаної територіальної громади.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дем'яненко С.І. Агрохолдинги в Україні: добре чи погано? Німецько-український аграрний діалог. Серія консультативних робіт. Київ: Ін-т економ. дослід. та політич. консультацій, 2008. 45 с.
2. Данкевич А.Є. Розвиток інтегрованих структур у сільському господарстві: монографія. Київ: ННЦ ІАЕ, 2011. 350 с.
3. Уркевич В.Ю. Правове становище аграрної холдингової компанії. Аграрне право: підручник / за ред. А.М. Статівки. Харків: Право, 2018. С. 204–213.
4. Про підприємства в СРСР: Закон СРСР від 04.07.1990 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 27.04.2025 р.).
5. Про господарські товариства: Закон України від 19.01.1991 р. № 1576- XII. Відомості Верховної Ради України. 1991. № 49. Ст. 682.
6. Основи цивільного законодавства СРСР і республік від 31 травня 1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v2211400-91#Text> (дата звернення: 27.04.2025р.).
7. Лукач І.В. Правове становище холдингових компаній: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 240 с.
8. Музичук В. Дочірні підприємства. Право на життя. Галицькі контракти. 1998. 21 листопада. С. 4–12.
9. Про режим іноземного інвестування: Декрет Кабінету Міністрів України від 20.05.1993 р. № 55/93. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1993. № 28. Ст. 302.
10. Про режим іноземного інвестування: Закон України від 19.03.1996 р. № 93/96-ВР. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1996. № 19. Ст. 80.
11. Про Державну програму приватизації майна державних підприємств: постанова Верховної Ради України від 07.07.1992 р. № 2545. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2545-12#Text> (дата звернення: 27.04.2025 р.).

12. Про Державну програму приватизації: постанова Верховної Ради України від 26.01.1994 р. № 3876. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1994. № 19. Ст. 113.

13. Про холдингові компанії, що створюються в процесі корпоратизації і приватизації: Указ Президента України від 11.05.1994 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/224/94#Text> (дата звернення: 03.05.2019 р.).

14. Про визнання таким, що втратив чинність, Указу Президента України від 11 травня 1994 р. № 224: Указ Президента України від 12.07.2007 р. № 640/2007. Офіційний вісник України. 2007. № 52. Ст. 21.

15. Про холдингові компанії в Україні: Закону України від 15.03.2006 р. Відомості Верховної Ради України. 2006. № 34. Ст. 291.

16. Дударенко В.В. Правовий статус аграрних холдингів в Україні та за кордоном: порівняльно-правовий аспект: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. Київ, 2019. 264 с.

17. Товариство з обмеженою відповідальністю фірма «Астарта-Київ». URL: <https://astartaholding.com/> (дата звернення: 21.04.2025 р.).

18. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 18–22. Ст. 144.

19. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40–44. Ст. 356.

20. Товариство з обмеженою відповідальністю «Українські аграрні інвестиції». URL: <https://latifundist.com/kompanii/133-ukrainskie-agrarnye-investitsii> (дата звернення: 21.04.2025).

21. Агрохолдинг Торговий дім «Украгропром». URL: <https://td-uap.com/> (дата звернення: 27.04.2025 р.).

22. Про акціонерні товариства: Закон України від 17.09.2008 р. № 514-VI. Відомості Верховної Ради України. 2008. № 50–51. Ст. 384.

23. Кулинич П.Ф. Правочини щодо земельних ділянок: деякі теоретичні та практичні аспекти. Земельне право України. 2006. № 4. С. 28–38.

24. Алієва Х.Н. Правове регулювання реформування аграрних відносин за законодавством України та Російської Федерації: порівняльно-правовий аналіз: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. Харків, 2010. 19 с.

25. Костур О.Д. Законодавче регулювання діяльності агрохолдингів в Україні та державах СНД. Сучасні тенденції та перспективи розвитку аграрного, земельного та екологічного права: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяченої 90-річчю від народження академіка В.З. Янчука (м. Київ, 22–23 травня 2015 р.) / за ред. В.М. Єрмоленка. Київ, 2015. С. 101–103.

26. Єрмоленко В.М. Об'єктивні передумови і напрями удосконалення сучасного аграрного законодавства. Досвід і проблеми удосконалення екологічного законодавства: матеріали Міжнар. круглого столу, 14 грудня 2012 р., м. Дніпропетровськ / ред. кол.: В.І. Андрейцев [та ін.]. Дніпропетровськ: Національний гірничий університет, 2012. С. 44–49.

27. Чубукова О.Ю. Особливості функціонування агрохолдингових формувань в Україні. Ефективна економіка. 2012. № 9. С. 12–15.

28. Формування та функціонування ринку агропромислової продукції: практичний посібник / За ред. П.Т. Саблука. Київ: ІАЕ, 2000. 556 с.

29. Бунецька Н.В. Організаційні засади створення агрохолдингів. Аграрна економіка. 2012. Т. 5. № 1–2. С. 52–59.

30. Румянцев С.П. Зарубіжний досвід діяльності холдингових компаній. Цінні папери України. 2004. № 16. С. 14–15.

31. Саниахметова Н.О. Предпринимательское (хозяйственное) право Украины: учебник. Харьков: Одиссей, 2005. 799 с.

32. Joshua K.U. Holding Company. Investing for begginers. 2010. P. 27–32.

33. John Gutman's E.C.O. Holdings. Inter-American Development Bank. Washington, 2001. 252 p.

34. Коваленко Т.О. Агрохолдинги у структурі аграрних правовідносин: pro e contro. Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право.

2023. Вип. 15 (27). Т. 2. С. 150–158.

35. Вінник О.М. Господарське право: навчальний посібник. Київ: Атіка, 2004. 624 с.

36. Ібрагімова Н.В. Холдинг як суб'єкт господарювання з особливим статусом. Університетські наукові записки. 2013. № 3 (47). С. 271–276.

37. Статівка А.М., Уркевич В.Ю. Аграрне право (оглядові лекції, нормативно-правові акти). Харків: Юрайт, 2014. 352 с.

38. Шомін М. Правовий статус холдингових компаній: проблеми та перспективи. URL: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2285> (дата звернення: 12.12.2022 р.).

39. Уманців Г.В. Холдингові компанії та фінансово-промислові групи у сучасній економіці. Київ: Віра-Р, 2002. 429 с.

40. Корнієнко Г.С. Правовий статус агрохолдингів в Україні. Держава та регіони. 2020. № 1. С.71–77.

41. Корнієнко Г. С. Теоретико-правові засади становлення та розвитку агробізнесу в Україні: автореф. дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.06; Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків, 2021. 40 с.

42. Олійник О.О. Соціально-економічна природа становлення і розвитку агрохолдингів. Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. 2012. № 3 (19). С. 10–14.

43. Уркевич В.Ю. Правові проблеми функціонування агрохолдингів в Україні. Право та інновації. 2013. № 4. С. 115–125.

44. Савельєва О.М. Про визначення поняття «аграрна холдингова компанія» в законодавстві України. Сучасний стан і перспективи розвитку держави і права в Україні очима студентів: зб. тез наук. доп. Всеукр. студент. наук. конф. (м. Дніпропетровськ, 12.03.2010 р.). Дніпропетровськ: Дніпропетров. нац. ун-т імені Олеся Гончара. 2010. С. 89–91.

45. Кулинич П.Ф. Правові проблеми охорони і використання земель сільськогосподарського призначення в Україні: монографія. Київ:

Видавництво «Логос», 2011. 688 с.

46. Лупенко Ю.О., Кропивко М.Ф. Агрохолдинги в Україні та посилення соціальної спрямованості їх діяльності. Економіка АПК. 2013. № 7. С. 5–21.

47. Іващенко Д.В. Правові аспекти створення агрохолдингу. Ученые записки Таврического национального университета имени В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки». Т. 25(64). 2014. № 1. С. 130–133.

48. Берлач А.І. Запобігання зловживанням у сфері іноземного інвестування в АПК. Інвестиційна діяльність у сільському господарстві: правові питання: монографія / за ред. В.І. Семчика. Київ: Юрид. думка, 2008. С. 230–245.

49. Дем'яненко С.І. Агрохолдинги в Україні: процес становлення та розвитку. Економіка України. 2009. № 12. С. 50–61.

50. Кулинич П.Ф. Ринок сільськогосподарських земель в Україні: чи зможе він функціонувати на праві оренди. Юридичний журнал. 2014. № 4. С. 27–32.

51. Воловик О.А. Щодо причин усталеності в Україні деяких архаїчних форм господарювання: інституціональний підхід. Часопис Академії адвокатури України. 2012. № 4. С. 1–6.

52. Щетініна Т.О. Правове регулювання діяльності агрохолдингів в Україні: історіографічні аспекти. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». С. 96–99.

54. Данкевич А.Є. Організаційно-економічний механізм побудови агрохолдингів. Формування ринкової економіки: збірник наукових праць. Спец. Випуск: у 2 ч. / Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені В. Гетьмана»; відп. ред. О.О. Беляєв. Київ: КНЕУ, 2011. Ч. 1: Організаційно-правові форми агропромислових формувань: стан, перспективи та вплив на розвиток сільських територій. 2011. С. 148–155.

55. Самсонова Я.О. Правові засади розвитку конкурентноспроможного

сільськогосподарського виробництва як основного напрямку державної аграрної політики України. Теорія і практика правознавства. 2014. Вип. 2 (6). С. 1–12.

56. Іващенко Д.В. Правові аспекти створення агрохолдингу. Порівняльно-аналітичне право. 2014. № 1. С. 138–141.

57. Никифоров О.В. Способи утворення холдингових компаній в Україні. Экономика и право. 2010. № 3. С. 80–83.

58. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення: Закон України від 31.03.2020 р. № 552-IX. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2020. № 20. Ст. 142.

59. Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 р. № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення: 27.04.2025).

60. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань: Закон України від 15.05.2003 р. № 755-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text> (дата звернення: 27.04.2025).

61. Про затвердження Порядку утворення державної холдингової компанії: постанова Кабінету Міністрів України від 22.08.2012 р. № 773. Офіційний вісник України. 2012. № 64. Ст. 2605.

62. Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб: Закон України від 09.01.2025 р. № 4196-IX. Голос України від 27.02.2025 р. № 40.

63. Булатов М. Єдність і боротьба протилежностей. Філософський енциклопедичний словник. Київ: Абрис, 2002. С. 214.

64. Єрмоленко В.М. Правові проблеми фермеризації як основи забезпечення продовольчої безпеки. Продовольча безпека в умовах сучасних викликів: національно-правовий та міжнародний аспекти: зб. матер. та тез

доповідей учасників Дискусійної панелі VI Харківського Міжнар. юрид. форуму (м. Харків, 07 жовтня 2022 р.) / за ред. Т. В. Курман, В. П. Станіславського. Харків: Юрайт, 2022. С. 37–41.

65. Єрмоленко В. М. Організаційно-правові форми сучасного агробізнесу: стан і примарні перспективи. Агробізнес в умовах агроєкоциду: сучасні виклики, проблеми відповідальності та уроки сталості: збірка матеріалів та тез доповідей учасників панельної дискусії VII Харківського міжнародного юридичного форуму (м. Харків, 29 вересня 2023 р.). Харків: Юрайт, 2023. С. 44–47.

66. Єрмоленко В. М. Сучасні законодавчі загрози фермерству як важливому суб'єкту забезпечення продовольчої безпеки. Правове забезпечення екологічної та продовольчої безпеки в умовах збройних конфліктів та кліматичних змін: світовий досвід та Україна: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 75 річниці Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України (м. Київ, 15 листопада 2024 р.). Київ: Видавництво «Наукова Столиця», 2024. С. 143–146.

67. Єрмоленко В. М., Міхневич Л. В., Браніцький О. М. Негативний вплив запровадження законодавчої моделі корпоратизації підприємницької діяльності на стан сучасного аграрного підприємництва. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2025. Вип. 87. Ч. 2. С. 195–199.

68. Економічний енциклопедичний словник: У 2 т. Т. 1 / За ред. С. В. Мочерного. Львів: Світ, 2005. 616 с.

69. Гуцол Р. І. Соціальна діяльність агрохолдингів: правові аспекти. Право. Людина. Довкілля: науково-практичний журнал. 2019. 10(2). С. 45–53.

70. Брадул О. М. Рябініна В. В. Характерні ознаки корпорації: теоретичний аспект. Глобальні та національні проблеми економіки. 2015. № 7. С. 880–883.

71. Національна академія аграрних наук: сайт НААН України. URL: http://naas.gov.ua/content/pro_naas/ (дата звернення: 12.03.2025).

72. Сорти пшениці селекції Інституту фізіології рослин і генетики НАН України – запорука продовольчої безпеки нашої держави. URL: <https://www.ifrg.kiev.ua/> (дата звернення: 12.03.2025).

73. Завальнюк К. С. Особливості розвитку та функціонування агрохолдингів в Україні. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. 2017. Вип. 1. С. 56–59.

74. Єрмоленко В. М. Актуальні питання систематизації законодавства про продовольчу безпеку. Сучасні проблеми систематизації екологічного, земельного та аграрного законодавства України: Збірник наукових праць Круглого столу (18 березня 2011 р.). Київ: ВГЛ «Обрії», 2011. С. 113–119.

75. Гуцол Р.І., Єрмоленко В.М. Переваги та недоліки агрохолдингів у контексті законодавчої корпоратизації підприємницької діяльності. Інтернаука: Серія юридична. 2025. № 4. С. 106–111.

76. Мазур О.В. Новели правового регулювання акціонерних товариств в Україні. Економічні проблеми розвитку аграрного виробництва. Вип. 5. Вінниця: Вінницький національний аграрний університет, 2009. С. 162–163.

77. Гребенюк М.В. Правове становище сільськогосподарських товариств. Аграрне право України: підручник / В.М. Єрмоленко, О.В. Гафурова, М.В. Гребенюк та ін.; за заг. ред. В.М. Єрмоленка. Київ: Юрінком Інтер, 2010. С. 252–255.

78. Томчук С.В., Марченко С.К., Піщенко І.О. Акціонерні відносини в АПК. Економіка АПК. 2011. № 3. С. 72–75.

79. Про ринки капіталу та організовані товарні ринки: Закон України від 23.02.2006 р. № 3480-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#Text> (дата звернення: 27.04.2025).

80. Про затвердження національних стандартів України, державних класифікаторів України, національних змін до міждержавних стандартів, внесення зміни до наказу Держспоживстандарту України від 31 березня 2004 р. № 59 та скасування нормативних документів: наказ Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від

28.05.2004 р. № 97. Офіційний вісник України. 2004. № 11. Ст. 324.

81. Єрмоленко В.М. Аграрні майнові правовідносини приватних сільськогосподарських підприємств в Україні: автореф. дис. ... д.ю.н.: 12.00.06. Харків: Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, 2008. 35 с.

82. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств: підручник. Київ: КНЕУ, 2002. 624 с.

83. Гуцол Р.І. Сільськогосподарські акціонерні товариства: вітчизняні правові реалії. Актуальні проблеми екологічного, земельного та аграрного законодавства в сучасних умовах: матер. «круглого столу», присвяч. 90-річчю з дня народження доктора юридичних наук, професора, члена-кореспондента В.К. Попова (м. Харків, 1 березня 2019 р.) / за заг. ред. А.П. Гетьмана і М.В. Шульги. Харків: Право, 2019. С. 212–214.

84. Васильченко Н.В. Особливості акціонування сільськогосподарських підприємств. Актуальні проблеми економіки. 2006. № 2(56). С. 148–153.

85. Про затвердження Положення про порядок здійснення емісії акцій, реєстрації та скасування реєстрації випуску акцій: рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 22.11.2023 р. № 1308. Офіційний вісник України. 2024. №6. Ст. 310.

86. Щодо можливості формування статутного капіталу юридичної особи земельними ділянками: лист Держкомпідприємництва від 19.05.2010 р. № 6309. Офіційний вісник України. 2010. № 17. Ст. 190.

87. Гуцол Р.І. Правові засади формування статутного фонду сільськогосподарських акціонерних товариств. Збірник матеріалів Міжнародного конгресу «Правові проблеми державно-приватного партнерства в умовах євроінтеграції», присвяченого 20-річчю Національного університету «Одеська юридична академія» (м. Одеса, 2–4 червня 2017 р.) / відп. ред.: Є.О. Харитонов, О.І. Харитонova, Т.Є. Харитонova. Одеса: Юридична література, 2017. С. 125–128.

88. Гребенюк М.В. Правовий режим майна та землі

сільськогосподарських товариств. Аграрне право України: підручник / В.М. Єрмоленко, О.В. Гафурова, М.В. Гребенюк та ін.; за заг. ред. В.М. Єрмоленка. Київ: Юрінком Інтер, 2010. С. 259–264.

89. Ковальчук С.В. Фінансові ресурси сільськогосподарських підприємств. Вісник Хмельницького національного університету. 2010. № 4. Т. 4. С. 152–156.

90. Кодекс України з процедур банкрутства: Закон України від 18.10.2018 р. № 2597-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text> (дата звернення: 27.04.2025).

91. Єрмоленко В.М. Майнові правовідносини приватних сільськогосподарських підприємств: теорія, законодавство, практика: монографія. Київ: Магістр–XXI ст., 2005. 304 с.

92. Здоронюк Г. Актуальні питання діяльності акціонерних товариств. Київ: Юридическая практика, 2007. 480 с.

93. Рижко П.О. Порівняльно-правовий аналіз форм аграрного підприємництва за законодавством ФРН та України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків: Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», 2012. 188 с.

94. Гуцол Р.І. Специфіка трансформацій організаційно-правової форми акціонерних товариств у сільському господарстві України: правові засади. Правове регулювання економіки. 2019. № 18. С. 153–164.

95. Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки: Указ Президента України від 03.12.1999 р. № 1529/99. Офіційний вісник України. 1999. № 49. Ст. 2400.

96. Сидоров Я.О. Актуальні питання правового регулювання діяльності аграрних холдингів в Україні. Конституційні засади аграрного, земельного та екологічного права: 20 років розвитку: матеріали «круглого столу» (м. Київ, 27 травня 2016 року)/ за ред. М.В. Краснової, Т.О. Коваленко; КНУ імені Тараса Шевченка. Чернівці: Кондратьєв А.В., 2016. С. 210–214.

97. Коваль О.А. Коментар до статті 59 «Припинення суб'єкта

господарювання». Господарський кодекс України: науково-практичний коментар / за заг. ред. Д.М. Притики, І.В. Булгакової. Київ: «Юрисконсульт», «Юстініан». 2010. С. 171–176.

98. Про корпоратизацію підприємств: Указ Президента України від 15.06.1993 р. № 210/93. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/210/93#Text> (дата звернення: 17.04.2025).

99. Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі: Закон України від 10.06.1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 41. Ст. 188.

100. Марченко В.М. Організаційні форми централізації управління в результаті злиття та поглинання корпорацій. АгроІнком. 2012. С. 66–69.

101. Ібрагімова Н.В. Правовий статус холдингів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04; Донец. нац. ун-т. Вінниця, 2015. 20 с.

102. Про Концепцію розвитку рибного господарства України: постанова Верховної Ради України від 13.07.2000 р. № 1885-III. Відомості Верховної Ради України. 2000. № 41. Ст. 344.

103. Кібенко О., Пендак-Сарбах А. Право товариств (company law): порівняльно-правовий аналіз acquis Європейського Союзу та законодавства України / упоряд. Г. Друзенко, за наук. ред. О. Кібенко. Київ: Видавнича організація «Юстініан», 2006. 496 с.

104. Про особливості приватизації майна в АПК: Декрет Кабінету Міністрів України від 17.05.1993 р. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 27. Ст. 293.

105. Про створення Єдиного державного реєстру підприємств і організацій України: постанова Кабінету Міністрів України від 22.01.1996 р. № 118. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/118-96-%D0%BF#Text> (дата звернення: 17.04.2025).

106. Данкевич А.Є. Формування та ефективність функціонування агрохолдингів: дис. ... докт. екон. наук: 08.00.04; Нац. наук. центр «Ін-т аграр. економіки». Київ, 2012. 472 с.

107. Ібрагімова Н.В. Правові аспекти створення холдингу. Правове забезпечення економічного розвитку та екологічної безпеки суспільства: матеріали Всеукраїнської науково-практ. конф., присвяченої 50-й річниці створення Донецького національного університету та 30-й річниці створення кафедри господарського права Донецького національного університету (м. Вінниця, 14–15.05.2015 р.) / за заг. ред. А.Г. Бобкової; Донецький національний університет. Вінниця: ДонНУ, 2015. С. 158–161.

108. Історія створення підприємства (ТОВ СП «НІБУЛОН»). URL: <http://www.nibulon.com/data/pro-kompaniyu/istoriya-stvorenniya-pidpriemstva.html> (дата звернення: 03.02.2022).

109. Агрохолдинги України: тенденції сьогодення. URL: <http://sugarua.com/ua/67/lists/1352> (дата звернення: 03.02.2022).

110. Уманців Ю. Холдингові механізми інтеграції підприємств. Ринок цінних паперів України. 2011. № 3–4. С. 23–33.

111. Історія компанії (група Ukrlandfarming). URL: <http://www.ulf.com.ua/ru/company/history/> (дата звернення: 09.02.2022).

112. Качний О.С. Державне регулювання розвитку рибного господарства України: автореф. дис. ... канд. з держ. упр.: 25.00.02; Акад. муніцип. упр. Київ, 2010. 20 с.

113. Задихайло Д.В. Господарсько-правове забезпечення економічної політики держави: монографія. Харків: Юрайт, 2012. 456 с.

114. Андрійчук В.Г. Проблемні аспекти регулювання функціонування агропромислових компаній. Економіка АПК. 2014. № 2. С. 5–21.

115. Формування структур підприємництва і агробізнесу. URL: <http://agroua.net/economics/documents/category-138/doc-276/> (дата звернення: 07.02.2022).

116. АМКУ дозволив агрохолдингу Сергія Лабазюка купити підприємство. URL: <https://agropolit.com/news/4528-amku-dozvoliv-agroholdingu-sergiya-labazyuka-kupiti-pidpriyemstvo> (дата звернення: 18.02.2022).

117. Птахівництво. URL: www.mhp.com.ua/uk/operations/poultry (дата звернення: 20.01.2022).

118. Наша компанія (AVANGARDCOIPL). URL: <http://avangardco.ua/about/glance/> (дата звернення: 20.01.2022).

119. Носік В.В. Теоретичні проблеми оптимізації організаційно-правових форм товарного сільськогосподарського виробництва в Україні. Розвиток організаційно-правових форм господарювання в аграрному секторі: матеріали «круглого столу», м. Харків, 13 червня 2014 р.: зб. тез наук. доп. / за ред. А. П. Гетьмана, М. В. Шульги; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. Харків: Оберіг, 2014 Харків, 2014. С. 28–37.

120. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.06.1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 14. Ст. 644.

121. Невмержицька Н.Ю. Оподаткування холдингових структур в Україні. Наука й економіка: науково-теоретичний журнал Хмельницького економічного університету. 2018. Випуск 4 (24). С. 34–43.

122. Никифоров О.В. Поняття й основні ознаки холдингової компанії Підприємництво, господарство і право. 2011. № 2/2011. С. 18–26.

123. Бородіна О.М., Гуторов А.О. Агрохолдинг як база формування корпоративного аграрного устрою в Україні. Економіка АПК. 2012. № 11. С. 21–28.

124. Денков Д. Недобудована імперія одного міністра. URL: https://www.epravda.com.ua/publications/2012/10/3/338012/view_print/ (дата звернення: 02.02.2022 р.).

125. Ібрагімова Н.В. До питання утворення холдингової компанії. Економіка та право. 2009. № 1. С. 50–53.

126. Про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» та деяких інших законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень з державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських

формувань: Закон України від 26.11.2015 р. Відомості Верховної Ради. 2016. № 2. Ст. 17.

127. Питання оптимізації діяльності центральних органів виконавчої влади системи юстиції: постанова Кабінету Міністрів України від 21.01.2015 р. № 17. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/17-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 17.04.2025).

128. Соціальні проекти ТОВ «ТАС АГРО». URL: <http://tasagro.com/portfolio/> (дата звернення: 27.11.2021).

129. Про заходи з утворення державного підприємства «Державна продовольчо-зернова корпорація України» на базі майна ДАК «Хліб України»: постанова Кабінету Міністрів України від 11.08.2010 р. № 764. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/764-2010-%D0%BF#Text> (дата звернення: 18.04.2025).

130. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 11.08.2010 р. № 764: постанова Кабінету Міністрів України від 06.06.2011 р. № 593. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/593-2011-%D0%BF#Text> (дата звернення: 18.04.2025).

131. 100 найбільших державних підприємств України: річний звіт за 2015 рік. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. URL: www.me.gov.ua/Documents/Download?id=5e146da4 (дата звернення: 18.04.2021).

132. Про додаткові заходи щодо дальшого розвитку лізингу в аграрному секторі економіки: Указ Президента України від 23.02.2001 р. № 111/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/111/2001> (дата звернення: 21.04.2025).

133. Про утворення Національної акціонерної компанії «Укراгролізинг»: постанова Кабінету Міністрів України від 11.04.2001 р. № 354. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/354-2001-%D0%BF#Text> (дата звернення: 21.04.2025).

134. Про затвердження переліку підприємств Міністерства аграрної

політики України, що підлягають корпоратизації, та графіка її проведення: наказ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України від 17.10.2001 р. № 239. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0204569-02#Text> (дата звернення: 21.04.2025).

135. Янчук В.В. Поняття і особливості аграрних правовідносин. Аграрне право України: підручник / за ред. В.З. Янчука. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: Юрінком Інтер, 2000. С. 63–69.

136. Титова Н.І. Предмет, метод, принципи і система аграрного права. Аграрне право України: підручник / за ред. О.О. Погрібного. Київ: Істина, 2004. С. 6–18.

137. Савельєва О.М. Правове регулювання відносин в агросфері: монографія. Харків: Друкарня «Мадрид», 2017. 208 с.

138. Єрмоленко В.М. Аграрне право як самостійна галузь права України. Аграрне право України: підручник / за заг. ред. В.М. Єрмоленка. Київ: Юрінком Інтер, 2010. С. 43–55.

139. Чабаненко М.М. Становлення та розвиток системи аграрного права України: монографія. Дніпропетровськ: Видавництво «Грані», 2015. 298 с.

140. Гафурова О.В. Сільськогосподарські виробничі кооперативи: права та обов'язки членів: монографія. Київ: МАУП, 2006. 200 с.

141. Про затвердження принципів корпоративного управління: рішення Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 22.07.2014 р. № 955. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr955863-14#Text> (дата звернення: 16.04.2025).

142. Янчук В.З. Право колективного самоврядування. Аграрне право України: підручник / за ред. В.З. Янчука. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: Юрінком Інтер, 2000. С. 300–326.

143. Семчик В.І. Право кооперативного самоврядування. Кооперативне право: підручник / за ред. В.І. Семчика. Київ: Ін Юре, 1998. С. 151–172.

144. Єрмоленко В.М. Загальна характеристика суб'єктів аграрного права. Аграрне право України: підручник / за заг. ред. В.М. Єрмоленка. Київ:

Юрінком Інтер, 2010. С. 79–102.

145. Бобкова А.Г., Павлюченко Ю.М. Аграрне право: консп. лекцій у схемах. Донецьк: ДонНУ, 2013. 244 с.

146. Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001-2004 років: Закон України від 18.01.2001 р. № 2238-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 11. Ст. 52.

147. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом: Закон України від 30.06.1999 р. № 784-XIV 18.01.2001 р. № 2238-III. Відомості Верховної Ради України. 1999. № 42-43. Ст. 378.

148. Статут «МХП С.А.» (МНР S.A.) у чинній редакції станом на 18.06.2015 р. URL: <https://www.mhp.com.ua/library/file/statut-ukr.pdf> (дата звернення: 19.06.2022).

149. Структура компанії (група компаній ПАТ «Миронівський хлібопродукт»). URL: <https://www.mhp.com.ua/uk/about/structure> (дата звернення: 19.07.2022).

150. Джуринський В.О. Правове становище господарських об'єднань в Україні: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2010. 224 с.

151. Щербина В.С. Суб'єкти господарського права. Київ: Юрінком-Інтер, 2008. 264 с.

152. Рішення господарського суду м. Києва від 14.01.2016 р. по справі № 910/28026/15 про визнання недійсними рішення загальних зборів учасників товариства з обмеженою відповідальністю «ЛОТУРЕ – АГРО» від 04.05.2012 р., оформлені протоколом № 247. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/55606587> (дата звернення: 19.07.2024).

153. Про практику розгляду судами корпоративних спорів: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2008 р. № 13. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-08> (дата звернення: 21.04.2025).

154. Дударенко В.В. Особливості агрохолдингу як організаційно-правової форми господарювання у сільському господарстві. Від правової охорони природи Української РСР до екологічного права України: Збірник

тез Всеукраїнської науково-практичної конференції, 26 травня 2017 р., м. Київ / Укладачі: В.В. Носік [та ін.]; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Чернівці: Кондратьєв А.В, 2017. С. 163–167.

155. Уркевич В.Ю. Проблеми теорії аграрних правовідносин: монографія. Харків: Харків юрид., 2007. 496 с.

156. Панченко В.В. Внутрішньогосподарські локальні нормативно-правові акти сільськогосподарських підприємств як форма аграрного права: монографія Харків: Видавництво «С.А.М.», 2012. 164 с.

157. Кодекс корпоративного управління. URL: <https://www.mhp.com.ua> (дата звернення: 14.08.2023).

158. Корпоративне управління AVANGARDCO INVESTMENTS PUBLIC LIMITED (LSE: AVGR). URL: <http://avangardco.ua/investoram/korporativne-upravlinnja/> (дата звернення: 14.08.2023).

159. AvangardCo INVESTMENTS PUBLIC LIMITED: Результати Щорічних загальних зборів (16.09.2016 р.). URL: <http://avangardco.ua> (дата звернення: 12.08.2023).

160. Гуцол Р.І. Щодо характеристики управлінських відносин в агрохолдингах. Сучасний стан та перспективи розвитку земельного, аграрного, екологічного та природоресурсного права: теорія та практика: зб. матеріалів науково-практичної конференції (м. Харків, 7 грудня 2018 р.) / за ред. А.П. Гетьмана, М.В. Шульги. Харків: ТОВ «Оберіг», 2018. С. 87–89.

161. Кравчук В.М. Корпоративне право: науково-практичний коментар законодавства та судової практики. Київ: Істина, 2005. 720 с.

162. Гребенюк М.В. Правове регулювання виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських підприємств. Аграрне право України: підручник / за заг. ред. В.М. Єрмоленка. Київ: Юрінком Інтер, 2010. С. 284–296.

163. Данкевич А.Є. Особливості формування земельних відносин в агрохолдингах. Інноваційна економіка. 2013. № 7. С. 60–63.

164. Кулинич П.Ф. Принцип плюралізму форм господарювання у правовому забезпеченні товарного сільськогосподарського землекористування в Україні. Часопис Київського університету права. 2013. № 2. С. 258–262.

165. Как украинский агросектор перешел от советских колхозов к современным ИТ-решениям. URL: <https://delo.ua/.../kak-ukrainskij-agrosector-pereshel-ot-sovetskih-kolhozov-k-sovre-323259/> (дата звернення: 15.08.2021).

166. Коваленко Т.О., Марченко С.І. Правове регулювання господарської діяльності в агропромисловому комплексі України: навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2015. 295 с.

167. Статівка А.М. Деякі правові питання діяльності агрохолдингів в Україні. Актуальні проблеми екологічних, земельних та аграрних правовідносин: матеріали «круглого столу» (м. Харків, 5 грудня 2014 р.) / за заг. ред. А.П. Гетьмана; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2014. С. 60–68.

168. Дем'яненко С.І., Єранкін О.О., Коцупатрий М.М. та ін. Агрохолдинги в Україні та їх вплив на розвиток сільських територій / за заг. ред. С.І. Дем'яненка. Київ: КНЕУ, 2013. 350 с.

169. Борщевський В.В. Концептуальні засади інноваційного розвитку сільських територій України в контексті адаптації економічної політики до вимог і стандартів ЄС. Розвиток сільських територій в системі євроінтеграційних пріоритетів України: монографія / наук. ред. В.В. Борщевський. Львів, 2012. С. 156–164.

170. Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24.06.2004 р. № 1877-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15#Text> (дата звернення: 17.04.2025).

171. Григор'єва Х.А. Правові засади конкурсного відбору суб'єктів АПК для одержання компенсації кредитних відсотків. Правові проблеми розвитку сільських територій: круглий стіл, присвячений пам'яті відомого українського вченого-правознавця, члена-кореспондента НАН України,

академіка НАПрН України В.І. Семчика (Київ, 9 грудня 2015 р.): зб. матеріалів. Київ: Видавництво «Прінт сервіс», 2015. С. 101–105.

172. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для фінансової підтримки заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів: постанова Кабінету Міністрів України від 29.04.2015 р. № 300. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/300-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 19.04.2025).

173. Про затвердження Порядку розподілу бюджетної дотації для розвитку сільськогосподарських товаровиробників та стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції у 2017 році: постанова Кабінету Міністрів України від 08.02.2017 р. № 83. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/83-2017-%D0%BF> (дата звернення: 19.04.2025).

174. Мартин А. Захист економічної конкуренції у сільськогосподарському землекористуванні: переваги і недоліки агрохолдингів. Землевпорядний вісник. 2010. № 8. С. 26–32.

175. Черевко Г. Агрохолдинги як нові організаційні форми крупнотоварного господарювання в агробізнесі України. Аграрна економіка. 2012. Т. 5. № 1–2. С. 12–19.

176. Нелеп В.М., Бойко Л.В. Земля України і здоров'я нації. Економіка АПК. 2011. № 11. С. 20–27.

177. Курман Т.В. Про принцип екологізації аграрного виробництва. Аграрне право як галузь права, юридична наука і навчальна дисципліна: матеріали Всеукраїнського круглого столу (Київ, 25 травня 2012 р.): зб. наук. пр. / за заг. ред. В.М. Єрмоленка, В.І. Курила, В.І. Семчика. Київ: Видавничий центр НУБіП України, 2012. С. 90–92.

178. Кравець Н.В. Екологізація аграрного виробництва як принцип аграрного права: автореф. дис. ... к.ю.н.: 12.00.06. Харків, 2015. 19 с.

179. Про компанію – аграрное предприятие «Агрохолдинг Август».

URL: <http://august.in.ua/uk> (дата звернення: 30.09.2021).

180. Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини: Закон України від 03.09.2013 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/425-18#Text> (дата звернення: 01.04.2025).

181. Про затвердження Детальних правил виробництва продукції (сировини) рослинного походження: постанова Кабінету Міністрів України від 31.08.2016 р. № 587. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587-2016-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.04.2025).

182. Мірошніченко А.М. Мораторій на відчуження земельних ділянок сільськогосподарського призначення як перешкода для розвитку органічного землеробства в Україні. Правові засади ведення органічного землеробства: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції (Харків, 29–30.09.2017р.) / за ред. М.В. Шульги. Харків: Доміно, 2017. С. 174–177.

183. Самойлик Ю.В. Особливості органічного виробництва овочів, плодів і ягід в агроструктурах різного типу. Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія: Економіка і менеджмент. 2016. Вип. 4. С. 22–26.

184. Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції: Закон України від 10.07.2018 р. № 2496-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2496-19#Text> (дата звернення: 01.04.2025).

185. Пілявський В.І. Розвиток та діяльність агрохолдингів в Україні. URL: <https://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/.../206.pdf> (дата звернення: 12.10.2021).

186. Якісна та безпечна продукція – головний пріоритет та обов’язок ПАТ «МХП». URL: <https://www.mhp.com.ua/uk/home> (дата звернення: 12.10.2021).

187. Мельник К.Б. Фінансове забезпечення функціонування агрохолдингів в сучасних умовах. Науковий вісник НУБіП України. Серія: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. 2013. Вип. 181 (5). С. 57–66.

188. Конвенція між Урядом України і Урядом Республіки Кіпр про уникнення подвійного оподаткування та запобігання податковим ухиленням стосовно податків на доходи та Протоколу до неї: Закон України від 04.07.2013 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/196_016#Text (дата звернення: 17.10.2024).

189. Глаз К. Кіпрський офшор «по-новому». URL: ukrstrategy.com/uk/analitika/itemlist/.../66-katerinaglaz.html (дата звернення: 17.10.2021 р.).

190. Семчик О.О. Правове регулювання фінансової та інтервенційної діяльності у сільському господарстві України. Проблеми розвитку аграрного та земельного права України: монографія / В.І. Семчик, П.Ф. Кулинич, В.М. Єрмоленко та ін.; за заг.ред. В.І. Семчика, П.Ф. Кулинича. Київ: ред. журн. «Право України»; Харків: Право. 2013. С. 139–153.

191. Гуцол Р.І. Проблеми правового регулювання оподаткування агрохолдингів. Розвиток аграрного, земельного та екологічного права на зламі тисячоліть: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 18–19 травня 2018 р.) / за заг. ред. В.М. Єрмоленка. Київ: Компринт, 2018. С. 189–191.

192. Уркевич В.Ю. Суб'єкти інвестиційних правовідносин у сфері сільського господарства. Актуальні питання інноваційного розвитку. 2012. № 2. С. 12–17.

193. Борщ А.Г. Фінансові аспекти організації діяльності вітчизняних агрохолдингів. Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету. Серія: економічні науки. 2012. № 2(18). 1. С. 42–49.

194. Європейський банк реконструкції та розвитку підписав угоду про розширення синдикуваного кредиту в розмірі 90 млн доларів компанії «НІБУЛОН». URL: <http://www.nibulon.com/news/novini-kompanii/ebrr-pidpisav-kreditnu-ugodu-z-kompanieyu-nibulon-na-90-mln-dolariv-ssha.html> (дата звернення: 04.11.2021).

195. Агрохолдинг «Кернел» привлек кредит на \$80 млн. URL: <https://www.agroxxi.ru/sng/infoindustria/novosti-ukraine/agroholding-kernel-privlek-kredit-na-80-mln.html> (дата звернення: 04.11.2021).
196. Рішення господарського суду Тернопільської області від 26.11.2014 р. по справі № 921/1100/14-г/14. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/41951039> (дата звернення: 06.11.2024).
197. Рішення господарського суду Вінницької області від 06.10.2015 р. по справі № 902/940/15. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/52139044> (дата звернення: 06.11.2024).
198. Беземчук О.Г. Соціально-економічні аспекти функціонування корпоративних агроформувань. Український соціум. 2011. № 3(38). С. 97–104.
199. Саблук П.Т., Кропивко М.Ф. Кластеризація як механізм підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості аграрної економіки. Економіка АПК. 2010. № 1. С. 3–12.
200. Гафурова О.В. Правовий механізм передачі об'єктів соціальної інфраструктури села у комунальну власність. Юридична Україна. 2010. № 3. С. 84–87.
201. Мазуренко В.П., Засенко О. Ю. Сучасна концепція корпоративної соціальної відповідальності у міжнародному бізнесі. Ефективна економіка. 2012. № 6. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2012_6_17. (дата звернення: 12.04.2025).
202. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 12.04.2025).
203. Попова О.Л., Панкратова Л.Л., Бетлій М.Г. Соціальні та екологічні параметри діяльності сільськогосподарських підприємств: диференціація за економічними класами. Економіка і прогнозування. 2010. № 4. С. 110–125.
204. Калінчик М. Що буде, якщо запровадити ринок землі. Пропозиція (15 серпня 2008 р.). URL: <http://propozitsiya.com/ua/shcho-bude-yakshcho>

zaprovaditi-rinok-zemli (дата звернення: 15.04.2025).

205. Прокопа І.В. Структура сучасного аграрного виробництва в Україні: соціоекономічний та організаційний аспекти. Агроінком. 2012. № 7–9. С. 24–31.

206. Про схвалення Концепції розвитку сільських територій: розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.09.2015 р. № 995-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995-2015-%D1%80#Text> (дата звернення: 17.04.2025).

207. Конкурс мікрогрантів «Село. Кроки до розвитку» тепер і у Вінницькій області. URL: <https://www.mhp.com.ua/uk/media/news/details/konkurs-mikrograntiv-selo-kroki-do-rozvitku-teper-i-u-vinnitskij-oblasti> (дата звернення: 27.11.2021 р.).

208. Соціальні проекти ТОВ «ТАС АГРО». URL: <http://tasagro.com/portfolio/> (дата звернення: 27.11.2021 р.).

209. Єрмоленко В.М. Правові проблеми залучення інвестицій у соціальний розвиток села. Інвестиційна діяльність у сільському господарстві: правові питання: кол. моногр. / Семчик В.І. та ін.; за ред. В.І. Семчика. Київ: Юрид. думка, 2008. С. 181–206.

210. Костенко С.О. Розвиток сільських територій: окремі проблеми правового регулювання. Київ, 2015. С. 125–128.

211. Гуцол Р.І. Соціальна діяльність агрохолдингів: правові аспекти. Право. Людина. Довкілля: науково-практичний журнал. 2019. 10(2). С. 45–53.

212. Земельний кодекс Української РСР від 18.12.1990 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/561-12#Text> (дата звернення: 09.04.2025).

213. Становлення і розвиток земельного законодавства України у XX – на початку XXI століття: науково-практичний посібник для суддів та кандидатів на посаду судді / за ред. д.ю.н., проф. П. Кулинича. Київ: Вид-во ФОП Клименко Ю.Я., 2018. 142 с.

214. Про форми власності на землю: Закон України від 30.01.1992 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-12#Text> (дата звернення:

09.04.2025).

215. Про внесення змін і доповнень до Земельного кодексу Української РСР: Закон України у редакції від 13.03.1992 р. № 2196-XII. Відомості Верховної Ради України. (ВВР). 1992. № 25. Ст. 354.

216. Про оренду землі: Закон України від 06.10.1998 р. Відомості Верховної Ради України. 1998. № 46. Ст. 280.

217. Оренда землі в Україні. Який зв'язок між ціною землі та орендною платою? URL: <https://zenith.expert/orenda-zemli-v-ukrayini-yakuj-zv-yazok-mizh-tsinoyu-zemli-ta-orendnoyu-platoyu/> (дата звернення: 21.03.2025).

218. Сидоренко О. За рік вартість оренди землі в Україні виросла на чверть. Україна молода. 2019. Вип. № 21. URL: <http://umoloda.kiev.ua/number/3277/159/120784/> (дата звернення: 22.03.2025).

219. Данкевич А.Е. Розвиток орендних земельних відносин в умовах корпоратизації. Глобальні та національні проблеми економіки. Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського. 2015. Випуск 8. С. 377–382.

220. Кун А., Дем'яненко С. Забезпечення конкуренції на ринку оренди землі. Сільське господарство України: криза та відновлення / За ред. Штефана фон Крамона-Таубаделя, С. Дем'яненка, А. Куна. Київ: КНЕУ, 2004. С. 84–92.

221. Довідник «Агрохолдинги України 2016». Асоціація «Український клуб аграрного бізнесу». Київ, 2016. 44 с.

222. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи: Закону України від 28.12.2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/71-19> (дата звернення: 12.02.2025).

223. Про внесення зміни до статті 288 Податкового кодексу України щодо граничного розміру орендної плати: Закон України від 30.06.2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/557-19#Text> (дата звернення: 12.02.2025).

224. Карпишин Ю.А. Державне регулювання діяльності агрохолдингів в Україні: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.03; Житомир. нац. агроеколог. ун-т. Житомир, 2019. 238 с.

225. Гирник Л.В. Діяльність агрохолдингів в Україні та їхній вплив на розвиток сільського господарства. Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту. 2016. Випуск 1(20). С. 35–43.

226. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування і територіальну організацію: розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 р. № 333-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text> (дата звернення: 13.03.2025).

227. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України від 05.02.2015 р. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 13. Ст. 91.

228. Земельний банк України: 2017–2019 роки: скільки землі обробляють холдинги, фермери та ОСГ. URL: <https://agropolit.com> (дата звернення: 27.04.2025).

229. Рейтинг агрохолдингів України 2020–2021 рр. URL: <https://farming.org.ua/> (дата звернення: 27.01.2022).

230. Каракаш І.І. Право власності на землю. Земельне право України: підручник / за ред. О.О. Погрібного та І.І. Каракаша. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Істина, 2009. С. 95–133.

231. Мірошніченко А.М., Марусенко Р. І. Науково-практичний коментар до Земельного кодексу України. 3-тє вид., змін. і допов. Київ: Алерта; ЦУЛ, 2011. 516 с.

232. Мірошніченко А.М. Земельне право України: підручник. 2-ге вид., допов. і перероб. Київ: Алерта; ЦУЛ, 2011. 678 с.

233. Європейська бізнес асоціація. В центрі уваги: права власності на землю. Земельне право України. 2007. № 3. С. 27–39.

234. Про ринок земель: проект Закону України від 07.12.2011 р.,

реєстраційний № 9001-д. URL:
http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=41981 (дата звернення:
 21.04.2025).

235. Про обіг земель сільськогосподарського призначення: проект Закону України від 13.12.2016 р. № 5535. URL:
http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60724 (дата звернення:
 14.04.2025).

236. Про обіг земель сільськогосподарського призначення: проект Закону України від 28.12.2016 р. № 5535-1. URL:
http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60829 (дата звернення:
 14.04.2025).

237. Коваленко Т. О. Правові питання доступу агрохолдингів до земель сільськогосподарського призначення в Україні. Південноукраїнський правничий часопис. 2023. Вип. 2. С. 76–82.

238. Земельний довідник України 2020. URL:
<https://agropolit.com/spetsproekty/705-zemelniy-dovidnik-ukrayini--baza-danih-pro-zemelniy-fond-krayini> (дата звернення: 15.04.2025).

239. Самойлик Ю.В. Кооперативи та агрохолдинги: концептуальні порівняння організаційних механізмів. Вісник Житомирського національного агроекологічного університету. 2013. № 1–2 (2). С. 20–28.

240. Гуцол Р.І. Особливості правового забезпечення формування землекористувань агрохолдингів в Україні. Visegrad Journal on Human Rights. 2021. № 1. С. 229–234.

241. Левек Р., Ходаківська О., Юрченко І. Моделі регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення в країнах Європейського Союзу. Економіка АПК. 2017. № 10. С. 5–12.

242. Ходаківська О.В. Неправда, що в ринковій економіці не регулюють обіг ділянок. Голос України. 2016. № 245 (6499). С. 3–10.

243. Ходаківська О.В., Лупенко Ю.О. Наукові засади запровадження ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення. Економіка

АПК. 2016. № 12. С. 5–15.

244. Дударенко В. В. Європейський досвід становлення агрохолдингів. *Zpravyvedecke ideje* – 2018, po History: materialy XIV Mezinarodni vedecko-prakticka konference, Pravniveda. Ekonomika. 2018. P. 78–81.

245. Model Business Corporation Act 2000/01/02 Supplement. 3-rd ed. The American Bar Foundation, 2003. 82 p.

246. Дослідження та порівняльний аналіз земельного законодавства Нідерландів, Франції, ФРН та Польщі. URL: <http://www.kse.org.ua/uk/research-policy/land/analytical/?newsid=1708> (дата звернення: 24.11.2021).

247. Чурилова Т.М. Регулювання ринку земель сільськогосподарського призначення: досвід Польщі. *Часопис Київського університету права*. 2016. № 3. С. 304–308.

248. Masniak J. Interventionism on the agricultural land market – a critical analysis. *Acta Sientiarum Polonorum. Oeconomia*. 2016. № 15. P. 45–54.

249. Review of the Transitional Restrictions Maintained by New Member States on the Acquisition of Agricultural Real Estate. Final / J. Swinnen, L. Vranken. Centre for European Policy Studies (CEPS). 2014. URL: http://ec.europa.eu/internal_market/capital/docs/study_en.pdf. (дата звернення: 25.11.2021 р.).

250. Зубрицький О.В. Правове регулювання обігу земель сільськогосподарського призначення в Україні та країнах ЄС: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. Київ, 2019. 264 с.

251. Lazikova J., Bandlerova A. New rules for acquisition of agricultural land – case of Slovakia. *EU Agrarian Law*. 2015, Vol. IV, Issue 1. P. 18–27.

252. Financial services: Commission requests Bulgaria, Hungary, Latvia, Lithuania and Slovakia to comply with EU rules on the acquisition of agricultural land. Press release. URL: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-1827_en.html (дата звернення: 26.11.2024).

253. Republic of Lithuania Law on the Acquisition of Agricultural Land.

2017. URL: <https://e-seimas.lrs.lt> (дата звернення: 26.11.2021 р.).

254. Van Holst F. Pre-emption rights related to rural land. URL: http://www.fao.org/fileadmin/user_upload/Europe/documents/Events_2012/3LAN-DNET/DLG_Holst_en.pdf (дата звернення: 26.11.2021 р.).

255. Єрмаков О.Ю., Кравченко А.В. Розвиток регіонального ринку оренди сільськогосподарських земель. Економіка АПК. 2007. № 6. С. 10–14.

256. Данкевич А.Є. Світовий досвід оренди земель. Економіка АПК. 2007. № 3. С. 138–144.

257. Чайківський І.А. Роль оренди землі в інтеграційних процесах. Сталий розвиток економіки. 2013. № 5. С. 134–142.

258. Кішак І.Т., Рачковський С.В. Першочергові складові вдосконалення проведення розрахунків за оренду земельних ділянок. Бізнес-навігатор. 2009. № 16. С. 50–55.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України, включених до міжнародних наукометричних баз даних

1. Гуцол Р.І. Соціальна діяльність агрохолдингів: правові аспекти. Право. Людина. Довкілля: науково-практичний журнал. 2019. 10(2). С. 45–53.
2. Гуцол Р.І. Специфіка трансформацій організаційно-правової форми акціонерних товариств у сільському господарстві України: правові засади. Правове регулювання економіки. 2019. № 18. С. 153–164.
3. Гуцол Р.І., Єрмоленко В.М. Переваги та недоліки агрохолдингів у контексті законодавчої корпоратизації підприємницької діяльності. Інтернаука: Серія юридична. 2025. № 4. С. 106–111.

Статті у наукових виданнях ЄС

4. Гуцол Р.І. Вплив агрохолдингів на розвиток сільського господарства України: проблеми правового забезпечення. AREA NAUKI. 2019. № 2. С. 43–50.
5. Гуцол Р.І. Особливості правового забезпечення формування землекористувань агрохолдингів в Україні. Visegrad Journal on Human Rights. 2021. № 1. С. 229–234.

Тези наукових доповідей

6. Гуцол Р.І. Правові засади формування статутного фонду сільськогосподарських акціонерних товариств. Збірник матеріалів Міжнародного конгресу «Правові проблеми державно-приватного партнерства в умовах євроінтеграції», присвяченого 20-річчю Національного університету «Одеська юридична академія» (м. Одеса, 2–4 червня 2017 р.) /

відп. ред.: Є.О. Харитонов, О.І. Харитонova, Т.Є. Харитонova. Одеса: Юридична література, 2017. С. 125–128.

7. Гуцол Р.І. Проблеми правового регулювання оподаткування агрохолдингів. Розвиток аграрного, земельного та екологічного права на зламі тисячоліть: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 18–19 травня 2018 р.) / за заг. ред. В.М. Єрмоленка. Київ: Компрінт, 2018. С. 189–191.

8. Гуцол Р.І. Щодо характеристики управлінських відносин в агрохолдингах. Сучасний стан та перспективи розвитку земельного, аграрного, екологічного та природоресурсного права: теорія та практика: зб. матеріалів науково-практичної конференції (м. Харків, 7 грудня 2018 р.) / за ред. А.П. Гетьмана, М.В. Шульги. Харків: ТОВ «Оберіг», 2018. С. 87–89.

9. Гуцол Р.І. Сільськогосподарські акціонерні товариства: вітчизняні правові реалії. Актуальні проблеми екологічного, земельного та аграрного законодавства в сучасних умовах: матер. «круглого столу», присвяч. 90-річчю з дня народження доктора юридичних наук, професора, члена-кореспондента В.К. Попова (м. Харків, 1 березня 2019 р.) / за заг. ред. А.П. Гетьмана і М.В. Шульги. Харків: Право, 2019. С. 212–214.